

•

Totemîsm û Animîsm

Abdusamet Yîgît

Weşanên

.
. .
. .
. .

*Totemîsm û Animîsm
@Abdusamet yigit
Weşanên civakî û dîrokî
2015-Almanya-Berlin*

.
ISBN 968-4-960991-39-0

Navarok:

1. Pêşgotin.....	5
2. DESTPÊK; TOTEMISM Û ANIMISM.....	10
2.1. Di dewama wê de pêşketina toteman ku wê rengê jîyankirinê wê bidina dîyarkirin.....	17
2.2. Animism ku wê hin bi hin bi nîşanakên wê re wê pêşkeve...21	
2.3.Çavkanî.....	28
3. TOTEMISMÊ, BAWERÎ Û ZANÎN.....	29
3.1. Mijare zayendê û totem.....	33
3.2.Çavkanî.....	38
4. DI DEMÊN BERÎ DÎROKÊ DE HIN BIN HIN PÊŞKETINA BAWERİYÊ Û ZANÎNÊ DI DEWAMA YA PÊŞVEÇÛNÊN TOTEMISMÊ DE.....	39
4.1. D nava têtînek xwezayî de tevger, laş û fahmkirina wan ya xwezayî.....	50
4.2. Di mijara fahmkirina totemismê weke 'rengê bawerî' di dema wê de.....	54
4.3. Totemisma ku ew xwe bi demê re didomênê û ya demên berî dîrokê.....	66
4.4. Demên totemê û mijare 'bawerîya serxwezayî'.....	71
4.5.Çavkanî.....	77
5. DI DEMÊN MÎTOLOJIYÊ DE TOTEMISMÊ, BAWERÎ Û ZANÎN.....	78
5.1. Totem û tabû.....	87
5.2. Totem, animism û pêvajoya Mîtolojîyê.....	97
5.3. Di nava rengê hizirkirinên rasyonel ên demên dawî ên mîtolojîyê de pêşketin û fahmkirina tabû û totemên zayendî.....	103
5.4. Çavkanî.....	109
6. DI DEMÊN KEVNERA Û PIŞTRE DE TOTEMISM, BAWERÎ Û ZANÎN.....	111
6.1. Di demên kevnera de wê bi fahmkirina felsefeyê re wê, fahmkirina totem û bawerîyê.....	116
6.2.Çavkanî.....	130
7. DI DEMÊN HEMDEM DE BI FAHMKIRINÊ TOTEMISM.....	131
7.1. Lêkolînên di demên hemdem de li ser têtîna totemismê.....	133
7.2. Civaketiyan ku ew pêşdikevin û totemism.....	137
7.3.Çavkanî.....	141

Pêşgotin

Animism û totemism wê weke mijarek zêde kûr û dîrokî ku wê, xwe bide dîyarkirin bê. Wê di nava zanistên civakî û bawerî de jî wê weke têgînek ku wê li wê were hizirkirin û wê pêşxistin jî bê. Weke ku mirov wê ji rengên hizrên Emile durkheim ku ew di xabate xwe ya bi navê “rengên jîyanên olî” de ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê li ser temenekê wê dîrokek teolojikî wê bikê ku ew bi wê werênê ser ziman. Edward taylor ku wê weke antropologê ingilisî bê wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê di çerçoveya rêgînek weke ya ‘olên seretayî’ û ankû ‘olên wahşî’ de wê bînenê ser ziman. Wê di wê rengê de wê di awayekê de wê li ser wê bê sekin in.

Gelek minaqên wê yên ku ew hatina hanîn li ser ziman wê li ser çavkaniyên weke yên li australia û hinek deverên afriqî ku wê di nava jîyane qlanî de ku wê çawa wê bi wê were jînkirin wê di awayekê de wê bi wê re wê were hizirkirin û wê bi wê were hanîn li ser ziman.

Lê di wê temenê de wê weke darêjkek hizrî û bawerî wê di wê temenê de wê li wê were hizirkirin. **Di mijara** fahmkirina wê de wê dema ku mirov li ser temenekê civaknasî li toteman dinerê wê di wê temenê de wê, dîmenekê cihêyî wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Di zane min de wê ji wê aliyê ve nêzbûn wê karibê têgînek din a fahmkirinê wê bi xwe re wê di wê rengê de wê bide nîşandin. Demên totemê wê weke demên jîyane komî ên deestpêkê ên bi komî ku wê werina jîyankirin jî bin. Wê di wê temenê de ew hin bi hin wê bi toteman wê rêgezê jîyanî wê bi wê re wê biafirin. Wê çawa wê bê dîtin û pênasekirin wê bi wê re wê hin bi hin wê di temenekê zêhnî de wê bi wê re wê were fahmkirin.

Lê pêvajoya totemismê wê di dewama wê de wê dema ku wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî û wê demên animismê wê pêşkevin wê êdî wê ew têtînen totemî wê di temenekê şîrovevî de jî wê bêt bi temenkirin û wê di awayekê de wê li ser temenekê bi fahmkirina gîyanî wê were hildan li dest û wê fahmkirin. Di nava komê de wê kesên weke li pêş û şef wê dema ku ew kîjan çermê sawalê wê li xwe bikin wê weke ku wê bi gihijina gîyane wê û di wê temenê de wê bi wê re wê weke ku wê rengê heywanî jî wê bistênin bin. Di wê rengê de wê were dîtînin ku wê heywanbûn wê di temenekê rengê bi hêzbûna wê, funksiyona wê ya bi karina kirinîya wê re wê bê hildan li dest û wê werê kirin. Minaq wê dema ku wê bê gihîştin li gîyane tayrekê wê weke tayrekê wê bê firîn wê lê were hizirkirin. Di awayekê din de jî wê mijara gîyanê û rengê hildana wê ya li dest a li ser temenekê bûjenî û ankû ne bûjenî bê. Têgîna gîyanî a animismê wê di awayekê de wê di wê rengê de wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Wê berî wê di demên totemê de wê çawa wê bi rengê hiş wê bi tiotemî wê xweza wê were kopîkirin û ew kopîkirin wê di awayekê de wê weke rengê di wê rengê de wê bi wê bi jîyanî wê bê hildan li dest û hin bi hin wê were fahmkirin wê di dewama wê de wê animism wê di awayekê de wê mijara gîyanê wê di xwe de wê pêşbixê û wê derxê li pêş.

Di mijara têtîna animismê de wê di wê temenê de wê, di çerçoveyek jîyane komî de ku wê çawa wê bi wan wê were jînkirin wê piştî wê di demên piştî ên civakî re wê, bi restên weke yê civakî re wê dîrengê weke darêjk û ankû forma wê de wê were jînkirin. Di wê çerçoveyê de wê minaq wê dema ku em li rewşên tabûyê û hwd ên weke tabûya mirinê, zayendê, sexualiteyê û hwd bihizirê wê di wê temenê de wê çawa wê weke sînorna hişmendî wê biafirin û wê bi wan wê nikarina derbasbûnê wê bi xwe re wê biafirênin wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê pêşkeve. Di dewama wê de wê pêvajoyên civakî jî wê weke rengê berhema wê ya di demên piştî de ku wê di wê temenê de wê li ser domîna jîyane komî û hwd re wê bibê re wê xwe bide dîyarkirin.

Jîyane komî wê di wê rengê de wê çavkaniyek giringî a civakî wê biafirênê. Ev wê di demên toteman de jî wê di temenekê wê kombûnê û bendên wê yê girêdanî ên weke bi biolojîkî û ku wê di wê temenê de wê bibê wê were dîtînin. Lê piştî ku wê di demên animismê de wê bibê wê aliyên fêrbûnê û jîyankirinê di zikhevdu de ku wê çerçoveyek fahmkirinê a azmûnî ku wê hinek lêkolîner wê weke çerçoveyek 'çandî' jî wê bi nav

bikin wê bi wê re wê biafirê û wê li ser wê re wê hişmendî wê biafirê. Di dewma wê de wê di awayekê jîyankirinê de wê xwe bi wê re wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Totemism mirov wê çendî ku wê bi wê rengê wê karibê bi giştî li ser temenê xwezayî wê fahmbikê û wê bènê ser ziman jî lê wê animism wê di awayekê de wê weke ku wê aliyê çandî û zêhnî û hwd wê li pêş bê. Ji têngînên gîyanî û rengê bi wê jîyankirinê re wê ew wê bibê. Kifşkirina gîyanê wê li ser temenê bi hişmendî ku wê bi pêvajoyên jîyane mirov û bi bûyînûmirinê re wê li wan wê were hizirkirin re wê bê hizirkirin. Di wê temenê de wê li ser temenê wê dema zinditiya mirov wê bi gîyanî wê bê hizirkirin. Lê mirin wê tenê wê li ser rewşa laşê bêgîyan re wê were li wê hizirkirin. Bi wê wê yekê wê ew jî wê bi temenekê azmûnî wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Azmûna jîyankirinê wê, bi rewşên jîyankirinê û hwd re wê, pêşkeve. Di wê temenê de wê, mirovê dema toteman û ankû animismê wê bi ji hev cûdakirina têngîna gîyanê û laş ji hevdû wê, di aslê xwe de wê li ser temenekê mirovê dijî û yê najî ku ew ew miriya re wê ew wê bikê. Lê ew di wê temenê jîyanî de ew li wê dihizirê ku ew çendî ku ew laşê wî mir û ez dijîm wê demê ew gîyane wî kesî jî dijî. Di wê temenê de wê têkiliyekê wê bi hevdû re wê dênê.

Ber ku wê rewş wê li ser temenekê bi hişmendî re wê bibê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov li ser rewşa hiş re wê fahmbikê wê bi rewşên dibin û bi derkkirina bi rewşek hiş re wê mirovê dema totemismê wê di temenekê weke ya serxwezayî de wê weke ku wê bibînê. Ber ku wê wateyê nadê wê. Di wê temenê de wê di nava rewşên xwezayê de wê ew wê di awayekê de wê bijî. Wê di awayekê de wê, li ser temenekê fahmkirinê re wê dîmenê mirovê totemê bi jîyane xwezayê re wê were dîtin. Lê yê demên animismê wê bi têngînek gîyanî wê bi wê re wê bihizirê û wê bidest hizirkirina li pişt bûyîna her rewşê û hwd lêgerîna li gîyanekê wê bikê.

Weki din wê di dema totemê de wê bi jîyane komî re wê di awayekê de wê weke ku wê bi hişên jîyanên kirinê û ankû totemên ku ew li gorî wan bijî. Lê ya animismê wê bi têngînek gîyanî re wê di wê temenê de wê li wê hizirê. Wusa dihê dîtin ku wê di demên animismê de wê zêdetirî wê gîyan wê bi fahmkirina xwe û kifşkirinê xwe ku ew destpêdikê re wê di nava jîyanê de wê dest bi dîyarkirinan wê bikê.

Di dewama wê de ku mirov dihê demên mîtolojiyê êdî wê çendî ku wê weke demên mîtolojiyê jî bin wê weke di rengê demna têr ên di dewama têtînen animismê de jî ku wê pêşkevin bin. Di wê temenê de wê her tişt wê bi têtînek bi serwerîya gîyanî û kifşkarîya wê û hikmeê wê re wê bê dayîn dîyarkirin. Dema ku wê di wê temenê de wê pêvajoyên demên hizirkirinê ên weke yên felsefeyê jî mirov li wan bihizirê wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, bi jinûve bi awayekê weke xwe kifşkirina xwezayî û hewldanên fahmkirina re wê weke rewşek ji wê rewşê bi dîrketinê û weke nêzî ya demên toteman bûyînê wê di awayekê de wê bide nîşandin bê. Ber ku wê di wê temenê de wê bi jîyane xwezayê, fahmkirina wê, derkkirina dîmenê wê yê bihiş û hwd re wê ew wê, hizirkirin wê bibê.

Di dewama wê de ku mrov werênê ser ziman wê di wê temenê de wê kifşkirina rewşa xwezayê û jîyankirinê wê li ser wê temenê xwezayê wê weke di awayekê de wê derketina dervî wê rewşa hizirkirinê de wê ew di temenekê jîyanî de wê xwe bide dîyarkirin. Di pêvajoyên piştî demên hemdem de wê li ser du awa û temenan wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê li ser temenekê animist ku wê bi gîyanî wê weke ku wê bi olan û hwd re wê bi serwerîya wê re wê were dîtin wê li rex wê bi fahmkirinekê wê hilde li dest. Aliyê din jî bi totemî li ser renekê jîyankirina bi xwezaya bîrkirinê xwezayî û jîyankirinê weke li gorî wê ên xwezayî û bi têtînen xwezayî weke bi wan re jîyankirinê re wê fahmbikê. Di wê rengê de wê mijara totemê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê di demên hemdem de wê bi têtînek animist weke di aramiya nava gîyan û laş de ku wê bi wê bigihijê aşîtiya nava xwe re wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bi gotineka din di nava jîyane xwe û jîyane ku ew dijî de wê ahengeê li gorî ahenge nava gîyan û laş bihizirê wê, di wê temenê de di awayekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê di temenekê bi wateyî de jîyankirinek bi xwezayî jî wê dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, mijare totemê wê di demên civakî de wê zêdeyî wê bi têtîliyên wê yên fahmkirinê ên civakî re wê di temenekê fahmkirinê ê sazûmanî de wê dikarê ji nûve wê kifşbikê û wê li ser wê temenê bi awayekê wê fahmbikê di jîyankirinê de.

Totem wê li rex wê, psikanalistên weke Freud bi cihkirina gotina 'tabûyê' re wê dikê ku wê bêtê ser ziman. Di wê temenê de wê tabû wê çawa wê di jîyane me de wê giring û bi wate bin û wê rengê hizirkirin,

jîyankirin, nerîn û hwd wê bidina dîyarkirin wê, di xabate ya xwe ya bi navê “totem û tabûyê” de wê li ser wê bisekinê.

Totem wê li ser temenekê bi gihiştina wateya wê re wê, li ser temenê fahmkirinê re wê bi hiş wê bê dîtin. Aliyekê din jî wê di demên hemdem de wê bi nîqaşkirinên li ser fahmkirina rewşa heywanan xwarina goştê wan û ankû pîroz dîtina wan re wê di awayekê de wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyna ku mirov wê karibê ji aliyna din ve jî wan li ser bisekinê bê.

11.12.2012/Abdusamet Yigit

DESTPÊK; TOTEMISM Û ANIMISM

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê mijare têngîna totemism û animismê wê hilde li dest wê, di çerçoveyek berfireh û demdirêj de wê mejuyek fahmkirinê wê bi demên berî dîrokê re wê derkeve hemberî me. Me heta nûha hemû hanînên xwe yên li ser ziman bi dîroka demên şariştaniyê re wê hanî ser ziman. Lê di wê demê de wê, hin bi hin wê gelek lêkolînên bi antropolojikî jî wê piştrast bikin ku wê gelke çavkaniyên ku wê di demên şariştaniyê de wê temenê pêşketinê wê çêbikin jî wê, ji demên berî dîrokê ên ku wê weke demên totemismê û animismê wê werina ser ziman bin.

Gelek şîrove û fahmkirinên ku wê di wê temenê de wê werina pêşxistin wê di awayekê de ku minrov çav û nerînekê li wan dinerê wê di wan de wê weke li ser temenekê bi nerînî a weke 'bawerî', 'ol' û hwd re wê di awayekê de wê ku wê were hanîn li ser ziman. Emile durkheim wê di xabate xwe ya bi navê "rengên jîyanên olî" de wê bahsa wê bikê û wê di wê temenê de wê ne tenê çavkaniya pêşketinên bi baweriyên û olan wê ji wê bide destpêkirin û wê weke di temenekê xwezayî de wê, di temenê wê de wê têngîna baweriyê wê bicih bikê wê bi wê re wê, weke renekê 'jîyane baweriyî a bi xwezayê' ku wê li wer 'temenekê hevbeş' wê bê jîyankirin re wê werênê ser ziman. Ku wê weke antropologek ingilisî jî wê were nasîn Edward B. Tylor wê, di lêkolînên xwe yên li ser hin herêmên afriqa û australia ku wê bikê de wê di awayekê de wê ew jî wê xwe li wê argûmanê ku wê di wê demê de wê pir zêde wê ser ziman bê wê girêbide û wê weke temenekê olî a seretayî (primitive) wê bîne ser ziman. Di wê temenê de wê ew wê têngînên xwe yên li ser demên anamism û totemismê wê li ser temenekê têngîna 'ola seretayî' û ankû 'ola wahşî' wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, ev wê di temenekê de wê weke têngînek û temenek fahmkirinê ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê were hizirkirin bê. Lê têngînen demên berî dîrokê wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê, di awayekê de wê weke ku wê bê hanîn li ser ziman wê têngîna totemismê wê di awayekê de wê were dîtin ku wê di wê rengê ku wê ji wê were fahmkirin li ser şîroveyên ku wê bi wê re wê werina kirin wê di renekê de wê weke 'demên kevn', 'demên ku mirov di nava jîyane xwezayê e rût dijî', 'demên ku mirov bi rewş û tiştên xwezayê baweriyê dihênê', 'demên ku wê mirov wê bixwe wê weke ku wê tiştên ku ew bi wê bawer bikê wê biafirênê' û hwd re wê di wê temenê de wê bi gelek têngîn û rengên din ên fahmkirinê de wê karibê were fahmkirin û bê hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna totemism û aniimismê wê di wê rengê de wê di dewama hevdû de wê temenekê fahmkirinê a bi pêvajoyên jîyankirina mirov a di nava xwezayê de ku wê bi tenê û ankû bi komî ku wê bi hevdû re wê bijîn wê di wê temenê de wê bê dîtin.

Ev demên ku em bahsa wan dikin wê hin bi hin wê di wan de wê mirov wê hevdû nasbikin. Wê hevdû wê bidest naskirina bi renekê hiskirinê ku wê mirov karibê wê di renekê hişmendî de wê fahmbikê de wê bidest nasînebikê jî bê. Di dewama wê de wê ev dem wê di wê rengê de wê, xwediyê renekê fahmkirinê ku wê, di nava hevdû de wê li ser temenekê bi nasîna biolojikî re wê bi hevdû re wê çerçoveyek biolojikî re wê bijîn re wê bibê. Di wan deman de wê mirov dibênê ku wê, weke ku wê çawa wê kûr û ankû keçek wê ji dayika xwe re wê çêbibê û wê heta demekê wê ji singa wê şîr bixwê û wê bi wê re wê heta demekê wê li ser wê temenê wê bijî û hwd re wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bijî. Pêvajoyên ku wê bi hevdû re wê bijîyankirinê wê di nava wê jîyanê de wê bi hevdû re wê derbas bikin wê di awayekê de wê renekê fahmkirinê, û jîyankirinê a bi wê hevdû naskirinê wê bi wê re wê bide çêkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê girêdanên bi komî ku wê çendî wê di temenekê bi hevdû re jîyankirinê wê di wê temenê de wê bihevdû re wê li ser esasê sert û mercên xwezayî, jîyankirinê weke xwe bisitarkirinê, parastinê û hwd re wê karibê bijî re wê bi hevdû re wê di awayekê de wê bijîn. Minaq li rex hevdû jîyankirina di jîyanek şikeftê de wê, di wê temenê de wê karibê were kirpêndin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê

de wê fahmbikê wê, di nava wê jîyanê de wê, bi xosletên biolojikî wê girêdan wê bi hevdû re wê bibê. Fêrbûnên weke jin û mêr li ser temenê bi hevdûrebûnê weke bi têtikiliya zayendî jî wê ji xwe weke temen û awayekê jîyanî, zindiyê û xwezayî bê. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê ew wê, bi hevdû re wê, di wê temenê de wê ew wê bikin.

Wê di wê temenê de wê di temenekê heywanî de wê dema ku wê ew wê were xwestin û ankû ew xwestek wê dema ku wê bi hevdû re wê di awayekê de wê bibê jî wê di rengekê de wê ew wê bixwezê ku yekê ji xwe re bibînê bi wê re ew bibê bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê ew wê, sînorê bi hevdûbûnê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê nebê. Wê pirrjintî û pirrmêrtî wê di awayekê de wê di awayekê de wê di rengekê jîyane bi hevdû re wê di wê rengê de wê bi wê re wê bibê bê.

Di nava rengê jîyanî de wê dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijara salixkirina têtikiliya bi hevdû re de wê, kifşkirinek bi têtîgî wê di destpêkê de wê nebê. Wê tenê wê xwestek û şahbûna wê hebê. Wê dema ku wê xwesteka têtikiliya zayendî bû wê di wê temenê de wê ew xwestek wê di awayekê de wê weke ku wê were kirin. Weke miriska ku ew hêka wê hatîya devê locika wê û naseknê ku ew derkeve wê lê were.

Di wê rengê de wê rewşa têtikiliya nava mirovan wê di wê temenê de wê ev jî wê dema ku mirov ew bi zindiyê bi hevdû re jîyankir wê di awayekê de wê weke ku wê fêrî hevdû bibê. Wê xwestina dûbarekirina wê di wê temenê de wê hem li ser temenê hevdû herêkirinê û hem jî li ser temenê hevdû redkirinê û hwd re wê di awayekê xwezayî de wê xwe de bidîyarkirin. Aliyekê teybet ê hêsta zayendî a herêkirin û redkirinê ku wê di temenekê hîssî de wê xwe bide dîyarkirin wê hebê. Ev hîs wê di awayekê de wê di rengekê de wê di gelek rewşên zayendî û rewşên bi têtikiliyên zayendî de wê, temenekê têtikiliyî wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Di dewama wê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman ku wê mijara têtikiliya zayendî wê di wê rengê de wê bi wê re wê biafirê. Wê di wê temenê de wê ew girêdanên li ser temenê têtikilidanîna bi zayendî û bi hevdû re bûnê wê ji aliyekê ve wê hêsta li nêzbûnê wê bi xwezayî wê di awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê. Di wê rengê de wê ev wê di temenekê xwezayî a bi rengê weke ji hevdû sûdgirtinê û hwd a di wê temenê de re wê çerçoveyek komî wê bi wan re

wê bi wan re wê, di awayekê de wê weke ku wê bi afirênê. Di mijara komê û çerçoveya wê de wê ev wê, bi demê re wê, dema ku wê wê bibê wê hinek faktorên wê yên din ên weke biolojikî û hwd re jî wê bibê. Di dewama wê de wê dibînê ku wê, ku wê ew bi hevdû re wê, dema ku wê herina nêçîrê jî wê hin bi hin wê bi hevdû re wê fêrî wê bibin ku wê bi hevdû re wê kirinê wê wan biserbixê. Li ser wê temenê re wê, di awayekê de wê bi hevdû re wê êdî wê di rengê de wê bidest bi hevdû re çêkirina nêçîrê wê bikin.

Di wê rengê de wê, nêçîrên ku ew dikin wê di dewama wê de wê dema ku ew dikin wê fêrî wê bibin ku ew bi hevdû re parvebikin. Yan jî ew bi hevdû re ji wê bixwûn. Ev jî wê weke aliyana ku wê dema ku mirov wê di jîyankirinê de wê têjê wê ji wê bigirê wê êdî wê di nava jîyanê de wê bi hevdû re wê di awayekê de wê bidest domandinê wê bi wê re wê bikê.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijarên weke yên hevdû xwestinê û ji hevdû re gotina herê weke jin û mêr jî wê di rengê de wê ji wê rewşê di xwezayîyekê de wê ne cûdatir bê. Di dewama wê de wê, dema ku wê bê xwestin wê têtîngên weke yên ku ew bi hişmendî wê bide dîyarkirin weke herê û ankû na wê nebin. Wê tenê wê xwesteka fîzîkî û biolojikî û hwd wê di wê de wê rol û weyn wê bileyizê û ev jî wê gelek caran wê di temenekê pozîtîv de wê encamê wê bi xwe re wê derxê li holê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîngina zayendî wê di wê temenê de wê, ew wê, di awayekê de wê bi wê re wê bibê. Wê dema ku wê jin wê bi haml bikeve wê di dewama wê de wê, ew wê demên wê yên ne xwestina danîna têtîliyê ku wê bibin wê ew wê bi wê re wê, bi bertekên xwe yên weke nîşandina bi nîşanakan û hwd re wê bide nîşandin. Mînaq di dema nêzbûna li hevdû de wê bi derxistina dengê û weke lê hêrsbûnê bi têtîngina 'na' re ku wê were kirin wê ew wê weke têtînek ku wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di mejiyê zayendên din ên ku ew nêz dibin de jî wê temenekê bertekî wê di wê temenê de wê bi rengê weke herêkirinê û ji wê xwe dûrgirtinê wê bide nîşandin.

Di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziamn ku wê, mijare bertekan wê di awayekê de wê piştî ku wê jin bi haml xwe hanî li dûnyê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di wê demê de wê, bi hevdû re wê bijîn. Lê di wê demê de wê, ew jî wê ji wê rewşa sûdgerîna bi hevdû re wê ji wê nêçîrkirinê wê bikê û yan jî wê wê kesê ku ew dixwezê bi wê re têtîliyê dênê wê ji wê sûdwergerê.

Lê di wê temenê de wê jin jî wê di wê temenê de wê, dema ku em di wê temenê de li ser rewşek xwezayî bi wê bihizirin jî wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê bînina ser ziman ku wê, ne di rewşeka di cihê xwe de sekinî û weke bi yekê din ve ku ew mêr bê û ankû jin bê bi wê ve girêdayî bê. Wê ew jî wê di awayekê de wê tevli nêçîrkkirinê wê bibê û wê di wê temenê de wê ew wê hem ji xwe re û hem ji zaroya xwe re wê para wê hilde.

Di wê temenê de wê rewşa wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtîn wê di awayekê de wê karibê were fahmkirin ew weke renekê jîyankirinê a di nava jîyane bi komê de jî bê. Lê jîyane bi komî wê di wê temenê de wê, bi demê re wê, weke di temenekê xwezayî de wê, ji hevdû zêdebûnê weke zaro û hwd re wê bi hevdû re jîyankirina wan re wê di awayekê de wê çerçoveya wê biafirênê. Xwestekên mêr ku wê pêşî wê li ser esas û temenê têkilidanînên bi hevdûrebûnê û hwd re bin lê wê piştî wê weke ku wê karibê were kifşkirin wê bi alimîna li hevdû re wê di wê temenê de wê bi hevdû re wê bidest jîyankirinê wê bê kirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di awayekê de wê di serî de wê karibê fahmbikê bê.

Weke aliyekê din jî wê bi demê re wê fêrî derûnîya komê bibê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê weke xosletekê zindiyî ku wê çawa ku wê di nava hemû komên zindiyên weke heywanan ku ew di nava cûreyê xwe de de dijî û li dijî cûreyên xwe ne hêrîşkar a wê, ji bilî hin demên ku ew bi hevdû re pevçûnê dikin û pê de wê, di awayekê de wê ev rêgez wê bo mirov û jîyane mirov jî wê derbasdar bê.

Fêrbûnên bi komî wê di wê temenê de wê di temenekê fizyolojikî biolojikî û cûreyî a zindiyî de wê bibê. Ev hersê fektor wê weke fektorna giring wê xwe di rewşa têkiliyên bi hevdû re wê di awayekê de wê hin bi hin wê derkevina li pêş û wê di temen û awayekê de wê rengê jîyankirina bi hevdû re jî wê di awayekê de wê weke ku wê bidest dîyarkiriina bi wê re wê bikin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare bihevdûbûnê re wê, têgîna ji heman cûrebûnê wê bi fîzîkî û dîtîbarî, biolojikî û hîskirina bi wê a ji hevdû û hwd re wê weyn wê bileyizê. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê di awayekê de wê bi demê re wê, dema ku wê bi hevdû re wê wê bi berdewamî wê jîyankirin wê bibê wê êdî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, hinek vegûharinên biolojikî di temenekê mutasyonî de ku mirov dikarê fahmbikê wê di mejî de wê li ser temen û awayê jîyankirina bi hevdû re a bi komî re wê di awayekê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê bide

çêkirin. Ev jî wê weke aliyna mihtemel ên ku em divê ku wan fahmbikin di temenê wê pêvajoya pêşketina jîyane komî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê fahmbikê bê.

Fêrbûna li hevdû wê di temenekê alimîna li hevdû de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê bibê. Di dewama wê de wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê ew alimîna li hevdû wê dikarê di rewş û rengê weke ahlkirin û kedîkirina sawalekê di nava jîyane ahlkirî de wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê fahmbikê bê. Ev wê bi demê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê, rewşa fêrbûna zindiyane wê li ser rewşa wan a ahlbûnê re wê di mejî de wê hinek funksiyonan wê weke ku wê bi biolojikî û hwd wê bide pêşxistin. Wê di wê temenê de wê bi hinek rewşên bi wê rengê re wê di awayekê de wê fêrbûna bi komî a li hevdû wê temenê wê di awayekê de wê bi hevdû jîyankirinê re wê biafirê. Wê afirîn û alimîna li hevdû wê bi wê rengê wê temenekê wê yê ku mirov wê balê bikişênê li ser wê û wê fahmbikê wê hebê..

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê li ser wê temenê komî wê di wê temenê de wê bi temenê fîzîkî, biolojikî, têngîna jihev a cûreyî û hwd re ku wê çerçoveyek komî wê bibê wê bi demê re wê aliyên din ên weke bi funksiyonî ku wê bibin wê ew jî wê hinek pêvajoyên jîyankirinê ku wê di temenê wan de wê hebin wê bi xwe re wê derbas bikin bin. Di dewama wê de wê, diakrê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijara komî û pêşketina wê di wê temenê de wê, rengê wê weke ku wê bi pêşketina wê re wê demna dirêj ên bi jîyane bi hevdû re wê li ser wê temenê ku wê bi wê re wê werina derbaskirin re wê bê jînkirin û derbaskirin. Di aslê xwe de wê ev jî wê bi demê re ew dema ku wê bê jînkirin bi hevdû re wê êdî wê fektorên weke yên derûnî û civaknasî wê hin bi hin wê di temenekê alimîna li hevdû de wê derxê li pêş. Ev jî wê bi wê re wê êdî wê derî li pêvajoyên pêşketina toteman li ser rewş û rengên jîyankirinê û hwd re wê di mejî de wê biafirê.

Totem wê di temenê wê de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê, weke têtikilik bi hîs û hiş a ku wê di awayekê de wê bi wê naskirna tiştêkê û hwd re wê bi rengêkê têtikilik a bi rewşên xwezayê re ku wê were danîn bê. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare

têkilidanînê wê di wê temenê de wê, bi fektorên weke hîs û hiş re wê êdî wê di temenê pêşxistinên rewşên bi derûnî û civaknasî û bendên wan ên jîyanî ên bi hevdû re wê, di awayekê de wê biafirê. Wê dema ku wê demekê wê bi hevdû re wê bê jînkirin wê li ser fêrbûn û alimîna hevdû de wê weke ku wê jîyane mirov wê ji wê jîyane ku mirov dijî û pê de wê ne tiştêkê dîn bê wê dema ku wê bijî wê hîsbikê. Di dewama wê de wê demak u wê ji nava komê wê derkeve û bi tenê wê herê nêçîrekê wê ew wê hîsîyeta wê girseyî wê di xwe de wê bi hêstên bi tenê hîskirinê û bi wê re ku wê biafirîna hêstên weke yên tirsê û hwd re wê bi wê re wê xwe di awa û regekê de wê bide dîyarkirin.

Di rewşên weke yên bi wê rengê de wê ev wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê di regekê de wê mirov wê bi ber jîyankirinek bi komî ku mirov wê di xwe de wê derûnî û biolojikî bendên wê kifşbikê re wê bibê. Ev jî wê weke çerçoveyek komî a bi hîssî û hwd re wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê, aîdîyetên biolojikî, derûnî, civaknasî û hwd wê di wê temenê de wê, weke çerçoveya komê ku wê bi demê re wê hin bi hin wê biafirin bin.

Di nava wê rewşê de wê rewşa komê wê dema ku ew bûn wê bi wê re wê, rewşên weke yên bi awayekê pêşxistina rewşên weke yên bi jîyane komî û hwd re wê regekê hevdû dîtinê wê di wê temenê de wê bibê. Wê weke ku wê du kesên xarîb û beyenî wê dema ku ew hevdû dibînin wê weke 'hêsta xateriyê ku wê ji hevdû re wê çêbikin' wê ew wê, bi hevdû re wê derbas bikin. Çendî ku wê di nava komê de wê bi hêrsbûn û hwd wê li hevdû wê bibê jî wê ji aliyekê ve wê xwe di nava wê de wê germ wê hîsbikê û wê bi wê re wê, fêrî wê bibê. Wê ew wê weke telukeyek weke ya derve ku wê ji wî/wê û jîyane wî/wê re ku wê bibê wê nebînê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê di awayekê de wê karibê wê di sserî de wê weke aliyekê wê yê giirng wê fahmbikê bê.

Ev wê hin bi hin wê tiştêkê din wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê giringiya komê bo jîyane wî ya ku wî di nava wê de wê de derbaskirî û ew weke 'yek ji wê' ku ew nêçîrê bi wan re dikê, dem bi dem bi jineka ji nava komê re dikeve têkiliya zayendî û hwd de jî wê weke fektorên ku ew li wê bihizirê bê. Aliyê din ê giring wê girêdan û bendên derûnî ku wê bi xwe re wê di wê temenê de wê çêbikê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî ku wê demên xwe yên xwe yên zêdetirî wê di nava jîyane komê de wê derbas bikê wê, di warê hêsta xwezayê, nasîna

wê û li wê serwerî û karîna di nava wê de bi tenê jîyankirinê de wê li bin ya hêsta ku ew di nava komê de wê hîsbikê ku ew bijî wê baştir wê bê bê. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku ew wê bi wê re wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê ku wê girêdana bi komê wê di awayekê de wê weke ku wê bide çêkirin jî bê.

Di dewama wê de pêşketina toteman ku wê rengê jîyankirinê wê bidina dîyarkirin

Pêşketina toteman di nava jîyane komê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê, de wê hin bi hin wê bi wê li wan bihizirê bê. Di wê temenê de wê, ev jî wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê weke regekê din ê pêşketinê wê li ser wê rengê pêşketina jiyane komî re wê bibê bê. Di temenê wê totemên ku wê bibin de wê pêşî wê têngînên weke yên fêr û azmûnên ku ew bi ceribandî wê hebin. Minaq wê dema ku wê ji demên berî dîrokê wê hinek xêzkerinên ku wê li hêtên şikeftan wê hatina kirin wê weke ku wê çend kes bi tîrên di destê xwe de dora sawal û ankû heywanak mazin girtin û dikin ku wê nêçîr bikin. Yek ji wan kesên di nava wan kesan de wê ew dîmen wê di mejiyê wan de wê cihbigirê û wê di dewama wê de wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew xêzkerinekê bikê û wê dikê.

Di wê temenê de wê ev wê, di awayekê de wê, ev wê, rewşên jîyankirinê ên weke nêçîrê, di wê de wê, rewşên ku ew bûna wê di awayekê de wê bibin. Wekî din di rewşên weke yên bûyîna wan rewşan de wê weke ku wê rewşên totemî wê dikarê wê di wê temenê de wê ji du aliyan ve wan fahmbikê. Yek ji aliyê têngînî bi hiş ve bê. Ya din jî di dewama wê de wê bi tiştêkê weke kevirêkê, hastûyekê û ankû rewşek din a bi tiştî ku ew dikê ku ew wê bènê li holê. Minaq wê şikêrêkê wê çêbikê bi danîna kevirên pahn ên li ser hevdû re. Ev rewş wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê di fahmkirina hin bi hin de wê biafirênê.

Wekî din wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara fahmkirinê wê di wê temenê de wê, ev rewşa weke çêkirina şikêran wê di deverên ku ew di wê re derbas dibin wê weke tiştina bi nîşanakî ku wê rêya wan ku ew bi şûn ve wê çawa wê vegehihin wê bide nîşandin. Yanî **şikêr** wê di awayekê de wê, di wê temenê de wê têngînekê jî wê di xwe de wê biafirênê. Şikêr û ankû 'kêl' wê di nava kurdan de wê weke bi totemî wê weke dagerna ku wê di wê temenê de wê, bèn bikarhanîn bin. Di wê temenê de wê, li gorî wê, têngîna ku wê di nava

kurdan de wê bê ser ziman wê, her kêla şikêrê wê, xwediyê wateyekê a bi demên jîyankirinê, rewşên bûyîn û rûdana, kesên bi hevdû re bûna û çûna û hwd wê, di wê de wê li gorî wê xate jîyanê û teybetiyên wê di xwe de wê **bihawênê**. Bi teybetî li herêmên kurdistanê ên botanê ku wê heta roja me jî wê gotina 'şikêrê wê were bikarhanîn bi têgînek di wê rengê de wê bê bikarhanîn. Di dewama wê de wê, 'kêl' wê weke beşek ji şikêrê wê were dîtin û wê karibê ji kevirê ber serê mirov ê piştî mirinê û ankû wê weke ku wê bi gotinên nava xalkê wê were gotin ku wê, bo wî û ankû wê kesê 'kevirê li wê şikêrê were kêlkirin' wê bi wê re wê were ser ziman. Wekî din jî wê şikêr wê di wateya nîşanak, nûqte dever nîşandin û hwd jî wê bi wê rengê wê bi gelek wateyê din jî wê were ser ziman. Di demên kevn de wê kesek wê dema ku wê çûba deverêkê wê keviyek bo wî danîban ber wê şikêrê û ku ew vegefiya wî û ankû yekî din li cem wî ku ew disekinî wê kevirê wê li wê şikêr bikira û wê piştî wê ji wê biheta fahmkirin ku ew hatîya. Di wê temenê de wê hinek wateyên din wê bi wê rengê wê li ser têgîna hêstê re jî wê li wê were **kirin**. Hêsta vegefiyê li şûn li devera ku wê kom li wir bicih bê wê bi wê re ku ew pêşkeve wê weke aliyekê wê yê din ku wê dikarê weke hêstek şoreşî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew hêst û hêstên weke wê ku wê biafirin wê di awayekê de wê bide nîşandin ku komek ku ew bi temen li ser temenê cihekê ku ew xwe li wir dibîne wê, were û bibê bê. Ev jî wê di wê temenê de wê têgîna girêdanê wê di awayekê biolojîkî de ku wê pêşkeve wê weyna wê di awayekê de wê bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê, totem wê pêşketina wan wê di dema ku ew bûn wê di wê rengê de wê di nava komê de wê weke ku me li jor bi du awayan wê hanî ser ziman wê di nava komê de wê bibê. Rewşên weke yên xwestinên zayendî, rewşên weke yên bi hamlbûnê û nîşandina bi wê a bi totemî, rewşên weke kesê serkevtî ê di nêçîrê de, rewşên weke danîşandina kesê serek û ankû şef bi totemê, rewşên weke yên bi totemî ku ew didina nîşandin ku ew aîdî wê komê û hwd in wê hin bi hin wê di awayekê de wê pêşkevin. Ev jî wê di nava komê de wê weke rengê zêhn, jîr û aqilê nava komê ku wê çawa di nava xwe de wê pêvajoyên xwe bijî û wê totemên xwe wê bi wê rengê wê pêşbixê wê hinekî jî bi wê ve jî wê girêdayî bê.

Totem wê di wê temenê de wê di awayekê de wê êdî wê di nava jîyanê de wê, di awayekê de wê ew wê di wê rengê de wê bibin. Wê ew jî wê ji

aliyekê din ve wê ew totem wê hin bi hin wê aîdîyetê wê li ser xwe wê biafirênin û wê di hişmendiyekê de wê bidina nîşandin. Di wê temenê de wê weke têtîna derûnî, civaknasî û komî ku ew di awayekê de di nava komê de wê di wê rengê de wê xwe bidina dîyarkirin bin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare pêşketina toteman wê di wê temenê de wê, weke aliyekê sazûmanî a hişmendî jî wê bi xwe re wê di awayekê de wê di nava komê de wê hin bi hin wê biafirênê. Minaq ew totem wê bi çî rengê û têtîna wê hebê wê ew wê were hîskirin. Wê hişmendî û jîrek fîzîkî û dîtbar re wê ew wê di awayekê de wê pêşî wê xwe bide nîşandin. Minaq di destpêkê de dibê ku ew jî dûr ve ku ew ne li berçavê bê ew wê, bîr nekê. Lê wê dema ku ew dît wê bi aqilekê fîzîkî wê di cih de wê di wê temenê de wê weke ku wê bibîr bikê. Hişkirina ku ew di serê xwe de ku ew ne li wir jî bê wê piştre wê weke pêvajoyek fahmkirinê wê piştre û di dewama wê de wê pêşkeve.

Lê di wê temenê de wê di nava jîyane komê de wê rêgezên jîyanê ku wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke totemên komê bin ku mirov diakrê wan li wan bihizirê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê bidina nîşandin. Di rewşên weke yên ku wê di roja me de wê di nava hinek qabileyên afriqa de ku wê kî dikarê zêdetirî bi avêtinê li hewa zêdetirî bilindtir hilde wê weke rewşna ku wê di çerçoveya têtîna zayendî ên weke xwe bi zayenda hemberî xwe dana herêkirinê wê werina dîtin bin. Wekî din weke van wê, di awayekê de wê, di nava wê de wê, keçik wê birêz bibin û wê, rewşên weke çavên xwe miçûbal nekin û yan jî awayan di rûdênên xwe de bi wê rengê çêbikin, povên xwe bi awayna cûda girêbidin ku ew balê bikişênina li ser xwe wê bibin.

Yan jî wê kûr wê bo ku ew xwe bide nîşandin wê herê nêçîrek baş wê bikê û wê bîrê û dîrê li pêşîya kesên din. Di wê temenê de wê ew wê weke rewşna ku wê bi totemî jî wê karibin di awayekê de wê werina fahmkirin bin. Di wê rewşê de wê ya ku wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê çawa wê bi hîzê û hwd wê bide nîşandin bê. Wekî din wê hîstên xwe wê bi wê rengê wê bo hevdu wê bidina dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê hîstên xwe wê di awayekê de wê hanîna ser ziman wê bi rewşên cûr bi cûr wê bi wê re wê bibê. Di nava kurdan de wê, dema ku wê lawek wê hîstên xwe yên hîzkirinê wê bi keçekê wê bide nîşandin wê

çûba mêkûtek û kevirê di wê de dankûtandinê wê çêbikira û wê bihanîya ber devê derîyê wê ku ew wê bibînê ku wî ew çêkiriya.

Hêstên hevdû acibandinê wê hinekî jî wê fizîkî bin. Wê di temenê wan de wê rewşên fizîkî wê di awayekê de wê weke ku wê hebin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê xwesteka danîşandina acibandina xwe wê di nava zindiyan de wê di gelek awayan de wê hebê. Ev ne tenê di nava mirovan de di demên berê û nû de wê bi tenê wê hebê. Di wê rengê de wê hêsta acibandinê wê weke hêstek xwestina hevdû jî wê di temenê xwe de wê bi wê rengê wê biafirênê. Wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Weki din wê di demên berê dîrokî de wê rewşa rabûna uzwe zayendî ê mêr ku ew wê bide nîşandin ku ew tékiliya zayendî dixwezê û di wê temenê de wê jin wê di xwe de wê, warimîna wê ya uzwe zayendî ku ew bi wê dixwezê tékiliyê dênê wê ew jî wê weke rewşna ku wê li hevdû wê bên dayîn nîşandin bin.

Rewşên weke yên xwe girêdanê û ankû çêkirina cilên li xwe kirinê ji çermên nêçîrên ku ew dikin wê, di temenê wan de wê sedemên sarma û xwe parastinê di dema di nava daran de herin ku ew tişt di laşê wan de neçin û ew biêş nebin. Di wê rengê de wê ev rewş wê weke rewşna xwezayî bin ku wê pêşkevin. Lê ev rewş wê, dema ku wê pêşkevin wê dewamiya wan wê were û wê piştê wê hin bi hin wê di temenê vegûharînen fizîkî ên di laş de ku wê bixwezê ku ew li ser wan bin û hwd re wê xwe bidina dîyarkirin. Weki din ku wê laş wê bialimê di nava cilê de bijî wê di awayekê de wê ew wê ji hêsta xwe sitarkirinê zêdetirî wê weke hêstek xwe parastinê ji rewşên hewayê ku ew xwe bidina dîyarkirin bin.

Ev rewş wê dema ku wê pêşkevin û berdewamiya wan wê were wê bi demê re wê êdî wê piştî pêşveçûnên bi hiş û hwd ku wê bibin re wê, bi wan re wê têngînen nû wê bi wan re wê pêşkevin. Yan jî wê hiş wê dema ku wê têngînen nû wê pêşbixê wê li ser wan rewşên ku ew dibîne ew wê bikê ku ew di awayekê de wê salixkirinekê bikê weke ku ew tişt bo wê ya û ankû ne bo wê ya. Yan jî bo tişteke din a.

Di awayekê din de jî wê dema ku mirov wê toteman ji nava xwezayê wê bibînê wê ji du aliyên ve wê fahmkirina wê giring bê. Yek wê li ser temenê kopîkirina cism, rewş û heyînen xwezayî bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê xwe kirina rengê wan de wê tiştê de wê, ji aliyekê ve

wê bi hişmendî wê mirov wê li wê têbigihê ku ew tişt wê xwediyê çi xosletê bê. Wê minaq wê hinek sawal û ankû heywan weke şêr, hirç û hwd ku wê sawalên din wan bibînin wê hêrîş wan nekin. Wê dema ku wê xwe bikê postên wan de wê weke ku wê xwe weke wan lê bikê û wê di dewama wê de wê weke aliyekê din ku ew xwe bi wê ji rewşek hêrîşê bide parastin û ankû weke wê bi hêz û di rengê wê de bide nîşandin ku wê zindiyên din xwe ji wê/wî bidina vicinîqandin.

Di wê rengê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê weke minaq weke eylo, weke baz û hwd wê tayrna ku ew difirin û wê di awayekê de wê, çendî wê, di awayekê de wê, xort bin wê ew wê, bi wan re wê werê dîtin. Wê tûjatiya wan a bi nerînê, û lapên wan re wê were dîtin.

Di awayekê de wê weke wan xwe lêkirin û ankû xêzkin wê di aslê xwe de wê di demên dawîya demên totemismê de ku wê taqabûlî demên animismê bikê û wê bi wê re wê bi têngîna xwe gihandina gîyane wan zindiyên û ankû weke wan û xwe bi hêzkinê û hwd re wê wateyekê wê hebê. Di wê tengê de wê ev jî wê di demên piştê ên animismê de wê werina dîtin. Çendî ku wê totemism û animism wê di nav hevdû re wê derbas bibin jî lê wê di awayekê de wê weke du têngînen bi ast û pîvan ên ku ew ji hevdû cûda wê xwediyê pêvaoyîna fahmkirinê jî bin. Li ser rengê ast û pîvana fahmkirinê re wê cûdahîya wan dikarê fahmbikê.

Animism ku wê hin bi hin bi nîşanakên wê re wê pêşkeve.

Pêşketina animismê wê di awayekê de wê weke taqabûlî destpêka demek din a nû a bi hiş ku wê hin bi hin wê pêşkeve bê. Wê têngîna gîyanparêzîyê ku mirov wê di awayekê de wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê. Weke ku me li jor bi minaqekê weke xwe kirina şeklê zindiyên din ên ji nava xwezayê de jî wê, di awayekê de wê, aliyekê wê yê ku wê piştê wê bi têngîna gîyanê re wê were fahmkirin jî bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê pêvajoya animismê wê di awayekê de wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman û wê fahmbikê û wê çawa wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Minaq mijare zinditîyê ku ew dijî wê, çawa wê,

di awayekê de dijî wê li ser temenekê gîyanî wê hin bi hin wê bê fahmkirin. Wê dema ku wê zindiyek wê bimirê wê, ew wê di wê temenê de wê, wê bi derketina gîyanê ji laşê re wê jin bi hin wê di wê temenê de wê were fahmkirin.

Di wê rengê de wê animism wê di awayekê din de jî wê dema wê, ew wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê bibînê wê, totemên berê xwe wê ku wê pêşketina wê di awayekê de wê bi dest bi gotinkirna wan wê bikê. Di wê temenê de wê bi gotinkirin wê di demên animismê de wê di awayekê de wê pêşkeve. Wekî din wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê wê gîyan wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê dest bi hizirkirinê wê were kirin.

Wê di awayekê de wê, bi têngîna gîyanê weke bi kifşkirinên weke 'rewşên jîyankirinê', rewşên mirinê' û hwd re wê li ser wan re wê, bi têngînek ji wê hebûna fizikî a wîrdetir li wê hizirkirinê û wê fektora mirinê wê weke têngînekê bi bûjenî li wê hizirkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bîne li holê.

Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê, dema ku em li ser têngînek bi têtîliya antropolojikî wê bi wê bihizirin em dikarinwê bîne ser ziman ku wê salixkirinên têtîliyên bi xwezayê jinûve wê di awayekê de wê were dîtin. Di demên totemê de wê li pişt totemekê wê lêgeînek bi gîyanî û hwd wê nebê. Yan jî wê rewşek wê were wateya ku wê hêzek wê ew wê rewşê dide kirin ku wê li wê were hizirkirin wê nebê. Wê totem wê tenê wê bi xwe û wê weke têngînekê wê hebê. Lê ew têngîna ku ew bû û pê de wê zêde demek dirêj bi ser ve neçê û wê êdî wê di dewama wê de wê hizirkirinên bi wê pêşkevin di meji de. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê mirov karibê wi di dewama wê de wê bi wê bihizirê bê.

Animism wê di awayekê de wê piştê wê têngîna gîyanî ku wê di wê de wê bihizirê wê bi goitnekê mirov dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Ew jî wê ew bê kê ku wê, 'her tiştê ku ew bi hebûnî heya ew dikarê bijî' bê. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de di her tiştê zindî û ne zindî de lêgerîna li têngînekê bi gîyanî û hwd jî wê di wê temenê de wê weke ku wê bi derfet bê.

Di wê rengê de wê, di awayekê de ev têngînen kevnera ku wê hinek ji wan di nava kurdan de wê bi gotinên weke 'zindiyek dikarê xwe bikê weke tiştêkî din ê weke darekê, qaxizekê' û hwd jî wê di awayekê de wê, dema ku ew di nava vegotinên xwe yên weke bi çîrokî û hwd li ser

aciniyan û hwd re dibêjin de wê ji aliyekê ve wê weke ku wê, ev alî wê di nava wê hizirkirinê de wê were kirpendin jî bê.

Totem wê di awayekê de wê rewşên fahmkirinê ên ji xwezayê bin. Lê dema ku wê animsim wê bi wê re wê rûbide wê, ew wê di wê çerçoveyê de wê mijarê wê zêdetirî wê weke ku wê di temenekê bi ber regekê weke yê bi bawerî û hwd de wê bibê. Ev têngînên weke yên bi gîyanî û hwd ku wê di demên animismê de wê werina ser ziman em wan dikarin weke di temenê têngînek gîyanî a weke di demên hemdem de wê di nava bawerîyan de wê were ser ziman wê werênina ser ziman û ankû em nikarin wê di wê temenê de wê werênina ser ziman wê, di aslê xwe de wê, ev alî jî wê hem mihtacê bi serê xwe bi teybetî fahmkirinê bê û ham jî nîqaşkirinê bê. Ber çi ez wê dibîjim? Ber ku wê di rengê hizirkirinên wan ên gîyanî ên demên animismê de wê di awayekê de wê weke ku wê dervî wê di awayekê de jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê bê hizirkirin wê dîmenekê fahmkirinê ê weke di rengê nerîna li jîyanê de wê xwe bidê dîyarkirin.

Di wê temenê de wê mijare fahmkirina di her tiştê de wê gîyanek hebê wê di demên şariştaniyê ên sumeran de jî wê di awayekê de wê, bi têngînek mitolojikî jî wê weke ku wê were dîtin ku ew li wê dihizirin. Di nava kurdan de jî wê heman têngîn wê heta demên hemdem jî wê bi rengna fahmkirinê ên weke ji hevdû cûda hizirkirina wê ew wê hebê.

Di dewama wê de wê dikarê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di temenekê ku wê rewşa jîyankirinê ku wê di awayekê de wê li ser reşa cisma najî û ne zindî re ku wê bê sedem û temen wê fahmkirinê wê di awayekê de wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê biafirênê.

Di nava fahmkirina totemê de wê, di nava jîyanê de wê, tişt wê bi xwe û weke ku ew dihê dîtin wê were kifşkirin. Wê hewldana girtina wê di xwe de wê bi totemî wê hebê. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê.

Aliyekê din jî wê di awayekê de wê weke ku wê mijare bûjenê' wê di awayekê de wê, hem wê di awayekê wê yê heyî de wê weke ku wê were dîtin û wê di awayekê de wê ji çerçoveya xwemaliya wê ku wê were derxistin û ankû derbaskirin wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin. Rewşên weke yên çêkeriyên bi şewayên weke yên awayên zindiyên û

hewldanên bi şibandina wan weke wan wê di temenekê afrînerîya bûjenî a ku wê çawa wê rewşa gîyanê wê di awayekê de wê weke ku wê were bicismkirin jî wê, bi wê re wê bê gihiştin li wateyekê. Di demên mîtolojiyê de wê têngîna weke ya ketina gîyanekê li laşekê din de jî wê di wê temenê de wê hinekê jî wê bi wê rengê fahmkirinê wê weke ku wê ji aliyekê ve wê temenê wê yê fahmkirinê wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê awayekê ku wê bi dema animismê re wê were dîtin wê bi zêdeyi wê hiş wê derkeve li pêş. Ber vê yekê wê zêde wê temenê wê hebê ku mirov wê bihizirê yan wê bi temenekê xwezayî bê û yan jî wê bi temenekê çandî bê. Têngîna çandê wê di wê çerçoveyê de weke ku ez bikardihênim wê di awayek bihişmendî a gihiştina nerîna hişî a xwezayê de bê.

Di aslê xwe de wê, mijare animismê ku wê bizêdeyî wê çandî bê û ankû wê xwezayî wê weke mijarek zêde girft û di zikhevdû de ku wê di gelek awayan de wê pêwîstîya fahmkirinê wê weke ku wê bi wê pêwîstîya wê hebê, ku mirov bi wê bigihijê têngînek baştirin ku wê di wê temenê de wê dema animismê wê li ser kîjan temenê wê bi giştî û strûktûrî wê were fahmkirin.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê mijara fahmkirina têngîna animismê wê weke ku mirov wê dibînê wê mijarek zêde kûr û zêdeyî di wê de wê rewşên xwezayî û hişmendî wê di zikhevdû de wê bi hevdû re wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê. Lê ez wê di dewama wê de wê bêjim ku wê di demên animismê de wê hişmendî wê di rengên gîyanê de ku wê derkeve li pêş û wê kifşkirinê li ser rengên rewşên fahmkirinê ên xwezayê wê bi xwe re wê bide çêkirin jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng bê ku mirov wê di dewama wê de wê di awayekê de wê bi wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de mirov dikarê wê dema ku wê têngîna animismê wê fahmbikê ji aliyekê din ve jî wê têngîna karl marks a bi rengê ku wê li ser têngîna fetisismê re wê werênê ser ziman weke 'bûjen' û 'bûyîna bûjen'ê wê di wê temenê de ku ew li ser rewşa kapitalismê bi temenekê fahmkirinê bi rengê 'dûnya vajî ku mirov di wê de dijîn' de ku wê were ser ziman de wê, di awayekê de wê weke renekê hizirkirinê wê karibê di wê rengê de wê bi xwe re wê bibînê. Lê li vir rewşa ku wê em demên animismê fahmbikin wê di serî de wê rewşa civaknasî wê karibê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê bide nîşandin bê ku wê li ser temenekê xwezayî û ankû çandî ku mirov wê fahmbikê bê.

Têgînên animismê wê di demên hemdem de wê di temenekê çandî û weke bi şahîşahî de wê di awayekê de wê weke ku wê werê dîtin wê bê jîyankirin. Di wê rengê de wê di nava jîyane hemdem de wê rengên weke yên animismê ku wê, bi şewayên cilên sawalan li xwe kirin, weke sawalan deng derxistin, di wê temenê de xwe weke wan dîtin, şibandinên weke heywan û ankû sawalan, weke şêr, ker, mar û hwd wê, di wê temenê de wê weke têgînna ku mirov karibê fahmbikê jî bê.

Minaq rewşên weke festiwalên bo baran barînê, başkirina mirov bi gîyanî û laşî û hwd ku wê werina kirin jî bin. Weki din meresîmên bi rewşên cûr bi cûr, minaq weke yên bo miriyan û hwd jî di awa û renegekê de mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ev rewş wê weke rewşna ku wê di wê temenê de wê li ser rewşek fahmkirina gîyan û laş a ji hev cûda ku wê mirov di farqê de bê û ne di farqê de jî bê wê kirin bin. Rewşên weke bi gotîniên weke bi rengê hanînen ser ziman, gerîna gîyanê dervî laş û hwd wê, di wê temenê de wê, weke têgînna ku mirov karibê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê weke kevneşopîyek hizirkirinê a weke sûcdarkirinê jî ku wê bê kirin minaq wê, rewşên seretayî ku wê di wê temenê de wê bi wê ve wê girêbidin. Çanda animismê wê li ser temenekê xwezayî wê bixwezê ku ew di awayekê de wê weke aliyekê wê din ê giring wê karibê ku wê, gîyan wê weke bi wê têgîn û rewşa jîyankirinê ve girêdayî wê were lê hizirkirin bê. Ew wê di temenê têgînek bûjenî de wê bi wê were hizirkirin. Hizirkirina li gîyanê bi têgînek bûjenî jî wê weke kevneşopîya demên animismê a bi hewldana fahmkirinê bê ku wê xwe heta demên aqilê felsefeyê û piştê wê bide domandin bê. Minaq rewşên weke cilûbertgên li xwe kirinê ên weke rengereng ku wê werina li xwe kirin jî wê hinek teybetiyên ji demên animismê wê di wê de wê hebin. Wê dîmenê xwezayî ku wê weke ku bi dîmen dikê di rewşa çêkirina cihê de xwe wê bi wê têgîna gîyanî a xwezayî wê bê. Ber ku wê animism wê her tiştê ji wê girtinê bi hiş wê bi têgînek gîyanî de wê ji wê fahmbikê. Mirov ku ew dijî û karê tiştê bi bi zindiyî bikê wê weke bi gîyan dijî wê bi wê were ser ziman. Lê ku mirov wê weke ku ew gîyan ji laş herê wê were ser ziman. Di wê rewşê de wê, animism wê bi têgînek bûjenîparêzî wê rewşa gîyanî ku ew ji laş derketî wê çawa wê di dîmenekê bûjenî ê kirdeyî û hişmendî de wê biafirênê û wê werênê ser ziman wê, weke renegekê wê yê hizirkirinê jî bê.

Minaq wê dikarê wê di dewama wê werênê ser ziman ku wê, bawerîya bi animismê wê di temenê ku wê weke bi gîyanî wê were li wê hizirkirin

wê li ser temenekê bi tiştên bûjenê, heywan, cismên azmanî, gîyanên bavûkalan û hwd re wê, xwe bide dîyarkirin. Li ser temenekê çêkirina ahenge nava gîyan û laş de wê nava aramiyê de ku wê çawa wê bijî wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê ji dînya xwe ya bûjenî wê di awayekê de wê çawa wê bi nerînek baş binerê, ji wê bi başî sîdwergirê û hwd re wê dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di awayekê din de jî wê weke ku wê hinek hizrên wê yên ku wê di demên hemdem de wê li ser şêwayên hizirkirinê ên weke bi têngîna animismê re wê werina formulekirin wê di wê rengê de bin ku wê çawa di temenekê bo başîya gîyanê wê bihizirê û bijî bê. Wê jî di wê temenê de wê **piraniya** Anîmîstan piştrast dikin ku mirov bi xwezayî ruhanî ne û piştî mirina laşî, ew ê di cîhana gîyan de jî bibin gîyan. Ew bawer dikin ku ew peywira wan e ku di vê jîyanê de çêtirîn bikin da ku hewcedariyên giyanê bicîh bînin.

Anîmîst bi gelemperî bawer dikin ku mebesta dawîn a jîyanê ew e ku biqasî ku pêkan aştî û bextewariyê ji vê jîyanê werbigire û di navbera cîhana maddî û ya giyanî de lihevhatinek pêşvebixê bê. Azmûna wan a din ev e ku çêtirîn xwe bikin da ku xwûdayên ku dibe ku bandûrê li jiyana wan a dînyayî bikin razî bikin. Ew vê yekê bi fêrbûna tiştên ku xwûdayan dilşad dike û ji bo bidestxistina wê bi kirinên xwe dikin.

Di wê temenê de wê dema ku ez wê têngîne dihênima ser ziman ji aliyekê ve wê ev têngîn wê ji mejiyê min ve wê beyenî newê. Ez wê têngîne ji nava çanda baweriya kurdan a kevnera wê dizanim ku wê, çawa wê, yazdanên xwe yên ku ew bi başî dizanin û yên ku ew ne bi başî jî dihên zanin ku ew ji wan re weke hevdû korbanan û dayinan didin bo ku ew bandûrê bi herênî li jîyane wan bikin. Di wê temenê de wê, ev wê weke pergalek bawerîyê bê heta demên mîtanî û med jî wê di nava kurdan de wê bê jînkirin û wê, di wê temenê de wê, bi têngîn û bawerîya ku “xwûdayên ku bandûrê li jiyana wan a dînyayî bikin razî bikin” re wê, di wê temenê de wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Ev wê li kurdistanê di demên wê yên kevnera wê di nava hizrên mîtrayî de jî û zerdeştî de jî wê weke bi pergale olî a ku wê bi navê “daeva” ku wê were bi navkirin wê were ser ziman. Bawermendên mîtrayî ji aliyekê ve jî wê weke bawermendên ola **Daeva** yî jî wê werina bi navkirin.

Di aslê xwe de di xate pêvajoyên pêşketina civakî a kurdistanî de wê, çerçoveyek giring û zêde bi azmûn a ku mirov li ser temenê wê karibê animismê jî wê fahmbikê wê bi civakî wê hebê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê ew wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bi wê re wê,

têgîna totemism û animismê a bi kurdan re jî wê bi wê re wê fahmkirina wê karibê di temenê de were fahmkirin. Di aslê xwe de wê ev fahmkirin wê karibê weke aliyekê wê yê giring xwe bide dîyarkirin û wê di çerçoveya pêvajoyên pêşketina herêmê û dîroka wê de wê, weke aliyekê giring a fahmkirinê jî wê biafirênê. Ber vê yekê wê giring bê ku mirov wê bi teybetî li ser temenê wê û bi pêvajoyên wê pêşketinê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

.

Çavkanî

*Turner A. Richard (1966). *The Vision of Landscape in Renaissance Italy*, Princeton, Princeton University Press

*Young Diana (2011), *Mutable things: Colours as material practice in the northwest of South Australia*, *Journal of the Royal Anthropological Institute*

*Willerslev, Rane (2007). *Soul Hunters: Hunting, animism, and personhood among the Siberian Yukaghirs*. Berkeley: University of California Press.

*Hornborg, Alf (2006). "Animism, fetishism, and objectivism as strategies for knowing (or not knowing) the world". *Ethnos: Journal of Anthropology*

*Abram, David. [2010] 2011. *Becoming Animal: An Earthly Cosmology*. Vintage

*West, Barbara A., ed. (2009). *Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania*. Facts on File Library of World History. Infobase Publishing

TOTEMISMÊ, BAWERÎ Û ZANÎN

Têgîna zanînê weke ya zayendê wê weke mijarek pîrr zêde girift ku wê bi gelek mijarên têgînî ên weke yên bi zêhnî ku ew pêşdikevin ve wê, di nava hevdû re wê derbas bibê. Yek ji wan mijaran jî wê mijara bawerî û rewîstê bê. Di aslê xwe de wê, di roja me de wê, bi zêdeyî wê mijara bawerî û zayendê wê pîrr zêde wê jî wê, di temenekê wê bandûrê wê li hevdû bikin. Heta ku em dikarin wê têgînên bawerîyî wê ji temen ve wê rengê zayendîtîyê û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê ji temen ve wê bidina dîyarkirin. Ji aliyê negativ û pozitiv de jî wê di wê temenê de wê, ev wê weke mijarna zêde dîyarker bin ku wê derkevina li hemberî me. Gelek teorisyen, aqadamisyen û hwd wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê, hewlbidin ku ew di çerçoveya têgîna baweriyê de wê, têgîna zayendê wê fahmbikin. Yan jî wê ji aliyê baweriyê ve wê çawa wê, were nerîn wê li ser wê were sekin in.

Çendî ku wê ji wê rengê wê li wê were nerîn jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di mijara zayendê de wê, mijara baweriyê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê çawa dîtina wê bibê wê weke aliyekê wê yê zêde giring wê xwe bide nîşandin.

Di dîmenên dîtbarî, çawa dîtina wê di wê temenê de wê ji du aliyên ve wê bi bandûrî wê werina dîtina. Yek wê ji aliyê têgîna dîmenê dîtîyê wê, awayê hizirkirinê ku wê çawa wê bi wê bibê bê. Dîmenê din ê duyem jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi dîmenê dîtbarî dîtina mirov a weke şekl û şamalê bê. Ev wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman bê.

Armanca vê xabatê wê di serî de wê ji aliyê têgîna bawerî û zayendê ve wê fahmkirinê wê çêbikê. Weke ku mirov wê di xate baweriyê de wê hilde li dest wê, hinek pêvajoyên wê yên ku mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê pêvajoya baweriyê wê dema ku mirov li wê

bihizirê wê, di awayekê de wê, çawa karibê were fahmkirin û di xate wê de wê dema ku mirov di awayekê de wê lê binerê wê bibînê ku wê çawa wê, di rengê de wê, zayend jî wê bi wê çawa wê were salixkirin. Di pêvajoya pêşî a bi pêşketinên dîtinên bawerî de wê, demênberî dîrokê ên weke bi demên anamismê û totemismê bê. Wê di wê demê de wê, têkiliya bi hevdû re û şeklê rolên zayendî wê çawa bin wê karibê bi wê were fahmkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê din ê ku em di dewama wê de wê fahmbikin wê pêvajoya destpêka şariştaniyê û ku em di çerçoveyek baweriyî de wê hildina li dest wê pêvajoya mitolojiyê wê di wê rengê de wê weke pêvajoyek olî a her demê wê xwe di wê demê de ku wê bide dîyarkirin wê hebê. Wê pêvajoya mîtolojikî wê ber ku wê azmûnên jîyanî ên bi hezaran salan wê di nava xwe de wê bihawênin wê pirr zêde wê, pêvajoyek pirr zêde tevlihev û girift wê were dîtin. Ev pêvajo jî wê di nava wê de wê, weke pêvajoyek ku wê di nava wê de wê rola zayendî wê ji ger aliyê ve wê li gorî rengê hizirkirina xwe de wê bide dîyarkirin.

Pêvajoyên dawî ên mîtolojiyê wê weke pêvajoyên têrbûnê bin û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, ku wê êdî wê di wê de wê, rengên baweriyên wê bi pergali û sazûmanî wê pêşkevin û wê bi wê re wê, komên endamên xwe yên bawer dikin wê biafirênin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di demên dawî ên kevnera ên mesopotamikî û kurdistanî de wê têgihên baweriyî ên weke Mîtrayî û piştre Zerdeştî û hwd wê bibin. Piştre wê, li herêmê wê cihûtî, mesihîti û ankû xiristiyanî û di dewama wan de wê islam wê derkeve. Ev jî wê weke pêvajoyên ku wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Em divê ku wê pêvajoya pêşî a weke ya 'yekxwûdayîya yazdanî' û piştre ya yekxwûdayîya semîtîkî' wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê weke ku wê hersê olên semîtîkî wê di çerçoveya wê xate ya bawerî de wê werin wê, berî wê di ya yazdanî de wê, Mîtrayî, zerdeştî û piştre Maniyî wê werin. Ev jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê hilde bê li dest û wê werênê ser ziman bê. Di herikîna van pêvajoyan de wê, bi demê re wê weke faktorek zêde giring û bandûrbar wê aqil û serdemên wê yên pêşketinê wê zêde bandûrkirinê wê bikin. Wê jî di temen de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara zayendê wê bi wê re wê, temenê fahmkirinê wê ji gelek aliyên ve wê biafirê. Mijare aqil wê di wê

temenê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê dema ku mirov wê bi herikina demê re wê fahmbikê wê bi wê re wê tişteke din ê giring wê xwe bide dîyarkirin. Pêvajoyên aqil wê di awayekê de wê di awayekê de wê çendî wê temen û rengê van pêvajoyên dîyarkirinê ên bi rengên weke bi bawerî û hwd wê bide dîyarkirin jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê bibînê ku wê li ser kirin, azmûn û hwd re wê di awayekê de wê, temenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê dualiteya nava wê rewşa aqil de wê bi renekê li hevdû bandûrkirinê re wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê temenê vegûharinên ku wê bibin di nava pêvajoyên baweriyê û ankû ji aliyê din ên hizirkirinê bi rengê bandûriyên ji têgînên weke ol û baweriyê û hwd re ku wê bibê wê, di dewama wê de wê, temenekê pêşveçûn û pêvajoyên pêşketinan ên ku em di wê temenê de li wan dihizirin wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê di wê rengê de wê, pêvajoyek giring wê, di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê, ew bê ku wê aqil wê pêvajoyê wê di wê temenê de wê, bide dîyarkirin bê. Herdû alî wê bi aqilî bin. Lê di wê temenê de wê, pêvajoya vegûharinê li ser rewşên weke kirin, azmûnê û hwd re wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê, lev bandûrkirinê wê bikin. Weke ku wê mirov bi demên felsefeyê ên kevnera re dibînê ku wê li rengê hizirkirinên demên zêde bi bawerî ên demên serdemên navîn wê bikê wê di dewama wê de wê çawa wê, aqilê demên serdemên navîn wê çawa wê bandûrê li pêvajoyên aqil ên demên ronansên û demên piştî wê û hwd wê bikê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, di wê rengê de wê di awayekê de wê, renekê hizirkirinê ê di wê temenê de wê, xwe di temenekê pêşveçûnê re wê li ser hizirkirinên bi fenomenî, dîyardeyî, argûman û hwd re wê di wê rengê de wê bi awayekê beremberî hevdû û hwd re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijara hizirkirinê wê di wê rengê de wê, têkiliya bûyîn û rûdanên wê li rewşên ol û baweriyên û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê di temenekê pirrawayê û dîmenî de wê di wê rengê de wê fahmbikê bê. Ev wê di rewşa têgîna baweriyê û zayendê û hwd re wê weke mînaqek jîyanî û li berçav wê çawa wê bandûrê di nava jîyanê de wê bi wê li hevdû bikê wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, pêvajoyên hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin ku wê, têngîna zayendê wê minaq wê bertekên li ser wê re li rewşên olî û bertekên ji aliyê baweriyên û hwd li ser dîmen, dîtbarî û ankû rengê jîyanê û hwd re ku wê, bi wê li wê bibê re wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê karibê me bi gihênê gelek encamên fahmkirinê.

Di rewşa ji hev derxistin, felişandin û fahmkirinên bi têngîna zayendê li ser wan têngînan re wê weke temenekê sofistike ê dewrûdayimî ê fahmkirinê ku wê hertimî wê bi gûhartinê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin bê. Rewşên têtikiliyên weke yên zayendê û têngînen baweriyên dikarin di awayekê de wê, weke rewşa beroşa ku ew di wê av dikelê. Çendî ku wê bikelê ne wê av wê karibê dora beroşê bişikênê û ji wê birihijê û ne jî wê av wê, di beroşê de wê weke ku ew dihê dîtîn wê newê dîtîn bê. Av wê di xwe de wê rengê germbûn û sarbûnê heta ku mirov biazmûnkirinên weke dest linavkirinê û hwd nekê re wê mirov nikaribê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê fahmbikê. Di wê temenê de jî wê ew azmûnkirin wê di wê têtikiliya bawerî û zayendê de wê, bihemana rengê wê ji gelek aliyan ve wê bi wan re wê karibê were fahmkirin. Ev fahmkirin wê di her demê de wê bibê. Di dewama wê de wê ew wê di her demê de wê, hevdu vegûhartinê wê di wê temenê de wê bikê û bide çêkiirn. Di mijara baweriyê û dîroka wê de wê, dema ku mirov salixkirinên wê dînerê wê di awayekê monstrekirî de wê, çawa wê, weke dîmenekê salixkiri ku ew tefkir dikê wê bide jîyankirin. Lê ew jîyankirina weke wê, çendî ku wê, di awayekê de wê weke wê jî bê lê wê ji awa û rengê din ve jî wê xwediyê wê karîgerî, temen û sîyane ku ew dervî wê jî were fahmkirin bê. Bi wê rengê wê were dîtîn û fahmkirin ku ew wê di awayekê dîtbar de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bibê û wê bi wê re wê karibê were fahmkirin bê.

Aqil wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê dîyarker wê ji temen ve wê weke ku wê di jîyanê de wê weyn bileyizê. Ew weyn jî wê rolên me yên jîyanî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de ku mirov bi gotinekê girêdaneka bi têngînen weke rewîstî û hwd re çêbikin wê dikarin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din dikarê wê bêjê ku wê têngînen weke yên baweriyê wê bi giranî wê li ser şubjeyên bi fahmkirinê û hwd re wê li ser rengên rolleyistinê û ankû rengê weyn nîşandinê û hwd re wê ew wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, hebûna zayendê wê di temenekê de wê bi qatagori û awayên xwe de wê weke temenekê jîyanê ê

nebê nabê bê. Ber vê yekê wê ew wê çawa bibê wê li ser wê re wê di wê rengê de wê di awayekê de wê bi wê werê hizirkirin. Gotinên weke ez wê çawa bikim wê rast bê wê, di temenekê zanînî û aqilî de wê di wê rengê de wê temenekê lêpirsînî wê biafirênin. Di wê nûqtayê de wê rewşên weke bersivan ji wê re wê werin wê ji hev cûda bin. Bawerî wê karibê ji aliyê xwe ve wê weke aliyekê wê yê giring wê ji xwe re wê werênê ser ziman û bi wê re wê weke 'ya teqez rast' wê bîrê ser ziman. Lê ew wê têngîna teqezîyê wê ne li gorî rewşa jîyanê bê. Mînaq wê ti jîyan wê di awayekê teqez de wê neji. Ev rewş bi serê xwe wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê bi wê û beremberê wê fahmbikê bê.

Di wê rengê de wê, bawerî wê, di wê temenê de wê li ser rewşa zayendê re wê weke çî bimênê wê demê? Wê demê wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke renekê hizirkirinê wê di wê temenê salixkirî de wê bimênê. Di wê rengê de wê dema ku wê baweriyek wê serî li hişkbûnê û tûndûtûjîyê bide wê ew çawa wê karibê bi wê ve girêdayî wê werênê ser ziman? Ji wê zêdetirî wê têngîna hêzê ku ew weke zêhnekê wê dijî ku ew dixwezê weke rêya xwe bi wê hêzkirinê bi wê bi xwe ve girêdanê bide çêkirin û di wê temenê de wê di temenekê ajoyî û egoyî a narsîstî de wê, xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Narsîsîm wê di wê rewşê de wê, weke aliyekê ku wê di wê rengê de wê, xwe weke têngînek temenê wê bi kes re wê bide nîşandin. Wê dema ku wê bi wê hêza destî ku wî xwe bi wê 'rast dît', 'xwe weke yê kifşkar dît', 'bo wê mafê girtin gûharandina jîyanê bi awayekê di xwe de dît', 'xwe weke rast dît û xwest ku ew tenê weke wî bikê û bijî' û hwd wê di wê temenê de wê, weke têngînek kesî a ji temen ve ku wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Mijare zayendê û totem

Di aslê xwe de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare zayendê wê di wê temenê de wê, di temenê wê de wê dema ku mirov wê lê bikolê wê ji aliyên weke serwerî, serdestî û kifşkariyên bi hêzê ên bi zayendî û hwd wê di xwe de wê, pîr zêde wê dûyekê narsîst wê bidina belavkirin. Wê di wê temenê de wê mirov dikarê weke 'mija narsîsmê' jî bi navbikê û wê werênê ser ziman..

Narsîsîm di temenê serwerî û hazgirtinê ku wê di zikhevdû de wê bijî de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê derûnî wê bi xwe re wê li ser hebûna kes û keseyetiyê re wê bide

dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di temenê baweriyê de jî wê dema ku wê temenê lêpirsînê wê teqez wê ji holê rabikê û wê kesek wê bi wê xwe bi hêzbibînê û wê di dewama wê de wê di awayekê de wê, aliyên din wê bikê ew li dijî wan rêyên tûj bikarbênê wê hingî ev wê weke rewşek ku wê bi wê re jî wê xwe bide dîyarkirin bê. Li ser baweriyê re xwe li ser kesekê din û ankû bi zayendê li ser aliyê din ê zayendî bi hêz dîtin û mazintir hîskirin wê teqez wê karibê weke têtînek narsîsmê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bawerî wê, di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di dewama jîyankirina bi wê re a di wê teenê de wê karibê rê li ber gelek xirabûnên bi keseyetê re wê fahmbikê û wê werênê holê. Ev di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê bêgûman wê bo fahmkirinek rast a di temenê nzêikatîyek rast a nava zayendan û hwd re wê mirov karibê hinek şîroveyên mafdar bi derûnî di wê rengê de kûrtir pêşbixê. Di zane min de wê beremberê şîroveyên me yên di wê temenê de wê ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê wê yê giring wê pêwîstî hinek fahmkirinên bi keseyetiyê û hwd bê.

Ber ku ev alî wê di serî de wê, weke aliyekê ku wê xwe bi serwerî wê di mijarê de wê bide nîşandin. Di wê rengê de wê mijare **baweriyê** bi aliyên wê yên **derûnî**, **civaknasî**, **ramyarî**, dadî, felsefeyî û hwd wê, bi gelek aliyên din re wê di wê temenê û rengê de wê di awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Wê di wê rengê de wê, ev wê weke aliyna pêwîst jî bin. Lê di serî de wê di pêvajoyek dîrokî de wê gihiştina fahmkirinek bi wê re a giring wê weke wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê temenî û zêde giring wê xwe bide dîyarkirin. Di nava pêvajoyên dîrokê de wê salixkirinên ku wê bi hizrî wê werina kirin wê bo demên piştre jî wê weke referansna fahmkirinê wê bên dîtin ji wan demên ku ew di wê de bûna. Ber vê yekê wê, dema ku mirov bi têtînek kirdeyî û ankû antropolojikî li ser temenekê hizirkirinê re wê dikê wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê, weke aliyna giring wê rengên fahmkirinê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin Ku em wê di çerçoveya têtîna zayendê û bi nerîna li lê de wê, hildina li dest wê, bi wê re wê, di demê de wê çawa wê vegûharînên mazin wê di wê temenê de wê bibin wê bi wê re wê were dîtin.

Ji aliyekê ve wê weke ku wê hemû tişt wê bi fahmkirina me ve wê girêdayî bê. Lê ji aliyekê din ve jî wê di temenê wê de wê azmûn, jîyankirin û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyna ku mirov wê, di wê temneê de wê dikarê wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê rengên hizirkirinê wê di wê temenê de wê weke têtîna nerînê wê di wê rengê de wê xwe bidina dîyarkirin. Mijare baweriyê jî wê di awayekê de wê yek ji wan bê. Lê bawerî wê hinek xosletên wê yên din jî wê bi derûnî û hwd wê hebin ku wê di awayekê de wê li mijarên weke yên zayendîtîyê û hwd ku wê bi wê werina ser ziman re wê hebê. Di wê rengê de wê ji hevdû derxistin wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê di wê temenê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijara zayendîtîyê de wê, di awayekê de wê, dema ku mirov wê, hilde li dest wê, di serî de wê, nerîna me ya ku em bi wê lê dinerin wê, weke ku em dibînin wê bi giringiyekê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, kirinek wê weke ku wê di demên berê de wê 'haram' were dîtin wê dema ku ew hat kirin wê di nava têtîna başî û nebaşîyê de wê rewşa mirov wê rengê pozîsyonî ê bi têtînê wê bigirê. Di wê temenê de wê, ev wê di awayekê de wê karibê mirov bi hebûna me ya fizikî wê weke ku em bi têtînê re dibînin wê rewşa wê jî wê di wê rengê de wê di awayekê de wê weke ku wê, di rengê de wê, bide dîyarkirin.

Ji xwe wê di mijare zayendê de wê ev alî wê hemû wê, di awayekê de wê, bide dîyarkirin.

Li vir wê dema ku mirov wê bahsa têtîna aqilî bikê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, ji du aliyan ve wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê ji aliyê rêgînek salixkirî ve wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyê din jî wê dikarê wê ji aliyê fahmkirinek nû a ku ew pêşdikeve û weke beremberê wê weke nerînekê xwe dide dîyarkirin ve wê fahmbikê. Di wê temenê de wê du nerîn wê bi xwe re wê di têtînekê de wê temenekê bi tevger a vegûhar wê biafirênin. Wê di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bide dîyarkirin.

Di demên berê de wê li dijî ya ku ew dihê bawerkirin û salixkirî ku wê hizrek wê were ser ziman wê weke hizreka 'xirab', 'nebaşî', 'ji rê derketî', 'ya ji rê derdixê' û hwd re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê wê ya beremberê wê weke aliyê duyem wê di wê temenê de wê were pênasekirin dakû ew aliyê salixkirî 'bitenê' were dîtin û fahmkirin û weke aliyekê 'yekanê' û 'bêartarnatîf' were dîtin. Wê hingê wê di wê

temenê de wê, di wê temenê de wê, mirov wê xwe di awayekê neçar de wê bibînl ku ew bi wê xwe bide bawerkirin. Yan jî ew di wê temenê de bi wê re ew di awayekê de bijî. Rêyên din ku ew weke 'artarnatif bibînê nekeve wan de. Di rewşa kifşkirinê, salixkirinên rolên mirov ên di jîyanê de jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bên dîyarkirin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava olê de wê tégînên weke yên 'bihûst' û 'dojehê' wê li wer wê temenê de wê, hebin. Wê yên baş ku ew li gorî wê tégînê bi başî dijîn wê herina bihûstê ku ew xiyalek baş hati afirandin û xamilandin. Aliyê din wê herina dojehê ku wê ji agir û şawata wê biafirê bê. Wê di awayekê de wê bi zemherîrê wê bijî. Wê di awayekê de wê, ne xwediyê tê awayên jîyanê ên ku wê di wê de bi rehetî bijî.

Di mijara fahmkirinê de wê dema ku mirov wê li ser tégînên olî re wê fahmbikê wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di mijara fahmkirinên me yên ku wê di wê temenê de wê biafirin de wê, di nava jîyanê de wê li gorî wê êdî wê temen û rengekê fahmkirinê wê weke ku wê biafirênin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirinê de wê, di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare zayendê jî wê dema ku mirov ji aliyê tégînên bawerî, rewîstî û hwd ve wê hilde li dest wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê şewayên salixkirinên wê bin. Di rewşa dîyarkirinên bi tégîna zayendê û hebûna wê re de wê weke aliyekê wê yê giring ê fenomenî wê rengên salixkirinên li ser kirinê ku ew wê di nava yên baş û yên nebaş de wê werina ji hev cûdakirin û ankû naqandin bin. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê di serî de wê bi wê re wê fahmbikê ku wê kirin wê, çawa wê bên kirin û wê bi aqilek û hişekê şubjeyî wê were dîtin, kifşkirin û hwd re wê weke aliyekê wê yê giring ê li ser wê re wê di rewşa kifşkirinê de wê bi wê re wê kûrbûn wê bê çêkirin bê.

Mirov ku ew jin bê û mêt jî bê wê di awayekê de wê xwediyê temenekê jîyanê bê. Di nava wê temenê jîyanî de wê gelek tiştan wê bikê ku wê bi başî û nebaşî wê karibin werina dîtin û ji hevdû cûdakirin. Li ser kirinan re wê tégînên başî û nebaşîyê wê dîtbar bin. Ya ku ew î ro ji me re nebaş hat dîtin wê karibê di demên piştê di demekê de weke bi başî jî were dîtin. Vajî wê jî di awayekê de wê karibê bibê. ..

Di dewma wê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê pêvajoyên jîyanî ku em î ro minaq li ser têtîna zayendê re wan bi demên berê re lêdipersin wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê ew bê ku wê mijare zayendê wê, bi kirinên ku wê dûhû baş dihatina dîtîna û î ro wê bi wan kirina wê ne baş bê wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê din ê ku mirov wê fahmbikê bê. Ber vê yekê wê weke aliyekê zanînî û fahmkirinî ê dîtbar wê aqilê me weyneke di fahmkirinê de wê bafirênê. Ev jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê, bi wê re wê têtîna zayendê wê, bi wê re wê were fahmkirin bê. Zayend wê çawa wê were fahmkirin wê di aslê xwe de wê, weke mijareka ku wê jîyane bi hevdû re a dihê jînkirin wê di her awayê de wê bandûra wê li wê hebê. Zayendîtî wê bi têtîna û hebûna jî wê di temenê jîyankirina me de wê hebê. Mirov bi xwe wê weke jî aliyê zayendî ve wê, bi hebûna xwe weke zayendekê bê. Wê bi aliyekê din jî wê bi fahmkirina xwe re jî wê wusa bê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê gelek aliyên ku mirov wê di temenê derûnî, civaknasî, malbatî, civaknasî û hwd bi gelek aliyên din re wê bi wan fahmikê wê hebin. Mijare zayendê û baweriyê wê di nava wê rewşa fahmkirinê de wê mijare herî zêde ku wê di nava hevdû re wê derbas bibê bê. Wê bi zêdeyî wê çawa bê, di awayekê çawa de bê, di awayekê çawa de wê were dîtîna û hwd wê, weke aliyê ku wê bi wê re wê werina dîyarkirin bê. Di wê rengê de wê bi zayendekê bi wînî wê di wê temenê de wê mirov nikaribê bahsa têtînekê bi wîn û hwd bikê. Di wê rengê de wê, ev wê, weke rewşek ku wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bikê bê. Zayendîtî wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê bi mijarên weke baweriyê, olî û hwd re wê hilde li dest wê di serî de wê pêwîst ku ew were derxistin li têtîhiştinê ku ew çî ya û ne çî ya. Wê hingî wê weke aliyekê ku wê karibê bi wê re ew êdî were hewldan li dest û bê fahmkirin.

Çavkanî

*Lee, Peter H.; De Bary, Wm. Theodore (1996). Sources of Korean tradition. New York: Columbia University Press

* David A. Leeming; Kathryn Madden; Stanton Marlan (6 November 2009). Encyclopedia of Psychology and Religion. Springer

* Harvey, Graham (2006). Animism: Respecting the Living World. Columbia University Press

*Lee, Peter H.; De Bary, Wm. Theodore (1996). Sources of Korean tradition. New York: Columbia University Press

*Abram, David (1996). The Spell of the Sensuous. New York: Pantheon

*Eliadem Mircea. 1972. Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy, Bollingen Series LXXVI. Princeton University Press

*Pizza, Murphy, and James R. Lewis. (2008). Handbook of Contemporary Paganism. p.260-408.

*Lee, Peter H.; De Bary, Wm. Theodore (1996). Sources of Korean tradition. New York: Columbia University Press

*Harvey, Graham (2006). Animism: Respecting the Living World. Columbia University Press

DI DEMÊN BERÎ DÎROKÊ DE HIN BIN HIN PÊŞKETINA BAWERİYÊ Û ZANÎNÊ DI DEWAMA YA PÊŞVEÇÛNÊN TOTEMISMÊ DE

Di demên berî dîrokê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare baweriyê wê li ser temenê totem û têngîna animismê wê pêşkeve. Wê di wê temenê de wê rewşên ku ew dijîn ku ew nikarin watelêbikin wê ew jî wê bina temenê hinek xûf û bawerî ku wê di wê temenê de wê reng bidina jîyane mirov. Di wê temenê de wê, rewşên xwezayî wê zêdetirî wê di wê rengê de wê derkevina li pêş.

Minaq hizirkirinên ku wê piştî mirinê wê jîyan hebê wê di demên neolitikê de wê weke ku mirov kifşdikê wê bibê û wê di wê demê de wê têngîna bigorkirina mirovan li binardê û di dewama wê de wê, tiştên ku ew weke 'yên wan ku ew di wan goran de bicih dikin' re mirov wê dibîne. Di wê temenê de wê ev wê piştê wê, di demên deestpêkên ên şariştaniyê de wê weke çandake mîrîtyê wê xwe di awayekê de wê bide pêşxistin û rûnandin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna baweriyên berî-dîrokê wê di awayekê de wê weke ku mirov wê di nava têngînen anamismê de wê dibîne wê di her tiştê de wê hin bi hin wê bi kifşkirina gîyanekê û hwd re wê bê hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê têngîna 'gîyanê' û ya 'hêzên serxwezayî' wê weke du têngînen ku wê di zikhevdu

de wê di wê de wê derkevina li pêş li hemberî me ku em wan fahmbikin bin.

Di nava hizirkirinên xalk û kesên bawerdikin ên di demên berê de wê di wê rengê de wê di awayekê de wê bi wê xwediyê rengekê baweriyê bin. Di demên berê de wê, mirov dibînê ku wê, bi wê re wê hizrên cûda wê bi wê re wê werina hizirkirin. Zaneyên weke Edward Tylor(1832-1917) ku wê bijî wê, di pirtûka xwe ya bi navê 'çandên seretayî (Primitive Culture) de wê bahsa jîyankirinên di nava xwezayê û dîtina bi têtîna a tiştên di nava xwezayî û hwd de wê bikê. Di wê temenê de wê di nava têtîna Tylor wê di wê temenê de ku mirov li dihizirê wê dikarê di temenekê weke bi gotina "di nava xwezayê de jîyan û biwînbûn" wê karibê di çerçoveyekê de bi wê were ser ziman.

Li ser civakên demênberî dîrokê ên seretayî (Primitive) de wê, lêkolînên ku wê werina kirin de wê di wê temenê de ew kifşkirina mijare gîyanê di tiştê de wê, li dora sedsale 18'an de wê bi zêdeyî wê weke mijarek fahmkirinê wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, zaneyên weke Auguste Comte wê, di dewama wê de wê bi têtîna 'fetisimê' ew wê bi temen bikê û wê ji aliyê xwe ve wê bêtê ser ziman. Lê di awayekê din de wê, weke ku em di pirtûka Edward Tylor de wê dibînin ew di awayekê de wê, li ser wê re wê bi pêvajoyek ku wê çawa wê ji wê hin bi hin wê bi awayekê peresendinê wê bi ber pêvajoyên olî û bawerî ên demên piştre wê di herikînekê de wê xwe bide domandin wê bi pêvajoyên wê re wê bikê ew wê ew wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, dema ku mirov wê weke ku wê Tylor wê werênê ser ziman wê di pêvajoyên fahmkirinê ên bi doktirinî ku ew di wê temenê de dikê ku ew werênê ser ziman wê di çerçoveyek 'mantiqîya wê' de wê, di awayekê de wê, mijara animismê wê hilde li dest. Di wê temenê de wê têtîna weke bi gîyanî û ankû der-gîyanî ku wê bê hizirkirin ew wê weke encama hizirkirineka me bê û ankû ne encama wê wê bê wê weke mijarek din ku wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Di aslê xwe de wê mijara têtîna animismê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi zêdeyî wê li ser temen û awayekê fahmkirinê wê, dibînê ku wê di zikhevdû de wê, du awayên sereka ên fahmkirinê mirov wê di nava têtîna animismê de wê dibîne. Yek wê ji aliyê dîtina hebûna gîyanekê û ankû têtînekê di tiştê dervî xwe de bê. Wê di wê temenê de wê ew wê, xwediyê wê bê. Lê di awayekê de wê, di mijara weke ew encama hizirkirina me ya û ankû ne encama hizirkirina

me ya wê, di awayekê de wê weke ku mirov weke aliyekê wê yê din ê duyem dibînê ku wê, li wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di awayekê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hin bi hin wê di temenekê din de wê bê temenekê regekê din ê hizirkirinê. Minaq ew gîyan û ankû weke gîyanê tiştê di tiştê de wê, piştê wê bi dana hizirkirina wê re wê hem ew weke têngînek tiştî û 'objeyî' wê li wê were hizirkirin û hem jî ew wê bi dana wê ya hizirkirinê û ji wê gihandina fahmkirinê re wê ew pêvajoya hizirkirinê wê bi wê re wê bê dayîn domandin.

Tiştêkê din wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê divê ku mirov wê di serî de wê kifşbikê ku wê dana hizirkirinê a tiştê wê hinekî jî wê li ser rengên xosletên wê yên ku ew bi wê hin bi hin dihên kifşkirin bin. Di wê temneê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê were fahmkirin bê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê, diawayekê de wê, di wê rengê de wê bi aliyê wê yê duyem re wê di awayekê de wê, xwe bi ber pêvajoyên hizirkirinê ên ji wê ku wê bi ber demên piştê wê bibin re wê bi wê temenê wê hin bi hin wê biafirê.

Animism wê di wê temenê wê têngînek bi hizir û ku wê piştê wê bihizirê wê, di wê rengê de wê di awayekê de wê, ji aliyekê ve wê, di wê demê de wê xwe di awayekê de wê bigihênê çerçoveya têngîna 'gîyane dihizirê' jî. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê rengê de wê bi wê re wê bê dîtîn.

Mijare gîyane dihizirê wê di demên piştê ên destpêka şariştaniyê de wê, zêdetirî wê di temenekê bisazûman de wê xwe bide dîyarkirin. Di çerçoveya gîyanê û têngîna wê de dikarê gotinekê li ser têngîna totema heywanan re wê bêjê. Wê, dema ku wê kesek ku wê, totema wê heywanê wê li xwe bikê wê weke ew heywan wê ew wan biparêzê jî wê weke têngînekê wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, bi navê totemê di demên animismê bi têngînen wê yên bi gîyanî re wê karibê were **fahmkirin** bê. Lê di wê demê de wê, mejiyê mirov ê ku ew dihizirê ku mirov wê nizanibê ku ew çawa ew dihizirê û ew çi ya ku ew di meji de dibê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijara hizirkirina têngîna gîyanê de wê di wê temneê de wê, di aslê xwe de wê weke ku em bi aqilê animismê re dibînin wê weke yekser

aqilê razber ku ew çendî ku wê di nava xwezayê de wê weke ji rêzê wê pêşkeve jî wê di temenekê astbilind de wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di têgiha anîmîst de, di xwezayê de her tişt xwedî giyan an hêz a. Ev ne li ser yek an çend xwedayên kesane ye ku di nav xwezayê de diherikin, lê heywanên cihêreng, nebat, çiya, çem, fenomenên hewayê, roj, heyv û stêrkên ku xwedî hêzên cûda na. Bi gotinek din wê di temenekê li jîyane elementên di jîyanê de ku ew hena wê bi sîyanekê wê bi wê li wan bihizirê. Kifşkirina avê û xwarinê bo jîyanê wê bi wê rengê. Rohniya rojê ku wê germ û rohni bikê wê bi wê rengê bê. Şînayî dişênê û bi wê re wê, awayên cûr bi cûr wê bidin dîyarkirin wê bi wê rengê bê. Ev hemû wê di temenekê wê weke bi têgînek hêzî a jîyanî wê di wê çerçoveyê de wê karibin werina fahmkirin. Di demên anamîsmê de wê karina ji van tiştên di xwezayî de sûdwergirin û pêşketina wê, di awayekê de wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de ku wê pêşkeve û wê karibê werê fahmkirin bê. Xosletên tiştan wê ji aliyê têgînek funksiyonî ve wê bi wê re wê bi têgîna hêza jîyanê wê werina fahmkirin. Di wê rengê de wê ya ku ew jîyanê dide û dide domandin û ya ku wê dikujê wê têgiha wê cihêkirinê a ji hev wê bi wê re wê bi awayekê ji hev cihêkirina wê were kirin û **fahmkirin**.

Anîmîsm wekî têgînek/bawerîyekê bi hêzek nekesî ku li pişt hemî diyardeyan (animatîzm, bawerîya bi hêzê) ya, û bawerîya bi pêkhatayek giyanî ya takekesî di her tiştî de, hem organîk û hem jî neorganîk (bawerîya bi giyan) ve hatî fahmkirin. Di wateya teng û rastîn de, anîmîsm tê wateya bawerîya bi giyanê. Di wê temenê de wê gîyan wê dema ku wê weke têgînek wê di wê temenê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş wê ev wê di awayekê de wê weke aliyekê ku wê ji toteman qûtbûn û ankû wê dûrketin û biawayekê weke gihiştina şeklekê din ê fahmkirinê bitêgînî/doktrinî di nava hizirkirina xwe de. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê têgîna gîyanê a animîst wê di awayekê de wê, weke gîyane hertiştê ku mirov bi wê bihizirê wê, di wê rengê de wê dikarê di gelek awa û rangan de jî wê bi awayna din jî wê fahmbikê. Minaq her tişt ku ew di awayekê de di mejî de bi awa û têgîn, hiş û dîmenekê bihiş û hwd bû û pê de wê weke di hişmendê de wê ew bi zanîni wê hebê wê, karibê bi wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê ku em bi wê re dikarin wê d idewama wê de wê bi wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Di nava jîyanê de wê, di wê rengê de wê gelek tiştên ku wê karibin bandûrê li jîyanê bikin wê di awayekê de wê karibin xwe bidina

dîyarkirin. Fahmkirina bi gîyanê wê di wê rengê de wê weke fahmkirinek bi tégînî/aqilî/hiş û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Gîyan di wê pêvajoyên pêşî ên animismê de wê, hê ne di rengekê hebûnek zindî a dihizirê û dide kifşkirin de wê di wê rengê de wê pêşkeve. Wê piştî di warê tégîna gîyanê de wê têrbûnek bi fahmkirinê bû wê weke pêvajoyek wê ya duyem a pêşketinê wê bi wê re wê bibê û wê ev jî wê weke rewşek ji rengê tégîna gîyane animismê dûrketinê jî wê dikarê wê bi awayekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Êdî ev fahmkirin wê bi xwe re wê hin bi hin wê dawî li dema animismê jî wê bi xwe re wê **werênê**.

Çendî ku wê gîyan wê berhemek dema animismê a bingihîn wê bibê jî wê bi wê dawî li dema animismê wê were. Di wê temenê de wê gîyan wê weke tégînek serwerî wê, piştî ku ew pêşket û pê de wê bi ya pêşketî re wê bi sînor nemênê û wê xwe bixwe wê bide afirandina bi hizirkirinê **wê bikê**. Animisma pêşî a dema zû wê li ser çavkaniyên dema totemismê wê bijî û wê bi wê rengê wê pêvajoyek hizirkirinê wê di xwe de wê pêşbixê. Di wê rengê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di nava tégîna animisma dema zû û ya deme dereng de wê cihêtiya bi pêşketina gîyane serwer û hin bi hin dest bi hizirkirinê kiriya re wê **hebê**. Weki din jî wê tişteke din jî wê hebê ku wê di animisma zû de wê, tişt bi hêza xwe ya jîyanê wê li pêş bê. Di animisma dereng de wê mirov û ankû zindî weke heywan û hwd wê li pêştir bê, çendî ku wê çavkaniyên animisma dema zû jî wê di wê de wê bi tégînek têrbûyî a zanînê û hwd re wê cihbigirin. Ber vê yekê wê dema ku wê bahsa dema animismê wê bi tégînê û hişmendî wê were kirin wê di awayekê de wê, tégînen ku wê di awayekê de wê bi qarakterî jî wê bixwezî werîna fahmkirinê wê **bên** ser ziman. Ya ku wê bê temenê bawerîyan wê ne giştîya animismê bê. Wê pêvajoya dawî a animismê dereng bê. Wê, di wê temenê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê, çavkanî û şewayên wê yên hizirkirinê û hwd ku wê di temenekê sazûmanî de wê bê fêrkirinê wê temenê wê êdî wê bidest afirandinê wê bikê.

Lê, çend guhertoyên vê doktrînê ku hena, wek mînaq, ew çend heyînên giyanî û serxwezayî yên kesayetî qebûl dike, ji ber ku ew xwediyê aqil, aqil û wîna wan in û ew di her cûre hêmanan de dijîn ku di prensîbê de ji hêla yên mayî ve nayên hesabandin, wek zindîyan. Di anîmîsmê de li gorî qada cîhanê û çanda ku tê de hatiya û pêşketiya wê, hin guhertoyên anîmîsmê hin bi hin wê bibin. Hemû jî di wan de hewl didin ku ravekirinekê an wateyekê ji mirinê re bibînin, û her weha têkiliyek di navbera mirovan û her tiştê ku li dora wan digire de **saz bikin**. Di wê

temenê de wê animism wê di awayekê de wê li ser mijara sazkirina têtikiliyek di nava têtîn, hizir, hiş, kes, xweza û her cûreyê tişt û hebûnên di nava wê de dibin ku ew di temenekê dîyalektikî de wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Ez dikarim wê weke dîyalektika dema animismê a fahmkirinê jî wê bi navbikim û wê werênima ser ziman.

Di wê temenê de wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê mijar wê êdî wê di awayekê de wê di temenekê qatmanî û hîyaranşîyî de wê xwe bide dîyarkirin. Dîyalektik bi xwe jî wê ji aliyekê ve çavkaniya wê di temenekê hîyaranşîkî de fahmkirin bê. Ber vê yekê wê, têtîna hîyaranşîyê wê, di awayekê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê hizirkirinê ê qûtbûna ji xwezayê jî wê niminêr bikê. Animismê çendî ku wê gîyanek xwûdayî wê pêşxist jî wê navlêkirina wê jî ji piştê hişt. Wê di wê temenê de wê ew jî wê bê nesibê demên şariştaniyê ku ew wê li gorî xwe bi navên cûr bi cûr wê fahmbikê û wê bênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, serdema animismê wê weke dem pêş-şariştanî ku wê di wê temenê de wê hin bi hin wê pêşkeve û wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Di wê rengê de wê di awayekê de wê dikarê wê li ser temenekê hizrî a çandî û bîrdozikî û hwdî re jî wê ji aliyekê ve wê fahmbikê.

Vajî wê, totemism wê xwest ku ew hertimî di nava xwezayê de bi xwezayê bijî û di wê de kûr bibê. Wê di awayekê de wê ji wê cûda wê xwediyê wê rengê fahmkirinê bê ku ew bi xwezayê û encam û çavkaniyên wê re di reng û awayekê de bijî. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring xwe bi wê re wê bide hanîn li ser ziman. Totemism wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi xwezatiyê wê bide fahmkirin. Piştî totemismê ji wê qûtbûnê êdî wê di awayekê de wê bibê. Lê di nava jîyane xwezayê de wê, di ahengekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Totem têtikiliyek dagerî ku wê di navbera komên mirovî yên ji pîvanên cihê (mal, malbat, rêz, qebîle an komek tevahî) de ku heywan, nebat an tişt ji bo komê wekî bi dagerek hevnasîn tevdiagerin wê dênê. Herweha, totem di navbera koma mirovan a heyî û diyardeya xwezayî ya ku wan niminêr dike de têtikiliyek çêdike. Antropologan ji ber vê yekê totem wekî pergalek xizmtiyê yên ku mirovan bi xwezayê re bi navek hevpar digihîne hev fahmkirine, dihênin ser ziman.

Di destpêka sedesala 20-an de, di nav antropologîstan de li ser girîngiya totemê wekî diyardeyên civakî gelek nîqaş hebûn. Gelekan totemîsmê

wekî qonaxek destpêkê ya fahmkirinê û heta baweriyê hanî ser ziman, wekî formek bingeîn a baweriyê jî dît. Émile Durkheim di nav van de ê herî navdar bê. Vî totem wekî hêzek nekesî fahmkir ku koman dike yek û hev girtina hundurîn dike. Di heman demê de, gelek kes hebûn ku digotin ku totemîsm di gelek şekl û cûrbêcûr de heya, û ku ew ji gelekê jî mebestên cihêreng (olî, civakî, li ser bingeha xizmtiyê) re xizmet dike, li seranserê cihanê ku ew dijî mirov her tiştî di binê yek û gelek kategoriyan de **dabeş** bike.

Têgîna totemîsma «seretayî(primitive)» ku xwediyê mantiqeke hundirîn e, ku di ragihandina şert û mercên civakî de di hemû civakan de dubare dibe. Totemîsm di civakên cihêreng de xwe bi awayekî cuda nîşan dide, lê di heman demê de bi bidagerkirina komê ya ku em ji jiyana xwe ya rojane pê dizanin re taybetmendiyên hevpar hena, ankû nîşanakkirina cudahiyên di navbera zayendan, komên cihê, girêdana bi jinan û tevgerên din ên ramiyarî û hwd re. Ji hêla dahûrî ve, totemîsm ji peywirek mirovî ya gerdûnî derdixê li pêş ku wê, bi zelalkirina ferqa di navbera "em" û "wan", "ez" û "tu" û yan "yên din".

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, mijare gîyanê a di demên anamismê de wê, weke aliyekê objeyî wê dema ku ew hin bi hin wê bê dayin hizirkirin re wê bi wê re wê, bê pêşxistin. Weke objeyekê bi hebûnî weke 'tiştêkê' ku ew dibê wê êdî wê pêşkeve. Di wê rengê de wê kifşkirina gîyanê wê ji vê aliyekê ve wê weke kifşkirina pêşî a hizirkirinê jî bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide **dîyarkirin**.

Lê di aslê xwe de wê çendî ku wê di wê temenê de wê, ev wê bibê jî wê di awayekê yekser de wê di temenekê weke çerçoveyek bi sazûmanî a baweriyî de wê hilde li dest wê hinekî wê weke ku wê zor bê. Di wê temenê de wê, weke ku mirov di çerçoveyek pêvajoyên jîyanê ên mirov, malbat û hwd de wê, pêşxistina toteman bi pêvajoyên jîyankirinê û hwd re wê, bi temenekê weke wê re wê di awayekê de wê mirov dibîne ku wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, Minaq wê lêkolînên weke yên Emile Durkheim ku wê li ser totemismê wê bikê wê di wê de wê bixwezê ku ew xwe bigihêne têgînek baweriyî a di wê temenê de ku wê li ser pêvajoyên wê yên pêşdikevin re. Lê di wê temenê de wê, hizirkirinên di wê temenê de wê, di mijare hizirkirinê de wê Tylor ku wê di nava têgînek doktrinî de wê bi hizirê û ji wê cûda Emile Durkheim ku wê bi

çerçoveyek civaknasî wê li wê bihizirê wê di awayekê de wê, ji hev cûda wê temenekê hizirkirinê wê di wê rengê de wê bidina me. Em wê divê ku wê di serî de wê, mijare animismê ku wê di wê temenê de wê bi wê bihizirin wê di awayekê de wê weke aliyekê hizirkirinê ê serxwezayî ku wê di temenekê çerçoveyî a fahmkirinê e bi 'rasyonaliî' wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di şewayê hizirkirina anamismê û totemismê bi hevdû re wê, weke ku mirov wê dibînê wê anamism wê zêdetirî wê mêylê bi renekê fahmkirinê derûnîyê ve wê bi xwe re wê bi têtînek doktrinî wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê weke pêvajoyek hizirkirinê û di wê çerçoveyê de wê, di awayekê fahmkirinê wê renekê wê bi xwe re wê bêtê li holê. Di wê temenê de wê, di çerçoveyek hizirkirinê de wê, gihiştina têtînek gîyanî û bi wê re hewldanên bi hizirkirina wê re ku wê di wê temneê de wê, xwe bidina dîyarkirin wê temenê wê di awayekê de wê biafirênin.

Ji aliyê din ve jî ku em li ser gotina totemismê re wê dihizirin wê zêdetirî wê balê bide kişandin li ser xwe ku wê di temenekê de wê di çerçoveyek civaknasî û pêvajoyên wê yên jîyankirinê û bi xwandin û bi wê re wê afirîna xêva jîyanî weke bi fêrûazmûnê û hwd re wê bi temenekê pêşketinê wê pêşkeve wê awayekê fahmkirinê û hizirkirinê wê rengê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare fahmkirinê wê di awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Durkheim wê weke civaknasvanekê wê zêdetirî wê dema ku ew li ser çerçoveyek pêvajoyên azmûnên baviksaleriyê û hwd re wê bikê ku ew bigihijê encamek bi baweriyê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê temneê de bi wê dihizirê bê. Ji totemê derxistina têtînek baweriyî wê çendî ku wê di wê demê de wê weke ku wê weke aliyekê zor jî bê lê wê di dewama wê de wê bi li wê zêdebûna fêrbûnê û çêbûna temenê zêde fahmkirinê re wê hin bi hin wê di awayekê de wê piştre wê hinek encamên ku wê bi wê re wê bibin wê di wê rengê de bin.

Wê dema ku mirov mijare totemê wê şîrovebikê wê di wê temenê de wê weke aliyekê din wê derkeve hemberî me di mijare fahmkirinê de. Ew jî wê ew bê ku wê ev wê weke têtînekê wê, çandî bê û an wê xwezayî bê. Di wê temenê de wê, li gorî min wê herdû alî jî wê di awayekê de wê li ser pêvajoyên fahmkirinê re wê di zikhevdû de ku wê bibin wê nikaribin werina redkirin. Lê di wê temenê de wê di wê temenê de wê, salixkirina wê ku wê hinekî wê di temenekê zor wê bide çêkirin jî wê di wê rewşê de

wê ev bê. Ber vê yekê wê di awayekê de wê mijare totemê wê di aslê xwe de wê, di nava jîyanê de wê, dema ku wê mirov wê, ji aliyên bi fahmkirinên rengên weke yên derûnî û hwd re wê li wê bihizirin wê bi têtîngên gîyanî ku wê bi wê re wê biafirin wê ew jî wê di awayekê de wê weke ku wê rednekê. Lê ev wê weke mijarek din a ku ew bi serê xwe were hildan li dest û were fahmkirin bê.

Ber vê yekê wê mijare totemê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din wê di serî de wê ji hev derxistina wê, weke mijarek serekayî a fahmkirinê wê di wê temenê de wê li hemberî me wê bisekinê bê. Di mijare fahmkirinê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê weke mijarekê wê bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirinê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê bi wê re wê, şêwayekê teybet wê li gorî min wê bistênê.

Di mijare totemê de wê mirov dibînê ku wê di awayekê de wê, têtîna başî û nebaşîyê wê di awayekê de wê, hin bi hin wê li ser rewşên weke yên bi başî wê bibin û bi nebaşî wê bibin re wê di awayekê de wê weke aliyekê din wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di serî de wê werênê ser ziman bê. **Bronisław Malinowski** wê, bixwezê ku ew di temenekê etnolojikî de wê li ser temenekê derûnî û hwd re wê bixwezê ku ew nêzîkatîyekê li wê bide dîyarkirin û wê bi wê re wê fahmbikê. Di dewama wê de wê di aslê xwe de wê di awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di nava xwezayê de wê, di nava jîyane heywan û sawalan de wê, tiştên xoş û yên nexoş ku wê bibin wê di wê, di wê temenê de wê, weke temenê wê cûdahiya dualiteya nava wê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê, dibînê ku wê di awayekê de wê di nava jîyane xwezayê de wê, weke bi azmûnkirinê re wê pêvajoyek fahmkirinê wê bi wê re wê biafirê. Di wê temenê de wê têtîna xwezayê wê li ser wê temenê wê bi fêrbûna wê re wê, pêvjaoyên ku wê bijîn wê temenê fahmkirinê wê biafirê. Ku em bixwezî ji wê bigihijina têtînek çandî jî wê li ser wê pêvajoya azmûnî û fêrbûyî û hwd re wê karibê wê di awayekê de wê xwe bigihênê li wê û wê bi wê fahmkirinekê wê di wê çerçoveyê de wê pêşbixê. .

Di awayekê din de wê dema ku mirov wê mijare totemê li wê dihizirê de wê, li ser mijare kes, malbatê, kabile, jîyane bi hevdû re, herêm û hwd ku wê her yek ji wan gotinan wê di wê temenê de wê, cûdahi li gorî demê

û cihê wê bi wê re wê bibê wê demê wê weke temenekê bi azmûnî û fêrî wê xwe di wê temenê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku em têtîna totemenê a ku wê di awayekê de wê li amarikaya latin û deverên din ên li dora wê dibê ên weke awustralia **weke** bi Aborjînan ku wê dibin de wê, dîmenekê qabileyî û kesî wê weke çavkanî wê di wê temenê de wê bide jîyankirin. Di dewama wê de wê, weke ku wê gelek antropologên rojavayî jî wê weke çavkaniyê wê ew wê bikarbênin wê dîmenê çandî û civaknasî ku wê di nava wê pêvajoya jîyankirina xwezayê de wê were fahmkirin re wê li wê were hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê çendî ku wê bikê ku ew bi temenekê etnolojikî xwe bigihênê çerçoveyek fahmkirinê a bi derûnî a fahmkirinê jî wê dîmenekê ku wê bide nîşandin wê di awayekê de wê, di çerçoveyek azmûnî a jîyanî de wê bi xwe re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare totemê wê di awayekê de wê, bi çerçoveyek sazûmanî a kes a di xwe de, ji wê cûda bi çerçoveyek malbatî a ji wê cûda a di xwe de, bi çerçoveyek qabileyî a ji wê cûda a di xwe de û hwd re wê dîmenekê wê weke ku wê bide me. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê din de jî wê dema ku mirov wê, pêvajoyên totemismê li herêmên kurdistanê û bi pêvajoyên mesopotamiyî re wê li wê dihizirê û wê dikê ku wê kifşbikê wê dibîne ku wê li ser temenê bi azmûnkirina ji xwezayê, jîyankirina di nava jîyane xwe de û hwd de wê, di awayekê de wê, temenekê fahmkirinê wê bide me. Di wê temenê de wê, aliyekê wê yê derûnî wê di demên wê têrbûnê a bi fêrbûn, azmûn û zanîne û hwd re ku wê bibin re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Li herêmên kurdistanê bermehiyên ku wê di wê temenê de wê karibin têtînekê bidina wê hinek xûy û hwd ku wê bi rengên hizirkirinê û hwd re ku wê ji demên kevn ku wê heta roja me jî wê bîn jîyankirin wê di wê temenê de wê di temenekê bi kesî a weke bixwebûnê û hwd re wê di awayekê de wê weke ku wê di dîmenekê de wê bide dîyarkirin bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê, fahmbikê ku wê mijare totemê wê di demên kurdistanê ên şariştanî ên destpêkê de wê weke ku mirov di demên

mitolojiya sûmer de wê dibînê wê dîmenekê anamist û totemist wê di zikhevdu de wê bide me. Bo awayekê fahmkirinê ê baş wê pêwîstiya van herdû dîmenan û ji hevdu derxistinê wê hebê.

Gelek lêkolînên ku wê di wê temenê de wê li demên berê ên jîyane totemî a li kurdistanê û demên wê yên kevn ku wê werina kirin de wê, dîmenekê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bide me. Di awayekê de wê, di demên destpêkê ên şariştaniyê de wê ev têngin wê ji temenekê xwezayî wê bi ber temen û dîmenekê jîyane hizirkirina tênginekê û hwd di cismên ku ew di jîyanê de wê hebin. Minaq wê di nava qasitiyan de wê di demên piştê de wê di nava çanda yazdana jin a gulla de wê, kevirê başkirinê ku ew wê weke ji wê hêvîkirina başbûnê wê were dîtin wê weke tênginek mîtolojikî a demê ku wê karibê di wê temenekê de wê bi tênginek bermehi a antropolojikî wê karibê fahmkirinekê di wê warê de jî bide me bê.

Weki din li rex wê sumerî wê di awayekê de wê, di demên destpêkê ên şariştaniyê de wê bi zêdeyî wê bi ber tênginek anamist ve wê tênginên xwe yên totemî ên xwezayî wê bidina birin. Minaq di her tiştê lêgerîna gîyanekê bi tênginek yazdanî û hwd wê, di wê temenê de wê, ku wê di mitolojiya wan de jî wê were ser ziman wê, karibê fahmkirinê di wê temenê de bide me. Ev têngin û rengê fahmkirinê î ro ji nava tênginên wan ên mîtolojikî di roja me de ew dihê kifşkirin û xwandin. Wekî din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mîtolojiya sumer wê di wê rengê de wê, karibê gelek rengên fahmkirinê ên berî demên dîrokê di xwe de bide nîşandin. Ber ku wê di awayekê de wê dîmenekê wê bide me ku wê weke ku wê xwediyê pêvajoyek peresandinê a di wê temenê de ku ew bi wê re xwe dide dîyarkirin jî bê. Ber vê yekê wê mitolojiya sumer wê ne tenê wê weke tênginek mîtolojikî wê divê ku mirov wê hilde li dest. Weke çerçoveyek kirdeyî a antropolojikî a ji demên berê wê jî wê dikarê wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê lê bihizrê û wê dahûrbikê.

Di wê temenê de wê têngina xwezayê wê di nava olên kurdistanî ên heta roja me de jî wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê dema ku mirov wê pêjna xwezayî a di nava wan de lê dihizirê wê, di wê temenê de wê dîmen û temenekê fahmkirinê wê weke ku wê di rengekê de wê bidina me. Di serî de wê, li ser wê temenê wê xate olên yazdanî wê di wê temenê de wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê ku mirov wê werênê ser ziman. Ev jî wê di awayekê totemî de wê, dîmenekê wê bide me. Minaq olên semitikî

wê bi zêdeyî wê, dîmenekê animistî ku wê di demên piştî wê re wê pêşkevin wê xwe re wê di awayekê de wê bidina dîyarkirin.

D nava têtînek xwezayî de tevger, laş û fahmkirina wan ya xwezayî

Di temenekê xwezayî de wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman ku wê tevgerên laş wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê di dewama wê de wê karibê li wê were hizirkirin bê. Di aslê xwe de wê, di nava jîyanê de wê mirov wê dema ku wê tevgerê wê bikê wê çawa wê bikê wê, di nava têtîliya hiş û tevgerê de wê fahmkirina wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê.

Di demên berê de wê, di wê rengê de wê, di nava xwezayê de wê, rewşên xwezayê wê çawa wê tevgerê wê bide nîşandin wê bo jîyankirinê wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, fêrbûn wê weke aliyekê bi wê re ê temenî û dîyarker ku wê mirov dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê di mijare fahmkirina tevgerîyê de wê, weke ku mirov wê dibînê wê salixkirina tiştan wê li ser funksiyonîyên wan re wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê xwe bide dîyarkirin. Em minaq wê dibînin û kifşdikin ku wê di demên berê ên mîtolojîkî ên mesopotamiya de wê, uzwên laş wê di awayekê de wê, li ser funksiyonîyên wan re wê bîn kifşkirin û wê weke aliyna wê li wan wê pîrozî wê were baxşkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê ev wê bi wê re wê were fahmkirin ku wê ew uzv wê bi serê xwe wê weke tiştêkê wê were dîtîm û wê were salixkirin. Ev wê tiştêkê din jî wê bide nîşandin. Ew jî wê di nava têtîliya ya tam û ya beş de wê çî têtîliyêk tambûnê wê bi funksiyonî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê xwe bide dîyarkirin.

Weki din wê diawayekê de wê, di çerçoveya têtîna tam û ya beş de wê têtîliya ku wê bi hevdu re wê bê danîn re wê ya beş wê bi serê xwe wê bi têtînek tam wê pêşî wê were fahmkirin û wê di nava wê giştîya tama din de wê çawa wê weke beşek wê were dîtîn û fahmkirin û an wê were bi cihkirin wê di awayekê de wê ew jî wê were kifşkirin. Di dewama wê de wê mijare ya tam û ya beş wê hertimî wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di nava têtîliya jîyanî de wê ya tam û ya beş wê di wê rengê de wê têtîliya wan wê di awayekê de wê ji du aliyan ve wê were fahmkirin. Yek wê ew bê ku wê ya beş wê aliyekê ya tam wê temem bikê û wê bi wê re wê temenekê jîyanî wê bi ya tam re wê bi wê re wê biafirênê û wê

xwe ji wê re wê bikê bingeh bê. Aliyê din jî wê funksyona beşê di nava tamê de ku wê bi wê tamîtîyê û tamkirinê re wê di awayekê de wê xwe bi wê bide dîyarkirin bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di temenekê felsefeyî de wê, têtîna tambûnê wê di wê temenê de wê, bi çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê, were fahmkirin. Ya beşê jî wê di wê de wê bi têtîna 'tamkirinê' re wê di awayekê de wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê têtîna 'kirinê' wê di mijarê û çerçoveya giştîya tamê de wê, weke aliyekê lê zêde dikê, wê bi funksiyon dikê û hwd re wê dikê bê. Aliyê bûnê bi têtîna 'tambûnê' re ku em bi têtîna 'bûnê' re wê fahmbikin wê weke aliyekê ku ew bi tamî heya, xwediyê hevgirtinek tamî û hwd a wê, di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê were fahmkirin bê.

Di wê temenê de wê dibînê ku wê di nava têtîna animismê de wê di wê awayekê de wê ev têtîna wê weke renekê hizirkirinê a bi têtîna hevdu re wê xwe bide dîyarkirin bê. Wê di temenê fahmkirinê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê derxê li têtîna û wê bide dîyarkirin.

Di mijare jîyankirinê a di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare animismê wê di wê temenê de wê weke pêvajoyek hizrî a razber ku wê li ser ya totemî re wê di wê temenê de wê pêşkeve wê weke têtînekê wê xwe di dewama wê de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê fahmdikê wê were dîtin.

Di mijara totemê de wê, temenekê xwezayî, azmûnî, jîyankirinê, têtîliyên bi hevdu re wê di awayekê de 'jixwere' wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê were dîtin. Wê di wê temenê de wê weke temenekê tambûnê wê di awayekê de wê bi wê re wê pêde dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, totem wê, ji temenekê çandî û xwezayî jî zêdetirî wê weke azmûnekê, hişmendiyekê, zanînekê, fêrekê, alimandinekê û hwd wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê werênê li holê.

Ev pêvajo wê weke pêvajoyek zêde giring a seretayî ku wê mirov wê bi wê re wê di awayekê de wê bijî û wê pêvajoyek jîyankirinê wê di dewama wê de wê, bide jîyankirin bê. Di nava jîyane seretayî de wê dagerên weke bi fêrbûnê, têtîgih, tişt û hwd re ku wê bibin wê di wê rengê de wê têtînek sazûmanî wê li hevdu wê biafirênin. Girêdanên bi wan ve wê, li ser wê fahmkirinê re wê pêşkeve. Ev jî wê bi demê re wê li wan tişt

û hwd wê girêdanên bi têngîna fetisimê re ku wê werina fahmkirin wê di awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê pêşbixê. Di wê temenê de wê, ev wê, weke di tiştê de dîtina têngihekê, gîyanekê û hwd ku wê bi wê ve girêdayî wê li ser awa, reng û rewşa wê re wê bê temenê girêdanê wê bibê. Girêdanên bi fetisimê wê ji du aliyên ve wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di awayekê de wê, hem wê bi awayekê weke li ser awa û çerçoveya darêjka tiştê re wê bibê. Ya din jî wê li ser temenekê têngînî ku wê di wê temenê de wê, ew wê wê weke di wê de wê bi xwe re wê bi hîskirinên ku ew dikê re wê di awayekê de wê bi wê re wê bikê. Ev jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna tiştê de wê tişt wê di wê temenê de wê ji xwe zêdetir wê weke tiştê wê hebê. Wê di wê temenê de wê bi rengê fahmkirina wê tiştê bi aqil wê di aslê xwe de wê, dîmenekê din ê fahmkirinê jî wê bi wê re wê bide çêkirin. Di tiştê de kifşkirinên tiştên din û bi wê bi wê re di wê de kûrbûn û hwd wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê bê. Wê di wê temenê de wê, ne tenê wê di temenê kifşkirinên weke bi xosletên wê tiştê ve girêdayî wê weke aliyekê fahmkirinê wê bimênê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê bi girêdanên wê tiştê û hinek tişt û rewşên bi wê di mejî de bi tiştina din re jî wê, di wê rengê de wê, şewayna fahmkirinê ên din wê bi wê re wê biafirênê bê. Ev jî wê di wê temenê de wê tiştê wê ji hebûnek cismî zêdetiri wê weke tiştê têngînî wê di awayekê de wê di mejî de wê, bi temenekê hizrî û fahmkirinê wê bide dîyarkirin bê.

Fetism wê pêvajoyek fahmkirinê di nava ya totemismê de bê. Wê di wê rengê de wê, di wê pêvajoyê de wê, ev wê weke aliyekê girêdanê ê zindiyî wê di temenê xwe de wê biafirênê. Wê têngîna fetisimê wê ber ku wê li ser temenekê zindiyî û vejînî de wê bibê wê di wê temenê de wê li ser temenekê girêdanê a hertimî û demê wê karibê wê fahmbikê bê. Ber vê yekê wê ne tenê di demên totemismê de wê demên piştî wê ên şariştaniyê û heta ku wê heta demên hemdem de jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê were fahmkirin. Girêdana bi fetisimê a bi tiştê re wê li ser acibandinên bi hêstî û hwd re ku wê bi wê ve wê were girêdanîyekê wê di xwe de wê çêbikê. Pêvajoyên girêdanê ên bi fîzîkî wê di wê temenê

de wê hebin û wê di wê temenê de wê fetisim wê bi têtîni wê ji aliyekê din ve jî wê weke astajor a herî bilind a girêdanê jî bê.

Di wê temenê de wê ev girêdan wê çendî ku wê karibin dîmenekê weke yê bi girêdanên totemikî ên bi rengê olî û bawerî jî wê bidina me lê wê weke ku mirov li wê dihizirê wê hinekî wê zor bê ku mirov wê di wê temenê de wê, fahmbikê bê. Di rastiyê de wê dîmene ku ew di wê temenê de wê ji wê digihijiyê de wê karibê bi reng û awayekê din ê hişmendî wê fahmbikê. Minaq weke li ser temenekê fêrbûnê, azmûnê, hişmendiyek teybet a demê re.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li ser wê bisekinê ku wê mijare totemê wê di wê temenê de wê, didemên dawî ên totemismê de wê, tiştêkê din ez kifşdikim wê di wê de wê bibê. Ew jî wê ew bê ku wê totemism, anamism û fetisim wê di awayekê de wê, di zikhev de wê, dîmenekê pêşketinê wê bide çêkirin û wê di wê temenê de wê, li ser têtîni xwe bi wê rehet hişkirinê ên bi derûnî û hwd re wê bikê ku awa û renekê pêşketinê bi xwe re werênê li holê.

Ev jî wê bi wê re wê, di nava mîtolojiya sumeran de wê weke ku wê tiştêkê weke totem ku wê di wan de wê bi têtînek anamist wê lê barkirina gîyanê û bi wê ve wê bi têtînek fetisist lê girêdan wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê din ê bi sazûmanî ku wê temenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bi wê re wê bide çêkirin û dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê di wê rengê de wê, girêdanên bi gîyanî ku wê were lê hizirkirin wê weke ku wê bi têtîna fetisimê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê wê di renekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Fetisim wê têtîna girêdana bawerkirinê a li tiştê wê di awayekê de wê biafirênê, çendî ku wê di awayekê de wê li ser renekê fahmkirinê wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin jî bê.

Di aslê xwe de wê mijare têtîna fahmkirinê wê di wê rengê de wê dikarê wê weke aliyekê ku wê di wê de wê li pêş bê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ew wê di awayekê de wê li pêş bê. Tişt wê, di wê rengê de wê dema ku wê bi wê ve girêdanbûn wê bibê wê di awayekê de wê, ew ji aliyekê din ê derûnî ve jî wê bandûrê li hebûnê wê bikê. Ew jî wê di temenê bi deverekê ve girêdan û li wê bicihbûnê û hwd. Ev jî wê di temenekê de wê weke têtînek û biriqînek ku wê ji wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Totem wê di temenê xwe de wê azmûnê bi fêrbûnê û têgihîştinê û hwd re wê bihawênê. Ber vê yekê wê weke aliyekê têgînî wê di wê rengê de wê, xwe bide dîyarkirin. Çendî ku wê zor ku mirov pêvajoya totemê wê di destpêkê de wê bi têgînek bawerîyî û hwd wê fahmbikê jî lê wê bi herîkin û di dewama wê de pêşketina têgînên anamist wê weke weke rengê bi ber wê ve çûyina awayekê fahmkirinê ji wê karibê wê werênê ser ziman bê. Yan jî li gorî min wê di nava totemê û bawerîyê de wê pêvajoya pêşketina animismê wê di awayekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê hebê.

Animism wê hinekî wê bi têgînek gîyanîparêz û derûnîyek fahmkirinê a ji wê gihîştina encamek fahmkirinê û têgihîştinê bê. Wê di wê temenê de wê têgînên ji hev belewelê ên totemî wê di awayekê vegotinî û hwd wê weke di çerçoveya jîyane mirov û pêvajoyên wê û hwd ve wê bidest bi hevdû ve girêdanê bikê bi têgînek doktrinî. Ev jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng ê fahmkirinê wê biafirênê ku wê di wê pêvajoyê de wê, ji tiştê û fahmkirina ji tiştê zêdetirî wê pêvajoya xiyalkirinê û hwd wê di awayekê de wê pêşkeve û wê di wê de wê weke ku wê weyn û rol wê bileyizê bê.

Dema ku wê rewşên sawêrî ên weke xiyalkirinê û hwd wê tevli mijarê bibin û wê weke temenekê fahmkirinê wê pêşkevin wê êdî wê zêdetirî wê di aslê xwe de wê rengekê din ê fahmkirinê wê bi wê re wê derkeve li pêş. Xewn dîtin, xiyalkirin û hwd wê di dewama wê de wê weke rewşna ku wê bandûrê wê li hevdû bikin bin. Wê di wê temenê de wê, di pêşketina hevdû de jî wê, li ser temenekê azmûnî wê karibin werina fahmkirin û werina hildan li dest.

Di mijara fahmkirina totemismê weke 'rengek bawerî' di dema wê de.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê di awayekê de wê li ser rewşa têgîna totemismê wê bihizirê wê di awayekê de wê were dîtin ku wê, di awayekê de wê rengeklê fahmkirinê wê li ser rewş, cism, tişt û hwd ên xwezayî de wê pêşkeve. Di wê rengê de wê hin bi hin wê dema ku wê dem di wê de herê de jî wê di awayekê de wê weke ku wê, di awayekê de wê, were dîtin ku wê were fahmkirin. Di demên mesolotikî de wê gelek pêjnên ku ew hatina kifşkirin ên ji wan deman wê di wê temenê de wê di awayekê de wê kirpendinekê wê di derbarê wê, wê rengê fahmkirinê de wê, têgînekê wê bide me.

Di wê warê de wê weke aliyekê din ku ew serê mirov dixwerênê wê jî wê mijara têngîna baweriyê bê ku wê çawa wê ew di çerçoveya wê de wê, were fahmkirin bê. Durkhem di xabate ya xwe ya bi navê "awayên jîyane olî" de wê, di wê de wê li ser wê mijarê wê ji aliyê têngînek olî ve wê bisekinê û wê bikê ku ew weke rengê jîyane bi pêşketina olî û hwd de wê, fahmbikê bê.

Wê dema ku mirov ji aliyê têngînek baweriyî ve wê li wê binerê wê bêgûman wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê karibê ev bide dîyarkirin. Lê di wê temenê de wê weke aliyekê din ku wê pirsê çêbikê ku wê ew rewşên ku wê weke jixwere û bixweyî wê pêşkevin wê, çawa wê, werina fahmkirin bin. Durkheim bo ku ew wê bi temen bikê di temenekê jîyane baweriyî de wê bi gotina "di xwezayê jîyanê de bûyîna olê" wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Yanî wê di awayekê de wê baweriyê wê weke bikê ku ew di temenê xwezayê mirov û pêşketina wê de wê bicih bikê bê.

Di wê temenê de wê ev wê karibê bê kirin û ankû mirov wê karibê baweriyê bi wê rengê wê di temenekê xwezayê mirov de wê fahmbikê wê di aslê xwe de wê, dema ku ez li wê dihizirim weke pirsê ku ez bi wê pêwîstî dibînim ku ew li ser wê were hizirkirin, nîqaşkirin û fahmkirin bê. Di hinek întîbayên weke bi nerînek fêrbûyî, alimî, azmûnkirî de wê, weke di temenekê xwezayî de wê were fahmkirin. Lê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê di totemên berê de wê, di temenekê baweriyê zêdetirî wê di temenekê fêrbûn û azmûnê de wê dîmenekê fahmkirinê ji ya rengê baweriyê cûdatirî. Ber vê yekê wê di wê rengê de wê divê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, mijare di xwezayê mirov de wê fahmkirina têngîna baweriyê wê, weke mijareka cihê nîqaşê bê.

Di wê temenê de wê dikarê li ser xwezayê mirov û fahmkirina wê bi têngînek antropolojîkî jî wê li wê bihizirê wê, di wê rengê de wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku wê di demên animîsmê de wê bê gihiştin li têngînek gîyanî gelo wê bi armanca fahmkirina di temenekê baweriyê de bê? Di wê temenê de wê, dervî wê rengên fahmkirinê û derfetên wê nebin? Di wê temenê de wê li ser wê re di aslê xwe de mirov dikarê zêdetirî gelek pirsên din jî wan bikê û bi wan di wê çerçoveyê de bihizirê û hizirkirinên xwe werênê ser ziman.

Mijare baweriyê wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê hinekî wê bi hiş û komplika wê çerçoveyek sazûmanî a fahmkirinê wê bi pêvajoyên xwe yê pêşketinê re wê bide dîyarkirin. Wê

dema ku mirov dikê wan ji hevdû derxê di fahmkirinê de wê ew wê bi wê re wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin ku wê, bawerî wê li ser temenekê hiş wê were fahmkirin. Lê li pêşîya wê fahmkirinê wê gelek tiştên ku ew nayêna zanîn ku ew weke bi 'emprikî' jî em dikarin wan fahmbikin wê werina dîtin. Di dewama wê de wê di awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê li wê bihizirê. Lê wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, ev 'yên nayêna zanîn' ku me di wê hevoka li ser wê de wê hanî ser ziman wê mirov wê nikarê di rengê nezanîna demên totemê û ku ew bi wê dihizirin û bi wê re wê, xwe digihênina regekê fahmkirinê, Wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê ya demên totoman wê di temenekê fahmkirinê û gihiştina wê bi zanîna wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê rengê de wê, dema ku wê rewşên xwezayê wê bibin wê fahmnekê ku ew ber çî û li ser çî temenê dibin. Dema ku baran dibê ew nizanê ku ew ji kûderê dihêt. Dema ku wê, roj derkeve û wê piştire wê winda bibê û wê bibê reş wê nizanê. Ev rewş wê weke rewşna ku wê mirov wê wan bi azmûn bikê. Wê di nava jîyanê de wê, di wê temenê de wê wan azmûnkirina wan wê di temenê fêrbûnê û gihiştina zanîna wan de jî wê bibê. Di demên zû ên mesolotikê de wê, di wê rengê de wê di awayekê de wê, lêpîrsînên li ser temenê bi hizirkirinê ên di wan rewşan de wê bi zêdeyî wê were kifşkirin ku wê di mejî de wê cih bigrin. Di dewama wê de wê, wêneya zelal wê di mejî de wê cih bigirin. Heta ku wê xêzkirinên wan wêneyan wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din wê di wê temenê de wê karibê were fahmkirin.

Di wê rengê ku mirov li wê dihizirê û wê fahmdikê de wê, awayekê wê yê bi wê rengê wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê, rewşên fahmkirinê wê bina temenekê têkiliya bi rewşên xwezayê re jî. Di wê temenê de wê wê rewşa navbeyna bi têkiliyî wê aqil wê hin bi hin wê di wê temenê de wê li ser pêşxistina têkiliya hiş re wê bikê. Ev jî wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê, bi wê re wê bibê. Totemism wê di wê temenê de wê li ser temenekê xwezayî wê di awayekê de wê karibê were fahmkirin. Lê bi demê re wê bi zêdeyî wê pêvajoyên fahmkirinê wê bibin. Wê dema ku wê mayindabûna di xêvê de wê bibê wê êdî wê pêvajoyek din a fahmkirinê wê bi wê re wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, rewşek hişî ku wê piştire wê, bi rewşa dîn re wê têkiliya wê bi fahmkirinê wê weke azmûnekê wê were danîn bê. Ev wê pêşketina wê bi pêvajoyên wê û dûbarekirinên wê û di wê de xortbûna mirov bi aqil û mejiyê xwe re wê êdî wê bi awayekê bi hişkirin û ankû bi gotinkirinê wê

bi xwe re wê di awayekê de wê werênê li holê. Ev jî wê di dema xwe de wê weke pêvajoyek zêde têrbûyî a dema totemismê wê bi xwe re wê werênê li holê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê êdî wê di wê rengê de wê, pêvajoya animismê wê li ser temenê astbilindiyek bi hiş, bi gotinkirinê û heta ku di dewama wê de wê li dûv hevdu rêzkirina gotinan di ahengek levkirî de û bi wê çêkirina vegotinan bi azmûnên jîyankirî û hwd re wê bibê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giirng wê xwe di dewama wê de wê bi pêvajoya fahmkirinê re wê bide dîyarkirin.

Di wê rengê de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare azmûnê wê di wê temenê de wê bi wê rengê bi awayekê bi têrbûyîna bi hiş re wê pêşketina wê re wê temenekê çandî a pêşketinê wê bi xwe re wê biafirênê. Di wê rengê de wê pêvajoyek pêş-pêşketinê a çandî wê li ser wê re wê temenê têtîna animismê wê weke ku wê biafirê. Ya ku wê ew wê jî xwezayîya totemismê wê cûda bikê jî wê di awayekê de wê weke ku wê ev bê.

Di nava pêvajoyek fahmkiriinê de wê, dibînê ku wê totemism wê bi temenekê xwezayî re wê di wê rengê de wê xwe di awayekê de di nava jîyane xwezayê û bi fêrbûnên ji wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin bê. Wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava xwezayê de wê, totemism wê bi kifşkirina rewşan û têtîli bi wan re danînê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Meji wê di wê temenê de wê bi funskiyonên wê yên hizirkirinê û hişkirinê û bîrkirinê û di dewama wê de xêvgirtinê û hwd re ku wê pêşkeve wê, di awayekê de wê weke ku wê, temenê wê bi mirov re wê biafirênê. Hizirkirinên bi totemî wê di awayekê de wê weke hizrên seretayî û ankû 'primitiv' bin ku wê bo mirov bin. Wê weke pêşketina wê bi destpêkên wê yên di wê temenê de ên bi hizirkirinê û derkkirinê re bin. Derkkirin wê pêvajoya pêşî a bi dîtîna a bi hiş bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê dikarê wê weke aliyek û pêvajoyek pêşî a fahmkirinê di wê xate pêşketina bi hizirkirinê a nerîna mirov a li xwezayê jî wê bibînê û wê fahmbikê bê. Xêvkin wê di mirov de wê temenê wê û azmûnkirinên wê di awayekê de wê biafirênê. Weyna xêvê di wê pêvajoya hizirkirinê de wê bi mirov re wê weke ku wê bingihîmnî bê. Wê di wê temenê de wê, dema ku ew bû û pê de wê, mirov wê êdî wê çî dît wê jîbînekê. Di wê rewşê de wê, mirov hîsdikê ku wê hişkirin û xêvkin wê du rewşên ji hev cûda bin. Hişkirin dikarê bibê. Lê ew weke rewşek

objektiv bê. Xêvkirin wê tiştên ku ew hatina kirin wê di mejî de wê, bên girtin. Wê piştî wê bên bîrkin. Di wê temenê de wê hatina bîrkin wê ji hişkirinê zêdetirî wê weke rewşek hişkirina bi bîr bê. Di wê rengê de wê di awayekê de wê dikarê wê di regekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê sê funksiyonên bingihîn wê di mejî de wê temenkê hizirkirinê wê biafirênin hişkirin, bîrkin û xêvkirin bê. Ev hersê pêvajoyên wê di zikhevdû de wê bibin. Di wê rengê de wê hişkirin wê di awayekê de wê weke temenkê dîtînî ku wê bi hemû zindiyên re jî wê awayekê wê hebê. Lê wê bîrkinina wan wê nebê. Ku ew bi wê bîrbikin ku wan berê çî bihişkirîya. Ev bi mirov re bi temenê bi xêvkirinê û hwd re wê pêşkeve. Di wê rengê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijara têtîna totemismê de wê mirov wê dibînê ku wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijara bavîksalari û ankû dayîksalariyê bê. Wê di wê temenê de wê, mirov dibînê ku wê di temenkê li ser temenê xizmtiyê, malbatîyê û hwd re hin bi hin wê bi girêdanên biolojîkî û hwd re wê ew temen wê were hizirkirin. Di dewama wê de wê, dibînê ku wê di nava malbatê de wê, çawa wê were jinkirin wê zêde wê sînorek dîyarker ê bi rewîstî wê nebê. Lê wê mirov dibînê ku wê girêdanên biolojîkî û hwd wê li pêş bin. Malbate biolojîkî wê di wê temenê de wê di nava wê pêvajoyê de wê hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Ji aliyekê din ve jî wê, li ser wê şopê re wê nîşên malbatî ku wê bên jînkirin wê ew jî wê weke aliyekê din ê ku wê di wê temenê de wê temenkê hizirkirinê wê di dewama wê de wê weke ku wê biafirênê bê. Wê li ser wê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê were hizirkirin.

Di aslê xwe de wê ji çavkaniyên ji demên mesolotîkê ku mirov li demê dihezirê wê dibînê ku wê demek têtîyê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Hin bi hin wê bi ber temenkê hizirkirinê ê weke kevneşopîyî ku wê li ser wê re wê bê hizirkirin û hwd wê bibê. Li gorî wê di awayekê de wê, tiştên bi qadrê bo mirov wê bibin û wê li wan wê wereê hizirkirin. Li ser nîşên bûhûrî re wê temenek û wê weke ku wê pergalek bawerkirinê û hwd wê di wê temenê de wê weke ku wê temenê wê hin bi hin wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, kesê weke pîrbûyî û mir wê pişt wê mirbûnê wê herê kûderê wê di wê temenê de wê lê were hizirkirin. Wê

dema ku wê li lê were hizirkirin wê di awayekê de wê bi wê re wê, lê were hizirkirin êdî wê piştî mirinê wê bîrhanîna wê û ankû wî ku wê were kirin wê ew wê di dîmenekê de wê weke ku ew hebê wê were berçav. Di wê temenê de ew xiyal wê di awayekê de wê biafirê û mirov wê di awayekê de wê bi hizirê. Wê di mejiyê xwe de wê ew wê weke ku ew hebê wê tefkir bikê. Wê di wê temenê de wê ew hebûn wê weke hebûnek xiyalî wê bibê. Lê ew hebûna xiyalî wê temenê wê li wê li ser jîyanek ku ew bi rastî jîyankirî û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ev temenê xiyalî wê di awayekê de wê weke têgîn û temenekê fahmkirinê ê animist wê pêşkeve û wê di nava jîyanê de wê weke wê, hin bi hin wê pêşxistina şenberîyan wê bê kirin. Di awayekê din de wê, du reng wê bi wê re wê di mejî de wê xwe bi wê rengê wê bidina kirin. Yek wê li temenê azmûnê ku weke ku wê berê çawa ew hatiya kirin re wê, di awayekê de wê ew wê were kirin. Weke temenekê lê hatî alimandin bê. Aliyê din jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di awayekê de wê, di wê rengê de wê, li ser rewşên weke kesekê ku ew hatî dîtin ku ew çî kiriya û piştî wî û ankû wê re wê, weke wê kirina wê de wê, dîmen wê xwe bide dîyarkirin.

Lê di awayekê de wê temenê bi girêdanên biolojîkî wê, li ser wan aliyên çandî, adetî û kevneşopîyî re wê xwediyê hebûnek kifşkirinê bê. Di wê rengê de wê hebûna nîfşê wê di temenê wê de wê, derbasbûnên wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di mijara dema mesolotîkê de wê, di awayekê de wê, rewşa jîyane komî ku wê di wê temenê de wê, bi fêrbûna hevdû re de wê bibê wê di awayekê de wê bibê. Wê ji funksiyonaliya bi hevdû re ku ew wê didina dîyarkirin re wê, ew kom wê temenekê hevdû girtinê wê biafirênê Minaq wê, di rewşên hevdû parastinê ji telukeyan, bi hevdû re serkevtinên di nêçîrkirinê de û hwd wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Li herêmên kurdistanê nîşanakên wê hena ku wê ev demên zû ên mesolotîkê wê zêdetirî wê kevntir wê hebin. Bermehiyên ku wê weke di çerçoveya jîyane şariştanî de ku wê werina dîtin û wê bi wan re wê kevntir wê çûyin wê bibê wê bi wê re wê bide nîşandin ku wê ew jî wê di wê temenê de wê kevn herin. Di wê rengê de wê, li herêmê wê ber ku wê zêde derfetên nêçîr û weke bi şikeftên weke cihên têde mayinê ku wê biibn wê zêdetirî wê di awayekê de wê, temenê wê biafirênê.

Dema ku mirov bahsa demên berî dîrokê bikê wê di serî de wê gelek aliyên wê yên ku wê bi wê re wê werina fahmkirin wê hebin. Gotina 'berî dîrokê' wê têtînek weke ya bi wateya 'berî demên şariştaniyê' wê di xwe de wê bêtê ser ziman. Wê dema ku em wê di wê temenê de wê bikardihênin jî em, wê wateyê di gotinê de wê bi wê salixdikin û wê bi wê dihênina ser ziman.

Di wê temenê de wê di awayekê de em wê weke aliyekê wê yê giring wê di fahmkirinê de wê dikin ku wê fahmbikin. Li vir mijare me di wê beşê de wê di awayekê de wê demên berî dîrokê de wê rewşa fahmkirinê a ku wê di wê temenê de wê bi têtînen totemê û ankû animismê wê werê ser ziman wê dikarê wê di temenekê 'baweriyê' de wê fahmbikê û ankû mirov nikarê wê weke mijarek sereka wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin bê. Di çerçoveya renekê hizirkirinê a ku wê li ser temenê hizirkirinê olî û hwd re wê bê kirin wê meji wê ew wê dema ku wê ji wê binerê wê di temenekê xwezayî de wê weke ku wê bigihijê wê wateyê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di awayekê de wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê di wê rewşê de wê dema ku em, bahsa demên berî dîrokê û şewayên hizirkirinê ên bi wê fahmdikin wê totem wê weke çerçoveyek hizirkirinê ku wê mejuya wê bigihijê demên berî neolitik û mesolitikê. Ber vê yekê wê weke temenekê hizirkirinê ên bi pêvajoyên demdirêj ên demên peleolitikê re wê di awayekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wê demê wê di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ku em bi wê re wê fahmbikin wê mijara fahmkirinê wê di wê demê de wê, li ser temenekê hizirkirinê wê di wê temenê de wê xwe di awayekê de wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke têtînek rast bê ku wê di gelek lêkolînên antropolojîkî ên li ser wan deman de ku wê werê ser ziman wê, demên mesolitikê û piştê demên neolitikê jî bi awayekê wê li ser wê re wê weke aliyekê wê yê giirng wê, di temenekê 'bûhûrîner' de wê, karibê were fahmkirin bê.

Di mijara demên totemê de wê, dema ku mirov li wan dihizirê de wê, weke ku wê di gelek lêkolînan de jî wê were kifşkirin wê têtînen dagerî ku ew ji wan deman wê werina pêşxistin wê werina kifşkirin. Durkheim wê li ser temenekê malbatî û 'têtînek baweriyê ku ew di temenekê xwezayî' de wê salixdikê re wê dikê ku ew wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê, mijare hizirkirinê bi xwe jî wê bi gelemperî wê li ser demê û xwezayîya wê re

wê bixwênê wê karibê wê werênê ser ziman ku ew jî wê di wê temenê de wê ne di temenekê xwezayî de wê, karibê wê fahmbikê. Wêca rengê aqil wê çawa wê karibê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Têgîna baweriyê wê, di awayekê de wê, li gorî rengê wê dema ku mirov wê di wê demê de wê li wê dihizirê wê dibînê ku wê weke rengê fahmkirinê a li ser temen û pêvajoyên fahmkirinê ên azmûnî û fêrbûyî re wê were fahmkirin û dîtin. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê temenê de wê, karibê wê fahmbikê bê. Di pêvajoyek herîkîna fahmkirinê a totemê ku wê di demên hemdem de wê di temenekê weke 'rengê baweriyî' wê were fahmkirin jî wê di awayekê de wê hinek sedemên wê yên ku mirov bi wê fahmbikê wê hebin. Em di wê temenekê jî wê hinekî di dewama wê de wê li ser wê bisekin in.

Mijare totemê wê di awayekê de wê dema ku wê li wê dihizirê wê, dibînê ku wê li ser temenekê objektîv wê weke ku wê xwediyê awayekê fahmkirinê a bi rengê sazûmanî a hizirkirinê ku wê di temenê de wê bi girêdanên biolojîkî pêşî û li ser wê re bi aliyên civaknasî, derûnî, çandî û hwd re wê, ew wê di awayekê de wê hebê bê. Di wê mijarê de wê dema ku mirov wê hinekî li wê dihizirê wê weke ku mirov dikarê serî lêzê wê, Claude Lévi-Strauss wê, di 'Totemisme i ro(1962)' de wê bi rengê weke ku wê di rûpelên wê yên li dora 22'an de wê bi rengê nîqaşkirina li ser mijara çandî û xwezayî wê mijara nîqaşkirinê wê bide domandin. " Ev tenê mantiqek ji bo dabeşkirinê ye." "Totemîsm" ne têr e ku mirov di nav hev deng, têgeh bi têgeh, ferd an komek heywanek an nebatek ku totem tê hesabandin de were danîn, di navbera rêzek xwezayî û rêzek çandê de pergala cûdahiyê pêk tîne. Têgeha totemîsmê têkiliyên bi îdeal di navbera du rêzefahmkirinan de digire, yek xwezayî, ya din çandî ya. Rêzeya xwezayî li aliyekî ji kategoriyan û ji aliyê din ve jî ji kesan pêk tê; rêzefahmkirina çandî kom û kesan dihewîne. Ev têgîn hemû ne bi rehetî hatine hilbijartin da ku di her rêzê de du awayên hebûnê, kolektîf û ferdî ji hev cuda bikin, û ji tevliheviya rêzê dûr bixin (totemisme i ro, r. 22).

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ku ew bi wê dihizirê wê werênê ser ziman ku wê "totemîsm hebûnek çêkirî ye, ku tenê di ramana etnologîst de heya û tiştêk bi taybetî li derve nayê." Di wê temenê de wê di awayekê de wê, balê bikişênê li ser nîqaşên wê yên razber. Di dewama wê de ku em balê bikişênina li ser wan nîqaşên wê, em dikarin li ser hizrên Philippe Descola ku wê di xabeta xwe ya bi navê " Ji xweza û

çandê wêdetir” de wê, bi rengê ” Ji bo vê yekê ew xwe di rewşa ku mirov bi dunyayê re li gorî du perspektîfên temamker dide nasîn: "Hundurîn" û "fizîkî"ya wî ya li hember kesên din, mirov û ne-mirov” wê bikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di mijare totemê de em hinekî din li ser hizrên Descola re wê dikarin wê di dewama wê de wê di wê rengê de wê werênina ser ziman. ”Totemîsm li ser vê temenekê salixkirinê ya: "wekheviya hundurîn" û "wekheviya fizîkî" (r. 176) di navbera mirov û ne-mirovan de - heywan, nebat, giyan, bûjenî de wê dikarê fahmbikê. Ji aliyekî ve, heywan û nebat xwediye heman giyan, hundurîn - hest, hişmendî, xwestek, bîrhanîn, siyana ragihandinê ... - wekî mirovan in. Li aliyê din, her kes "yek bûjeneyek - goşt, xwîn, çerm" û "şeklê jiyanê" parve dike (r. 217). Ew, mîna animîsmê, ji modela herî nimînêrî, ku di totemîsmê de heynek eslî ya, ji hêla prototîpê ve dabeşkirinek a, komek taybetmendiyên ku dagerî nas dikin a (r. 225, 234, 334), wek kanguro, zû, germ. -xwînî ya. "Çawa ku animîsm bi destê mirovan hatiye çêkirin ji ber ku ew ji mirovan kêmtirîn deyn digire ku ji bo ne-mirovan wekî mirovan were hesibandin, totemîsm jî kozmojenîk e ji ber ku ew ji komên taybetiyên kozmîk ên ku berê hene derbasî xwezayê dibe. Ê ji bo çandê hemû ew hewce ye ku mirov tu carî nikaribe beşên van her du hîpotasan di jiyana hevbeşan de ji holê rake.”

Di dewama wê de wê dema ku mirov wê hinekî din wê li ser wê disekinê wê, minaq wê Ap **Elkin** wê di xabate xwe ya bi navê ” Lêkolînên di Totemîsma Avusturalya de(1933)” de ku wê li ser jiyane totemê a li australia ku wê were kirin de wê hinek minaqên ku ew berhev dikê wê di wê rengê de wê, bênê ser ziman. ”. totemîsmê wekî baweriya ku ew parvekirina "eynî jiyanê" ya, civakek bingeşîn di navbera kesek an komek mirovan de, ji aliyekî ve û ji hêla din ve, mirovan ve pênase dike. Cureyên xwezayî - heywan, nebat, bireh - an tiştêk. Ew li Australya çar formên totemîsmê ji hev vediqetîne. Totemîsma ferdî. Yek û yek kes, bijîjk, sêrbaz, bi xwezayî an jî endamek ji wê re têkildar a. Çend bûyer derdikevin holê. Di nav *Wuradjeri* de, ciwanek di dema destpêkirinê de totemek distîne, an jî nişanayek wekî alîkarek an xweyek duyemîn, *alter-ego* ya bijîjkek xwemalî dike. Totemîsma zayendî ku wê, her zayendek dikare amblema xwe hebe, wek çivîk. *Kurnaien* du çûkên cihêreng, ji bo her zayendî, yek wekî dager digire. Ji hev dûr, totemîsma têgînî ya *Aranda* û *Aluridja* bi wê ve girêdayî ya ku dayik ji ducaniya xwe haydar bûya. Totemîsma kolektîf: nîv, beş, binbeş. Ev nîv e dema ku pargîdanî,

di bin sazûmanek peldanka yekgirtî de, li du komên hevdu veqetandî tê dabeş kirin. Her nîvek totemek xwe heye. Totemîsma xerîdar. Eşîr komek e ku diyar dike ku ji bav û kalan tê. Wê demê totem wekî dagera hebûna hevpar tevdigere.”

Minaq ku mirov ji têngînên Elkin fahmdikê wê di awayekê de wê weke minaqna ku ew bi aqilekê hemdem hatina hizirkirin û pêşxistin jî bin wê dîmenekê wê di xwe de wê bidina me bin. Di wê temenê de wê çerçoveya ku ew çêdikê ew bi wê dixwezê ku ew minaqe sazûmanek jîyanî û jîyane komî bi hûrgilên wê re ew raxê li berçavan, ew wê dikê ku wê werênê ser ziman. Weki din wê di wê temenê de wê ji dîmenekê sazûman û pergale baweriyê zêdetirî wê çerçoveyek sazûmanî û pergalî a bi jîyane komî ku mirov wê dikarê çerçoveya têngînek civakî a seretayî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê rewşa fahmkirina mijare jîyane komî a demên toteman wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê salixkirinên bi rewşî û hwd wê di awayekê de wê li ser rewşan re wê bê dîtin. Her salixkirin wê hem weke salixkirinekê bê û hem jî wê weke têngînekê bi hiş a wê rewşê ku ew bi wê hatîya bi dîmenkirin di rewşa têkiliya nava hiş, bîrkirin û xêvgirtinê de jî bê. Wê ber vê yekê wê weke rewşek fahmkiirinê a demê wê di wê temenê de wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê ya ku wê, Elkin wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê, têngîna totem û animism wê weke di zikhevdû de wê xwediyê rengekê fahmkirinê û dîyarkirinê bin wê dîmenekê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, dîmenê ku ew dide wê di wê rengê de wê dema ku mirov tenê ji aliyê têngîna totemismê ve wê hilde li dest wê weke ku wê ne zelaliyekê jî wê karibê bi xwe re bide dîyarkirin. Heman rewşê li ser hizrên Franz Boas ku ew li ser jîyane idianenîyan re dihênê ser ziman jî wê dikaerê wê werênê ser ziman.

Franz Boas weke antropologek Amerîkî pênaseyek cûda ya totemîsmê li ser bingeha rastiyên Amerîkî pêşniyar dike, lê ew diyar dike ku tiştê ku ew pêşkêş dike tenê ji bo Kwakiutl Indianîyan derbas dibe. Ew totemîsmê bêtir wekî amûrek dahûrî dibîne ku ji bo ravekirina rewşên taybetî yên etnografîk were bikar hanîn. "Totemîsm wê li gorî wî di bingeh de bi girêdana di navbera cûrbêcûr çalakiyên etnîkî û 'ogeksogami orendogami' ve tete diyar kirin", ji ber vê yekê ew wekî dabeşkirinek derbas dibe.

Di wê temenê de wê têngîna totemê wê dema ku wê di awayekê de wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê li ser temenekê etnografiyî re

wê bixwezê ku ew bi wê rengê xwe bi wê bigihênê li temenekê fahmkirinê. Di aslê xwe de wê hizrên Boas wê dema ku mirov li wê bihizirê wê, tiştê din wê bixwe re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê di wê temenê de wê, bi awayekê xwe gihandina sazûmanek hizirkî a bi pergâlî di demên hemdem de bi rengê fahmkirinê wê bîndê ser ziman. Ya ku me di wê de xwest ku wê di wê temenê de wê bidina dîyarkirin jî wê di wê temenê de wê ev bê.

Lê mijare totemê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ji gelek aliyan ve wê, kirinên wê di awayekê de wê, mirov dikarê wê fahmbikê. Ber çî di demên hemdem de wê bizêdeyî wê di awayekê de wê di wê rengê de wê derkeve li pêş? Hinek sedemên wê yên bi pêşveçûnên civakî û cihêtiyên wan ên demê ve jî wê girêdanî ku wê karibin werina fahmkirin wê hebin. Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, di awayekê de wê weke ku mirov bi hizrên Boas re dibîndê wê karibê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê tîgîna totemê wê di awayekê de wê, di wê temenê de wê di şewayeklê hizrî de wê bi tîgînek sazûmanî a pergâlî gihandina li fahmkirinekê wê azmûnna animist wê di temenê de wê weke ku wê pêwîst bin. Ya ku wê weke ku wê Freud wê di pirtûka xwe ya temem nebûyî a bi navê "totem û tabû"yê de ku wê werênê ser ziman wê hinekî wê di wê temenê de bê. Di awayekê de wê Freud wê dema ku wê di xabate de wê di rengê weke salixkirinên li ser temenekê tîgînî 'pîroz' re wê dikê wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew di wê çerçoveyê de wê xwe bigihênê li formulasyonekê. Di pirtûkê de wê salixkirinên wî di awayekê de wê di zane min de wê di wê gotina wî ya ji pirtûkê ku em dikarin wê li vir wê bicihbikin wê karibê baştirin wê were fahmkirin. "Demên totemîk helandina jiyana pîroz e, lê heywanê qurbankirî di eslê xwe de *dewsa bav* e, ew dihêle ku "birayên nêçîrê" bi bavê xwe re nas bikin."

Di wê rengê de wê, di awayekê de wê, di temenekê tîgînî a bi fahmkirinek bi tîkiliya 'pîrozî û totemê', 'zayend û totemê' û hwd re wê di awayekê de wê weke ku wê bê xwestin ku ew li wê were hizirkirin. Aliyekê din jî wê di dewama wê de wê bi xwezayî ku mirov li tîgîna 'zayend û totemê' bihizirê wê di dewama wê de wê sexualitet û zayend wê di awayekê de wê karibê bi wê re wê diawayekê de weke tîgînek mirov xwe bigihênîyê û wê fahmbikê bê.

Di demên totemê de wê di awayekê de wê tevgerên zayendî û sexualî wê di awayelê de wê dema ku mirov li wê bihizirê wê di rengê de wê

têgînek bi şewayekê fahmkirinê di xwezayîya jîyanê de wê bidina me. Di nava têgîna totemê de wê di awayekê de wê têgînek weke ya korbankirinê wê zêdetirî wê di awayekê de wê weke ku wê mirov nikaribê wê zêde kifşbikê weke ku wê Freud wê di mejiyê xwe de wê kifşdikê. Ber ku ew wê tawabûlî têgînek gîyanî wê bikê û ev jî wê karibê di demên animismê û di nava derûniya wê ya pêşketinê a bi rengê fahmkirina wê ve wê girêdayî wê bibê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê korbankirin wê di aslê xwe de wê, tiştêkê din wê bide dîyarkirin. Wê pêvajo û pêngavek zêde pêşketî a bi zanîna xwe re têrbûyî weke ya demên dawî a animismê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê di wê demê de wê gîyan wê bi awayekê serwer û bihizir wê bibê bê. Di wê temenê de wê di renekê de wê êdî ew wê hêza wê di wê de wê were kifşkirin ku ew ji wê re ew korban were kirin. Di wê temenê de wê li ser têgîna gîyanê re wê têkiliya korbanê û hêzê wê di awayekê de wê di mijare fahmkirinê de wê xwe di awayekê zelal de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Em di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê mijara korbanê wê di wê temenê de wê, di nava xwezayê û têgînek xwezayî wê karibê çawa wê were fahmkirin. Di nava hizirkirinê de wê, di awayekê de wê, renekê hizirkirinê wê weke ku wê hinekî wê Zerdeşt wê di nava hizrên xwe de wê, weke bi têgîna 'di demên avrêlê de gêsni li ardê nexistinê', 'nexwarina goştê zindiyani' û hwd re ku wê werênê ser ziman û wê di aslê xwe de wê hinek têgînên êzdayî ku wê heta roja me xwe bidina domandin wê, di wê çerçoveyê de wê karibin werina fahmkirin bin. Di nava êzdayîyê de kifşkirina hinek bermehiyên totemikî wê di wê rengê de wê, di temenekê aqilî de ku ew hatina bi sazûmankirin û wê rengê aqilî ku ew bi hatî sazûmankirin ku mirov wê dinerê wê weke aqilekê animist wê dîmenekê wê bide me wê, di wê rengê de wê di awayekê fahmkirinê ê di zikhevdu de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê mijara ji hev derxistina wan têgînan wê di serî de wê, dikarê hinekî jî li ser çerçoveyek têgînî a bi qarakterê demê re wê hilde li dest û wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku me têgîna qarakterê demê wê kir ku wê li ser wê re wê fahmkir wê hingî wê di awayekê din de wê renekê fahmkirinê wê karibê bi xwe re di reng û awayekê de bide dîyarkirin.

Di nava têtîna pîrozî û sexualiteyê de jî wê di awayekê de ku mirov wê ji aliyê têtînek derûnî a fahmkirinê re wê hilde li dest wê, li ser dîmenekê levkîrinê a bi jîyanê û dîtbarîyê û hwd re wê karibê me bigihênê têtînekê ku em wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikin.

Di mijare totemê û fahmkirinên wê de wê di awayekê de wê, di wê rengê de wê mirov dibînê ku wê nêçîrî wê weke temenekê jîyankirinê wê were dîtin, ne ji bo ku ew weke korbanekê wê ji gîyanekê re pêşkêş bikin. Di wê temenê de wê ev wê di awayekê de wê bi wê re wê bibê. Lê di demên dawî ên animismê de wê di wê temenê de wê ew wê hebê û wê di awayekê de wê, weke têtînek sazûmanî ku wê rengê jîyanî wê di temenekê doktrînî de wê bidest dîyarkirinê jî bikê wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê li ser rengê qarakterê demê re wê, dema ku mirov wê bikê ku wê fahmbikê wê di demên totemê de wê, heywanên ku ew hatina nêçîrkirin wê bo jîyankirinê û domandina wê bê. Xwarina goştê wê û çermê wê weke cil çêkîrin û li xwe kîrinê jî wê bi wê re wê weke aliyekê din ê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bê. Rewşên weke yên bi têtîliyên zayendî ên bihevdurebûnê weke bi têtîliyên sexê û hwd re jî wê di temenekê xwezayî de wê li ser esasê xwestekê û hwd wê dîmenekê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Totemisma ku ew xwe bi demê re didomênê û ya demên berî dîrokê

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa têtîna totemê bikê wê bi têtî wê bixwezê ku wê werênê ser ziamn wê di awayekê de wê miriov hîsdîkê û kifşîdîkê ku em, li ser lêkolînên ku ew hatina kîrin di wê warê de wê têtînek totemê a demên hemdem û û ankû a demên dîrokê ên şariştaniyê û ya demên berê wê di awayekê de wê ji hevdû cûda di temenekê wê fahmbikin. Çendî ku wê weke di renekê, û awayekê de wê karibê di çerçoveyekê de were fahmkirin jî lê wê gelek sedem û fektorên ku ew bi wan karibin wê ji hev cihêkîrinê di nava wan de bi wan bikin wê hebin.

Sedemên pêşî wê di wê temenê de wê ew bê ku em di serî de wê dema ku em têtînek totemê wê fahmbikin em wê li ser temenê wê fahmbikin. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê di awayekê de wê karibê wê

bi wê fahmbikê. Di wê temenê de wê têtîna etnografîyê a di nava têtîna totemê û teoriyên wê de ku ew jî hin bi hin hatiya bicihkirin wê li ser çî temenê wê fahmbikê wê ew jî wê di aslê xwe de wê, weke aliyekê din ê bi pirs û ne dîyar bê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê din ku wê karibê li ser wê serî biwastênê û wê di awayekê de wê, fahmbikê. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê mijara têtîna etnografîyê wê, di wê rengê de wê, tenê li ser temenê komî ku ew were fahmkirin. Wekî din wê herêm bi herêm wê li gorî derfetên jîyanê ên li wan ku wê bi wan rengna komî û jîyane bi hevdu re a bi wê awa bistênê wê di awayekê de wê weke aliyna ku mirov karibê bi wê re fahmbikê bê. Wekî din wê di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê faktora demê wê, weke aliyekê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Bi têtînek 'totemî a demên hemdem' ku wê were pênasekirin wê çendî wê bii derfet bê ku wê ya demên berî dîrokî û jîyane wê di wê temenê de wê salixbikê û wê karibê wê bi wê re wê di awayekê de wê, werênê ser ziman. Yan jî wê çendî karibê di awayekê û dîmenekê de vegotinbar bê wê weke aliyekê din bê ku mirov wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê bê.

Heman tiştê di awayekê de wê dikarê li ser hizrên Gordin Childe jî wê di wê temenê de ku ew sazûmana civake dema endazyariyê wê li berçav digirê û ew di wê temenê de ew dikê û ku ew bigihijê têtînek fahmkirinê a di wê de jî wê bi heman rengê mirov dikarê wê di awayekê de wê bikê berlêpîrsînê û hinekî li ser wê bihizirê.

Di wê temenê de wê bêgûman wê dema ku mirov hizrên xwe yên li ser totemê û demên doemê û pêvjaoyên wê yên pêşketinê wê bihizirê wê di awayekê de wê şibandînên ku wê di wê temenê de wê bîn kirin wê li ser hinek tevger û çalakiyan re ku wê karibin bîn levkirin lê wê, di temenekê sazûmanî a jîyane xwezayî de wê karibê ji hev cûda dîmenekê jî bidina dîyarkirin.

Em di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê li ser wê bihizirin. Li kurdistanê wê çavkaniyek me ya zêde giring wê bo fahmkirina têtînen totemî wê di awayekê de wê, hin çavkaniyên herêmê ên ardîgarî û etnografîyî wê hebin. Ew jî wê li ser wê temenê hin xuyên bi jîyane xwezayê re ku wê werina dîtin bin. Minaq wê, çendî ku wê li kurdistanê wê sazûmana jîyane koçeriyê wê di çerçoveya 'jîyane koçeriyê' û hwd re wê were ser ziman jî lê wê mirov nikarê wê zêde di wê temenê de wê bi xosletên wê re wê fahmbikê. Wê dema ku mirov wê di wê temenê de wê, fahmbikê wê gelek xosletên wê yên di wê temenê de ku ew di xwe de wê weke bermehi di hamênê wê di

awayekê de wê weke ku wê ji berçav wê dûrbikevin û wê jinedîtî ve wê werin. Bo vê yekê em wê divê ku wê bo wê nekin. Di nava jîyane bixwezeyê re wê pêvajoyên hizirkirinê û pêşketina hizirkirinê wê di wê rengê jîyane bi xwezayê re jî wê gûhharînan wê bi xwe re wê di awayekê de wê werênê. Hemû vegûharînen ku ew dibin wê di awayekê de wê weke dîmenna li hevdûbûyî û zikhevdû de na wê di awayekê de wê bibin û wê di wê temenê de wê xwe bidina dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqil wê weke fektorek zêde giring û vegûhar bê di mijare fahmkirinê a bi demê re de. Ber vê yekê wê şibandînen ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê bîn kirin wê di awayekê de wê karibin dîmenekê cûda ji ya ku ew hebûya cûdatir bide mirov, ku wê çendî wê weke dîmenekê wê rengê û wê demê jî bê.

Di mijara fahmkirina têngîna totemê de wê di wê rengê de wê di demên hemdem de jî wê dikarê wê ji du aliyan ve wê bicûdayî wê fahmbikê. Yek wê weke ku wê gelek antropolog wê bikin wê, li ser rengê jîyan komên ku ew weke yên aborjînan û ankû ên xalkên kevnera ên amarîkî weke indîyanîyan û hwd ku wê werina ser ziman re wê bi wan re wê bikin ku ew dîmenekê bi wê rengê çêbikin. Lê totem wê di wê temenê de wê di awayekê de wê mejiyekê wê yê ku ew totemên xwe karibê biafirênê jî wê hebê û ew di demên hemdem de wê li ser rewşên jîyankirinê û hwd re wê di wê rengê de wê karibê ew wê di wê rengê de wê di regekê de wê bide çêkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di nava têngînen baweriyî ên demên hemdem de wê bi têngînen wan ên mîtolojîkî, teolojîkî û hwd de jî wê hinek şîroveyan ku wê di wê temenê de wê li ser temenê hem totemismê û hem jî animismê wê karibin werina fahmkirin wê bibin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê bê.

Ber çî zêdetirî wê dema ku wê demên totemismê wê werina ser ziman wê têngînek 'pîroz' û ankû 'bawerî' wê weke referans wê di temen de wê were hewldan ku ew were fahmkirin? Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijare têngîna pîrozî û baweriyê wê weke fektorna fahmkirinê ku wê di çerçoveyna sazûmanî ên ku wê taqabûlî regekê civakî ê fahmkirinê wê li ser jîyane komî a bi hevdû re wê bikê wê bibê bê. Ev jî wê weke dîmenekê din bê ku mirov wê bi wê fahmbikê bê. Em dikarin bi wê dîmenê di rastîyê de demên totemê û pêvajoyên wê yên pêşkêti

fahmbikin û têbigihin? Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê li wê bihizirê bê.

Di mijara fahmkirina têgîna totemê de wê di wê rengê de wê, referansên me yên ku em bi demê re bidest dixin û bi wan dikin ku wê fahmbikin wê di wê temenê de wê, temenekê fahmkirinê wê di wê temenê de wê bidina çêkirin. Lê totemism wê di aslê xwe de wê weke jîyanek xwezayî ku wê jixwere wê di awayekê de wê weke ku wê pêşkeve, pêde herê, bê jîyankirin û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, mirov wê di awayekê de wê, bi aqilekê ku wê, pêşbibînê ku wê çawa wê bikê û hwd wê tevnegerihê. Lê di dewama wê de wê hinek xosletên jîyankirinê ên weke hewldana parastina parastinê, dîtina xwarinê û hwd ku wê weke lefleksna jîyanî bin wê di wê temenê de wê di awayekê xwezayî de wê temen û çerçoveyek jixwere a sazûmanî bi jîyane bi xwezayê re wê biafirênê. Ev jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê gring bê ku mirov wê fahmbikê bê.

Jîyane xwezayê wê di wê temenekê de wê di her demê de wê di temenê jîyankirina me de bê. Ev di demên berî dîrokî de bê, di demên şariştaniyê de bê û ankû di demên hemdem de bê. Wê di wê temenê de wê, xweza wê weke totemek xwezayî ku wê ji temen ve wê di wê rengê de wê, weke temenekê dîyarker wê di wê rengê de wê di jîyanê de wê bide dîyarkirin. Ev wê weke totemek her demê a temenê jîyanê bê. Li gorî wê dîyarkirina wê jî wê li her demê, herêmê û hwd wê, cûdayîyên bi jîyankirina bi wê re û hwd wê bibin. Di wê rengê de wê dema ku mirov wê dîmenekê jîyankirina bi xwezayê re wê ji nava renegekê aqilekê hemdem wê dûrbikin û wê bi wê fahmbikin wê di wê temenekê de wê renegekê rût ê fahmkirinê wê di wê temenê de wê li holê wê bimênê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê bê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giiring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê di wê temenê de ew mijare totemê û fahmkirina wê di wê rengê de wê, weke navê têkiliya pêşî a bi xwezayê re jî bê ku mirov wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Di wê rengê de wê ji aliyekê din ve jî wê weke navê care pêşî ku mirov wê, bi aqil wê têkiliyekê bi wê xwezayîyê re wê dênê jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê, temenekê wê yê jîyanî wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê xwe bide dîyarkirin. Jîyane xwezayê û xwezaye jîyanê wê du gotinên ku wê ji hevdu cûda ku wê karibin têgîna ji hev cihê bidina me bin. Lê di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê

fahmbikê wê mijare jîyane xwezayê û ankû jîyane bi xwezayê re bê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa jîyane bi xwezayê re dikin û wê weke çerçoveyek bi xwezayî a bi jîyankirina bi xwezayê re wê tefkir dikin wê, di dewama wê de wê mirov karibê wê bahsa xwezayek jîyanî ku wê di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê xwezayê wê bê jînkirin? Ev jî wê weke aliyekê wê wê bide dîyarkirin. Di gotinê de wê, dema ku wê gotina 'jîyanê' wê gotina xwezayê wê bînenê li pêşîya xwe wê di wê temenê de wê li ser temenekê xwezayî wê fahmkirina wê bibê. Bi aliyê din jî wê dema ku wê gotina xwezayê wê gotina jîyanê wê gotina xwezayê wê bînenê li pêşîya xwe wê ew jî wê di wê temenê de wê li ser temenekê jîyanê re wê di awayekê de wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev wê di gotinê de wê çendî ku wê di dîmenekê de wê li hevdû wê bigihijina hevdû lê di rengê jîyankirinê de wê karibin ji hevdû cûda jî wê di awayekê de rengna ji hev cûda jî bidina mirov bin.

Di rewşa fahmkirina ya demên berî dîrokî a jîyan totemê de wê di wê temenê de wê zêdetirî wê gotina 'jîyane xwezayî' wê di awayekê de wê di wê temenê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê di fahmkirinê de wê bide me. Di demên hemdem de jî wê di awayekê de wê, li ser temenê tîgîna gihiştina xwezayê jîyanê bi hizirkirinê û hwd re wê dîmenekê wê di wê temenê de wê bihizirkirinê re wê di awayekê de wê bibê. Di wê rengê de wê renekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di mijare jîyankirina bi xwezayê û hewldana gihiştina xwezayê jîyanê bi aqilê xwe wê weke ku wê ji hev ciheyiyek wan a ku mirov wê di serî de wê fahmbikê wê hebê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê.

Li vir mijare fahmkirinê wê zêdeyî wê di temenekê derxistina li tîgîhiştinê, derkkirinê û hwd re wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rengê de ew gihiştina li renekê fahmkirinê, hizirkirinê û hwd a bi wê re wê di awayekê de wê ji hev cihê bê. Wê di wê nava wê cihetiyê de wê fahmkirina wê di awayekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di nava pêvajoyên jîyanî de wê ev wê weke aliyê wê yê giring bin ku mirov wê di dewama wê de wê di awayekê de ew fahmbikê û wê derxê li tîgîhiştinê bê.

Demên totemê û mijare ‘bawerîya serxwezayî’

Di nava totemê û fahmkirina wê de mirov dikarê bi zêdeyî bawerîyek serxwezayî wê kifşbikê û wê bi wê derxê li pêş? Di aslê xwe de wê ev wê weke mijarek zêde giring ku wê hema bêja ku wê kî pênusê wê li ser mijarê bixabitênê wê di awayekê de wê di wê temenê de wê bi têtînekê wê xwe di nava wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare jîyane xwezayî de wê ber çî wê di serî de wê ev wê weke aliyekê ku wê di asta pêşî de wê were berbîra mirov wê, dikarê bi serê xwe wê weke mijarekê wê lê bikolê wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de de wê mijarên xwezayî û fahmnekirina wan û di dema rûdana wan de wê mirov wê çawa wê ew wê fahmbikê û ankû wê nêz bibê wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê li şûna bi temenekê bi têtînek serxwezayî wê fahmbikê wê di temenekê ne fahmkirinê û wê, rewşek nû ku ew di wê temenê de ew wê kifşdikê û wê bi wê dijî re wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Şêwayekê fahmkirinê ê hesanî wê di demên totemismê de wê were dîtin. Ew jî wê ew bê ku wê di temenekê azmûnkirinê de û bi wê re gihiştina fahmake derkî a bi têtîni de bê. Wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê renekê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara têtîna serxwezayî ku mirov wê di çerçoveyek hesan û ji rêzê de wê awayekê wê rednekê jî lê wê di awayekê de wê weke ku wê di wê temenê de wê weke têtînek serwer wê fahmbikê û wê derxê li pêş jî wê di dîmen û awayekê de wê weke ne li gorî rengê fahmkirin û pêşketina demê jî wê karibê me bigihênê awayekê fahmkirinê jî.

Mijare têtîna serxwezayîyê a di wê demê de wê di serî de wê weke mijarek zêde giring a fahmkiirnê wê derkeve li hemberî me. Ber ku ev wê weke têtînek ku wê rengê fahmkiirnê wê ji temen ve wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkiriin. Wê fahmkirina mirov wê bi xwe re wê bigûharênê a di derbarê fahmkirina demê de. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê dikarê wê hinekî li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê mijara totemê wê û fahmkirinê wê di serî de wê, ji gotina totemê bixwe wê dema ku wê li wê dihizirê wê întîbaya ku wê di mejiyê mirov de wê bide çêkirin wê têtînek bi wê rengê a weke tiştê xwezayê di mejî de bi wê rengê cihbigirin wê di renekê de wê mirov di mejî de wê bigihênê li renekê fahmkirinê.

Di mijare têngîna serxwezayîyê de wê, di wê rengê de wê, dema ku em di nava têngîna totemê de wê bahsa wê bikê wê pêşketina aqîl bi xwe wê bi serê xwe wê di wê temenê de wê, dikarê wê fahmbikê. Wekî di wê bidesrt xiyalkirina di mejî de ku wê mirov wê dest wê bikê wê weke aliyekê wê yê din wê ew bê. Di nava komên mirovan ku wê di roja me de wê weke lli australia û ankû amarika bi indianiyan re wê, di wê rengê de wê ew acêbmayina bi xiyal dîtîne û hwd re ew di temenekê rasyonal de bi xwe re derbaskirina û li ser temenekê jîyanî ew dana rûnandin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku ew pêvajo di awayekê de weke ku wan derbaskiriya bê. Di temenekê têngînen totemî ên hemdem de dikarin werina fahmkirin. Lê di awayekê totemî ên weke yên wan demên berê de wê zor ku mirov fahmbikê wê çendî ku wê di hinek xuy, rengê jîyanî û hwd ê bi xwezayê re de ew dijîn jî bin.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li objeyên totemê ên demên berî dîrokê û ên weke yên ku ew di roja me de di demên hemdem de wê bibin ku em li wan dinerin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dîmenekê wê bidina dîyarkirin. Di nava jîyane xwezayê de wê di her demê de wê dema ku weke zindiyekê dihizirê mirov rastî tiştêkê nû ê nedîti were wê ji wê acêbmayî bimênê. Di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare xwezayê wê, di wê temenê de ku wê dema ku wê mirov wê bi wê re wê rû bi rû wê were wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, ew wê, bijî. Lê aliyekê din jî wê di temenekê fahmkirina biolojîkî de wê di temenekê bi têngîna antropolojîkî wê divê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê baş bê. Ew jî wê ew bê ku wê di rewşa her zindiyî de wê pêvajoyên jîyankirinê ên weke bi mutasyonî wê di awayekê de ku wê bi xwe re wê bijî wê bibê. Her zindî wê dema ku wê 20 hezar sal berê dijî û yê 20 hezar sal piştê dijî wê di rewşa xwe ya biolojîkî ku em bi têngînek peresendîne wê fahmbikin wê bê dîtîna ku ew ji hev cûdabûn wê bi wan re wê hebê bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê rengê de wê ev jî wê weke fektorek din ku wê bi demê re wê di mejî de bê û ankû di aliyên din ên fizîka laşî de bin wê xwe di dîmenekê gûharîner de wê bi mirov re wê bidina dîyarkirin.

Di wê rengê de wê ev jî wê di awayekê de wê, di wê çerçoveyê de wê, rewşên weke yên fahmkirina serxwezayî û hwd re wê di awayekê de wê, ew wê weke têngînek ku wê di wê temenê de wê, ew bi wê bijî. Wê dema

ku mirov wê dijî wê ne di farq û têtîna wê de bê ku ew wê dijî. Minaq li kurdistanê wê hê ku wê di demên xanadana Urukê de wê li cizira bota çêkirina tirba nûh ku wê li gorî qama çar mirovan wê dirêj bê wê, di wê temenê de wê weke têtînek asayî wê were dîtîn. Di wê rengê de wê ev wê di awayekê de wê regekê hizirkirinê bê. Di wê rengê de wê, her rengê hizirkirinê wê di xwe de wê awayekê mantiqî ê xwe di xwe de wê hebê.

Di rewşa fahmkirina xwezayî de jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê di demên totemê de jî wê wusa bê. Di wê rengê de wê di demên pêşî ên zû yên demên totemê de wê di awayekê de wê li ser wê temenê wê di awayekê asayî de wê bê jînkirin. Di awayekê de wê piştî ku wê bi komî wê nêçîrê bikê û wê di wê de wê bigihijî li fêrê û hwd wê, di dewama wê de wê ew wê di wê rengê de wê li ser wê re wê bi têtîna hêzê wê hinek gûharîn wê di wê temenê de wê bibin. Minaq wê, kesekê ku ew hircek nêçîrkir û ew çermê wê li xwe kir wê weke hirçekê wê were dîtîn û ser ziman. Di zimanê mirov de wê têtîna şibandinê wê hinekî jî wê bi wê mantiqê di awayekê de wê pêşkeve. Minaq di kurdî de wê dema ku wê bahsa *destana gilgamêş* wê were kirin de wê *gilgamêş* wê ji gotina wê were fahmkirin wê ew bê ku wê kesekê weke gayekê mazin û gir wê were bi navkirin. Di wê temenê de wê, bi şibandinê re wê ew wê di awayekê de wê di dewama wê de wê were kirin. Her şibandin wê di awayekê de ku em di farqê de bin û ne di farqê de jî bin wê têtînek totemî a di wê rengê de wê bi morfolojikî û têtînî û hwd wê di xwe de wê di awayekê de wê bihawênê û wê bide dîyarkirin. Ev wê di zimanê de wê weke xosletek totemikî a ji demên berî dîrokê ku wê xwe bide dîyarkirin jî bê.

Di ziman de şibandin wê weke aliyekê giring ê fahmkirin wê biafirênê. Di wê temenê de wê du cism ku wê bibin wê yek wê weke ya din bê û ankû wê ji wê cûda bê. Di wê temenê de wê tişt weke hevdû û ankû ne wekhevdû wê di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, dema ku mirov mijare têtîna salixkirinê wê di wê temenê de wê bi wê bihizirê wê di dewama wê de wê, di wê temenê de wê bi têtînî wê di şewayekê xwezayî de wê ji hev cûdakirin wê bi regekê dîtbarî wê bibê. Di demên totemê de jî wê di wê rengê de wê ev wê bi du awayan wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê bi hebûna fîzîkî, darêjkî û awayê wê ye ji hev cûda heyî bê. Aliyê din jî wê bi temenekê dîtbarî ku wê di wê rengê de wê were hizirkirin bê. Minaq wê rewşek wê weke ya bi têtînî wê minaq tiştêk wê çendî wê giran bê û ankû sivik bê wê heta ku mirov

wê ne ceribênê wê mirov weê nikaribê wê zanibê. Di wê temenê de wê têtîn wê li ser têtînê wê bi dîtbarî wê di awayekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê fêrbûnê ku wê bi bîrkinê, dana berhevdû a bi têtînê û hwd re jî wê di awayekê de wê biafirênê.

Minaq tiştêk wê di wê temenê de wê ji ya din cûdatir bê. Wê marek wê çawa wê mirov wê zanibê ku ew xater a? Wê bi wê rengê wê cerbkinên wê bibin. Wekî din wê di nava wê de wê, weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê fahmbikê.

Li herêmên kurdistanê ên **weke** qaxizmanê û hwd wê, di hinek şikeftan de wê hinek wênayên weke bi pêjnî ku ew li hêtên nnundirê hinek şikeftan hatina çêkirin wê werina kifş

kirin. Di wan de wê, weke bi sawalan re wê nêçîrbûna mirovan wê were dîtîn. Minaq wê çawa kku wê sawalek wê bi devê avêtina gayê û wê bixwê wê di wê rengê de wê hinek xêzkirin wê di wan de wê werina dîtîn. Ev wê ji aliyek din ve wê ew wê bide nîşandin ku wê, mirov wê li ser temenekê cerbkinên wê weke li zindiyên dora xwe wê binerê û wê weke wan wê bikê. Wê di wê temenê de wê ne tenê mirov wê, ji sawal û heywanên din ên di nava xwezayê de jî wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê di wê temenê de wê dîmenên wê werina dîtîn.

Di nava wê de wê jî mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê di wê rewşê de wê rewşa cerbkinên wê, weke aliyekê xwezayî ê fêrbûnê wê di demên totemê de jî wê werê dîtîn. Di demên dawî ên totemê de wê, ew wê were dîtîn ku wê têrbûyînek ku ew dibê wê bi wê re wê, ji fêrbûnên xwe yên bi gayayan ku ew bi wê rengê bi naskirinê û gihiştina têtî û tahma wan re wê, ew êdî wê, ji wan bikê ku wê sûdbigirê. Di wê temenê de ew ne tenê wê bi nêçîrkinê wê bijî.

Ev wê di awayekê de wê pêvajoyek fêrbûnê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fêrbûnê wê di demên totemê de wê di wê rengê de wê, hinekî jî li ser rewşên xwezayê û naskirina wê re wê bimeşin. Demên xwezayê wê tevî hemû têtîn û hizirkirinên weke di rengê 'serxwezayî' de ku wê bi wê re wê werina kirin jî wê, di temenekê rasyonalityek xwezayî de wê di dema xwe de wê bi wê re wê bijî û wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek fêrbûnê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ev têtînên weke bi gotinên weke serxwezayîyî ku wê werina ser ziman wê di awayekê de wê weke ku wê dîmenê rasonali ê dema totemê wê weke ku wê ji berçav wê di awayekê de wê weke ku wê dûrbigirê. Wê dema ku mejiyê mirov di demên hemdem de wê li wê bihoyê wê êdî wê aliyê din ê

rasyonal wê di awayekê de wê yan wê nebînê û yan jî wê kêmbibînê. Ya ku wê bibînê wê bi bandûra wê rengê hizirkirinê û ankû di awayekê wê de wê bibînê.

Di mijara fahmkirina têngîna rasyonali a demên totemê de wê di awayekê de wê, ew wê di awayekê de wê çerçoveya wê ya jîyane komî, bi têtikiliyên wan ên bi hevdu re û rewşên weke yên nêçirê û bi wan wê jîyankirina wan û di dewama wê de wê, çawa wê bijîn dîtina rêyên bo xwe parastinê û hwd re wê dikarê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê di temenekê xwezayî de wê rewşek rasyonali a xwezayî wê di wê temenê de wê beremberê wê têngîna serxwezayê ku wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku mirov wê kifşbikê. Di wê çerçoveyê de wê demên totemê wê di awayekê de wê, bi wê re wê di awayekê de wê, xwe biafirênê û wê bide dîyarkirin.

Rasyonalisma demên totemê wê divê ku wê di awayekê weke yên demên hemdem û ankû demên aqil de ku wê pêşkeve wê weke ne hizirê. Di serî de wê di nava jîyanê de wê, di temenê alimandinê de wê li şûna fêrbûnê wê bibê. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê di nava şertûmercên xwe de wê di awayekê de wê bi wê re wê bibê. Wê temenê wê di awayekê de wê di wê rengê de wê li ser temenekê ceribandînê wê rûniştî bê.

Di nava rewşên xwezayî de wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov li wê dihizirê wê dibînê ku wê weke çerçoveyek jîyanî a xwezayî wê çerçoveya demên toteman wê di awayekê de wê, xwediyê renekê jîyanî ê komî wê bide dîyarkirin. Demên toteman wê aliyekê wê yê din jî wê hebê. Ew jî wê, ew bê ku wê çerçoveya komê wê bi têtînkirina wê re wê, di awayekê de wê rengê wê biafirênê. Mirov wê pêvajoyên jîyanê ku wê bi hevdu re wê bi komî wê bi wê rengê wê derbas bikin wê di temenekê hevbeşî de wê bitêgînî wê temenê hizirkirinê bi hizirê ên weke bawerî, felsefe, zanînen civakî, zanariyên zanistî û hwd jî wê di awayekê de wê biafirênê. Di wê temenê de wê, zanist jî wê di awayekê de wê temenê xwe wê biafirênê. Emile durkheim wê dema ku wê di çerçoveya 'rengên jîyanên olî' de wê bihizirê wê bi gotina "koka olan digihjê toteman" re wê di awayekê de wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi wê gotinê wê kirpendinekê wê di wê temenê de wê bikê. Lê durkheim wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, weke ku wê dema ku ew di temenekê teolojikî de wê bixwezê ku ew çerçoveyek hizirkî bi wê re wê biafirênê wê, bi sînokirina bi têtîng û çerçoveya olî re wê weke aliyekê ku mirov pêwîst

dibînê ku mirov derkeve dervî wê. Ber vê yekê wê, di wê warê de wê demên toteman wê di awayekê de wê, weke demek xwezayê bê. Di aslê xwe de wê ev dem wê çendî ku wê weke demek dirêj jî wê biafirênê jî wê bi hinek xosletên bûhûrînêr ên demî jî wê mirov divê ku wê demê bixwenê û wê di awayekê de wê salixbikê. Ber ku wê di wê temenê de wê, çî wê di wê demê de wê bibê wê piştre wê di awayekê de wê bandûra wê li demên piştre jî wê bibê. Wê di temenê wê de jî wê di awayekê de wê ev dem wê weke destpêka pênaseya bi hizir û bi wê re dîtina bi hiş û hwd re jî bê. Wê mejiyê mirov de wê xosletên xwe yê xêvkirinê wê pêşbixin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giirng wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Weke ku emê di demên piştre ên bi pêvajoyên pêşketinên mîtolojiyê û hwd re wê bibînîn jî wê di dewama wê de wê çawa wê di temenekê weke pêvajoyek duyem a bi ast li ser ya hişmendîya animismê ku wê li ser ya temenê totemê û çavkaniyên wê re wê bibê re wê di awayekê de wê, were dîtin. Di bandûra wê de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê çerçoveyek protîpî a rengê jîyankirina bi komî ku wê êdî wê bi dest hizirkirinê bi jîyane bi hevdû re wê xûyên wê di wê temenê de wê bi derkkirinê bi hiş re wê bi wê re wê di awayekê de wê bibin.

Di mijare totemê de wê, dema ku em wê li wê bihizirin wê demê wê mirov dikarê wê wê rengê de wê, demên *'humanoîd'* an ku wê weke ji homo sapiens û ankû neandertal û hwd ku wê bibê wê di wê rewşê de wê pêvajoya toteman ku wê piştî wê re wê pêşkeve wê weke demek ji wan deman qûtûnê jî wê di awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkiirn. Wê weke dema pêşî a biaqil û sazûmanek bi jîyane hevbeş a komî ku wê bi protîpa wê re wê bijî jî bê. Di wê temenê de wê dema toteman wê weke demek teybet a ku mirov wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giirng wê di dewma wê de wê bi pêvajoyên pêşketinê ve wê girêdanî wê werênê ser ziman. Gelek xosletên jîyane dema toteman wê piştî demên toteman û di dewama wê de a demên animismê û hwd re wê di awayekê de wê bîn jînkirin. Di dewama wê de wê, demên hemdem jî jî wê mirov dikarê di dewama wê de werênê ser ziman.

Çavkanî

- *R. Ghose (1966), Saivism in Indonesia during the Hindu-Javanese period, The University of Hong Kong Press, pages
- *Insoll, Timothy (2004). Archaeology, Ritual, Religion. London: Routledge
- *Segal, Robert (2004). Myth: A Very Short Introduction. Oxford University Press
- *Dean, Bartholomew (2009). Urarina Society, Cosmology, and History in Peruvian Amazonia. Gainesville: University Press of Florida
- *Käser, Lothar. 2004. Animismus. Eine Einführung in die begrifflichen Grundlagen des Welt- und Menschenbildes traditionaler (ethnischer) Gesellschaften für Entwicklungshelfer und kirchliche Mitarbeiter in Übersee. Bad Liebenzell: Liebenzeller Mission
- * Frazer, James George (2011). Totemism and Exogamy - A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society. SEVERUS Verlag
- *Swain, Tony (1993). A Place for Strangers: Towards a History of Australian Aboriginal Being. Cambridge University Press
- *Haddon, A. C.; Rivers, W. H. R.; Seligmann, C. G.; Wilkin, A. (2011). Reports of the Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits: Volume 5, Sociology, Magic and Religion of the Western Islanders. Cambridge University Press

DI DEMÊN MÎTOLOJIYÊ DE TOTEMISMÊ, BAWERÎ Û ZANÎN

Dema ku mirov bahsa demên mîtolojiyê bikê wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê sazûmanek ku wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, li ser temenekê jîyane bi hevdû re ku wê bi wê re wê were dîtin bê. Ew jî wê di wê çerçoveyê de wê weke renekê jîyane civakî û ankû pêvajoyek wê ya pêşî a ku ew di wê temenê de pêşdikeve bê wê xwe bide dîyarkirin bê. Mîtoloji wê hinekî din jî wê vegotin û serboriyên animist û ankû dema animismê ku ew di çerçoveyekê de ew hatina zêdetirî bi hişmendî û sazûmankirin jî bê. Wê di wê temenê de wê hemû vegotinên mîtolojikî wê di aslê xwe de wê, ji aliyekê ve wê di temenê wê de azmûnên jîyanî ên jîyane mirov wê hebin.

Di awayekê de wê di vegotinê de wê zêde wê mazinkirin, piçûk kirin û ankû baş û xirab nîşandan jî wê di aslê xwe de wê weke awayna hizirkirinê ên ku ew bi hişmendî ku wê di dewama wê de wê pêşkevin bin. Wê dema ku ev pêşketin û pê de wê êdî wê aqil wê di awayekê de wê, weke gihiştibê astek xwe ya zêdetirî a pêşketî. Di demên destpêkê ên totemê de wê di awayekê de wê çendî ku wê di awayekê dagerî û nîşanakî de wê hizirkirin wê hebê jî lê wê bi wê rengê wê di temenekê darazî de wê ew rengê hizirkirinê wê zêde weke renekê hizirkirinê ê dîyarker wê newê dîtin.

Di aslê xwe de wê di dema mîtolojiyê de wê di awayekê de wê weke ku mirov di serî de wê kifşdikê wê ev wê bi wê re wê pêşkeve. Wê di wê temenê de wê ev rengên hizirkirinê wê weke rengna hizirkirinê ku wê rengê fahmkirina me di derbarê jîyanê, tiştê hevdû û hwd de wê bide nîşandin ji bin.

Wekî din wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di temenekê hiyararşîkî de wê hizirkirin wê di nava wê de wê pêşkeve. Wê ev hiyararşîya nava têngînên mîtolojiyê wê ne tenê wê ji aliyekê ve wê hebin. Wê ji gelek awa û aliyan ve wê di zikhevdû de wê hebê. Ji aliyê têngînî ve wê, ew wê pêşkeve, Ji aliyê tékiliyên mirovan ve wê pêşkeve. Ji aliyê rengên hizirkirinê ve wê pêşkeve. Wekî din wê bi wan re wê gelek aliyên din ên ku em dikarin di wê temenê de wan fahmbikin wê bibin.

Di mijare mîtolojiyê de wê, di wê temenê de wê gelek rengên hizirkirinê, fahmkirinê hişmendî û hwd wê bi hevdû re wê pêşkevin. Wê di nava demên totemismê û animismê de wê pêvajoyên li dût hevdû ku ew li ser hevdû avayî na wê bibin. Wê ya mîtolojiyê jî wê di wê rengê de wê di dewama wê de wê were. Wekî din wê çendê ku wê aqil wê pêşkeve û wê di wê de wê bi wê rengê wê hiş pêşkeve wê direjehiya demên fahmkirinê wê korttir bibê. Wê di demên toteman de wê pêvajoyek ku wê bi pêşketina mirov re wê minaq wê 10 hezar sal wê bikişênê wê di demên mîtolojiyê de wê hezar salî wê bikişênê. Wê di wê rengê de wê ev kortbûn wê di awayekê de wê bandûra wê zêde fahmkirinê re wê bibê.

Bi aqil dîtin, hizirkirin û hwd wê pêşkeve. Êdî mirov wê bidest hizirkirinê wê bikê. Piştî ku mirovan wê bi nîşanakan wê demek dirêj wê bidest fêrbûnan wê bikê û wê dagerên ku ew wateyan li wan dikin wê pêşbixin wê di dewama wê de wê ew dager wê dema ku ew werina cem hevdû wê wateyên wan bigihina hevdû wê çî rengê wateyê wê bi hevdû re wê çê bikin wê hin bi hin wê ew jî wê di awayekê de wê were kifşkirin. Ev pêvajo wê weke pêvajoyek hizirkirinê wê piştî wê di demên şariştaniyê de wê di dewama wê de wê pêvajoyên kifşkirinên nivîsandinê û hwd ku wê bi xwe re wê werênin bin. Ber wê gotinek wê di wê temenê de ku wê were afirandin wê bi wê re wê demek, gelek tişt di zikhevdû de wê bihetan hizirkirin. Lê bi demê re ku mirov wê zêde bi aqil bibê wê di temenê hûrgilkinê de wê di dewama wê de wê êdî wê, ew wan gelek têngînên di zikhevdû de wê ji hev derxê û wê her yekê wê bi serê xwe wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê karibê wan bi gotin bikê. Wê piştî wê karibê wê gotinê bi dager bikê. Wê piştî wê karibê wê dagerê bi tîp û hwd bikê.

Ev pêvajo wê di nava hevdû de wê bibin. Wê di awayekê din de jî wê mîtoloji wê di wan rengên salixkirinê de wê zêdetirî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din wê bi xwe re wê ew wê werênê li holê. Di dewama wê de wê pêvajoyên kifşkirina dageran û ankû pêşxistina wan wê di wê temenê de wê êdfî wê ev wê di awayekê de wê, zêdetirî wê temenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê werênê. Di nava jîyanê de wê tiştê ku wê bi wê re wê gelek jîyankirin wê were kirin wê di wê temenê de wê bi wê tiştê re wê xêvek fîzîkî ku ew tişt weke dagera wê ya wê biafirê. Di wê temenê de wê, dema ku wê tişt wê bibê xêv bi têkiliya wê ya xort a bi hişmendî ku wê bi mejiyê me re wê dênê wê di wê temenê de wê ev wê di awayekê de wê weke temenekê pirralî ê fahmkirinê bê ku wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê fahmkirinê bê ku wê bi xwe re wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mejiyê dema toteman û animismê wê di awayekê de wê êdfî wê di wê demê de jî wê bi kifşkirin, biriqandinên bi hişmendi û hwd re wê di awayekê de wê weyneke xwe ya bi hiş re wê bileyizê.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa mirov bi temenekê mirinê wê bikê wê, di wê temenê de wê ew tenê wê weke aliyekê bûyîn û mirinê wê bi fîzîkî wê werênê li holê bê. Em ku em, têgînên weke rakendî û hwd wan li wan bihizirin wê karibin didewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê ji destpêka mirovbûnê û heta roja me wê, pêvajoyên mutasyonî jî di nav de wê xatek jîyanê wê hebûna mirov de ku ew hertimî xwe dide domandin wê hebê. Carna mirov xewnekê acêb ku mirov dibînê û weke ti têkiliya wê bi jîyankirinên me re weke ku ew nîn a mirov dibînê wê di awayekê de wê, li ser wê temenê rakendî re wê bûhûrîneka ji me derbas dibê li demên berî me ê pîrr zêde bi nifşî ku ew hatina jînkirin wê bibê bê. Wê di wê temenê de wê têgîna gîyanê û di dewama wê de wê piştê wê rewşên weke yên fahmkirîrî weke 'gûhartina gîyanê laş', 'reankarnasyonê' û hwd ku wê pêşkevin wê di awayekê de wê li ser temenekê weke wê ne belesebeb bê ku mejiyê mirov wê di awayekê de wê di fahmkirinê de wê xwe bigihênê li wan.

Her tiştê ku mirov wê, weke bitêkili û bêtêkili, bi alaqa û bêalaqa ku mirov wê dihizirê wê di awayekê de wê temenekê wê yê bi wê xate rakendî wê hebê. Di wê temenê de wê, dema ku em wê bahsa wê xate rakendî dikin em nikarin wê tenê wê weke bûhûrînyeka weke bi tenê a ji dêûbav weke tenê bi hinek bûhûrinna fîzîkî wê fahmbikê bê. Wê ji wê zêdetirî wê di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê hebê.

Di wê temenê de wê gelek kirinên me yên di demên hemdem de jî ku wê di awayekê de wê karibin hinek kirinên totemî wê bixwe re wê bibîrbikin wê çawa mirov wê karibê fahmbikê? Hinekî wê di wê temenê de wê temenekê wê yê ku mirov wê fahmdikê û wê karibî wê di xatek jîyanî de wê fahmbikê wê hebê.

Di wê rengê de wê, di nava wê pêvajoya fahmkirinê de wê dema ku wê bi RNA yên me re wê hemû bi rakendî wê derbas bibê wê ew xêv jî wê di awayekê de wê bi wê re wê xwe bi regekê wê bide derbaskirin û bi wê re domandin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê, di awayekê de wê fahmikê bê. Di mijara fahmkirinê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ev wê, di xatekê de wê jîyane mirovan wê di awayekê de wê, bi wê re wê, bide dîyarkirin. Di demên hemdem de wê têtînên me yên bi dahûrî ku em fahmdikin wê çendî wê bi hûrgilî jî bin lê wê di her kirpendin, têtîn, peyv, deng û hwd de wê, rakendiyna hevîrtî (sentez) wê di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê hebin.

Pêvajoyên fahmkirinê wê di nava mitolojiyê de wê di awayekê de wê dema ku wê werina xêzkirin wê di awayekê de wê weke ku wê ji demên berê en totem û animismê wê werê sîdîgirtin.

Di aslê xwe de ev dem wê di awayekê de wê, dema ku mirov wê li ser wê bisekinê, berî ku em di çerçoveya pêvajoyên aqilê mitolojikî de wê fahmbikin wê, hinekî jî di çerçoveya totemên civakî de ku wê di wê demê de wê biafirin jî wê hilde li dest. Ber ku wê weke ku mirov wê dibîninê wê ji aliyekê ve wê bi wê rengê wê di awayekê de wê awayekê wê yê pêşketinê. Totem wê dema ku wê di awayekê de wê, di dema ku wê ji rewşek tirsê wê bi ber têtînek gîyanî ve wê herê wê hingî wê zêdetirî wê di temenekê gîyanî û hwd de wê, rûhniyetê wê bi mirov re wê bide çêkirin û wê li ser wê re wê bidest kifşkirinê di nava jîyane mirov de wê bikê. Ev jî wê di temenekî ku wê bi gotina 'mana' re wê were şîrovekirin a çerçoveya fahmkirina animismê wê bi xwe re wê werênê li holê jî bê. Di aslê xwe de wê, di nava wê de wê, têtîna totemê wê di nava jîyanê de wê, di awayekê de wê, çawa wê weke aliyekê wê yê jîyanî ku mirov wê hilde li dest bê. Di alsê xwe de wê di nava jîyanê de wê, dema ku wê totem wê bibê wê, di wê temenê de wê, êdî wê qatkên hiş wê bi wê re wê biafirê.

Ku wê di temenê wê de bê wê ji gotina 'totemê' ku mirov wê hîsbikê û wê fahmbikê wê di awayekê afsûnî de ku wê weke di awayekê de wê, di nava jîyanê de wê, bi regekê nerînê jî wê werê fahmkirin.

Di nava rengê aqilê totemê de wê ne beyenî bê ku wê bi têngnek afsûnî wê weke ku wê bi wê were hizirkirin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, dema ku wê tişt wê rûbidin û mirov wê fahmnekê ku ew çawa û ber çî dibin wê êdî wê di awayekê de wê ew wê li pişt wê li hêzekê wê bigerihê. Di wê temenê de wê, ev wê di demekê de wê, di demên dawî ên animismê de wê weke ku mirov wê dibînê wê di awayekê de wê bi kesên bi zane ku ew bi hêza hizirkirin û qûdreta zanîna xwe re ew wê dikarin wê bikin wê di awayekê de wê bi wê weke ku wê ji wan wê ew hêvî wê were kirin. Wê serî li wan wê bê xistin. Ew wê weke kesên ku wê hem wê rewşên xirab ku ew weke ku wê were hizirkirin ku ew bi hizirkirinê wê karibin werina dûrkin û ankû wê di rewşên din ên fîzîkî de ku wê karibin wê çî ji wan re wê weke derman wê baş bê ku ew karibin wê pêşbixin bin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di pêvajoyên totemê de wê di wê rengê de wê hin bi hin wê weke ku wê di awayekê de wê bidest hêvîkirina ji aqil wê were kirin. Kengî ku wê hêvî ji aqil wê were kirin û pê de wê ji xwezayê dûrketin û qûtbûn jî wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê êdî wê bibê. Ev jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê di nava wê de wê pêvajoyên hizirkirinê ên bi hevdu re jînkirinê bin. Wê wê ji wê aliyê ve jî w di dewama wê de wê hin bi hin wê di wê temenê de wê, bi rengekê rêgezên xwe girtinê a di rewşekê de û ankû weke di nava komê de ku ew bi wê nikaribê derkevê dervî wê ew wê êdî wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê ew wê bibê bê.

Di awayekê de wê li ser wê re wê êdî wê têngnên weke hêvî ji aqilkirinê û bi wê re wê pêşketina têngnên weke afsûnê wê pêşkevin. Afsûn wê di wê temenê de wê wê çavkaniya wê ya pêşî wê ew wê bê ku wê pêşî wê çawa wê hêvîyê wê ji aqil wê bê kirin bê. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, bi hêza aqil wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê were bawerkirin. Mirov dihizirê û bi wê hêza hizirkirinê wê weke ku ew dixwezê ku ew çawa bihizirê ku ew wusa bibê bê. Di wê rengê de wê ev wê di dewama wê de wê êdî wê bibê. Piştî wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, hêvî ji tiştê kirinê û bi wê re di awayekê de wê bi wê re wê pêşkeve. Pêvajoya pêşî a afsûnê wê bi hêvî ji tiştên nava jîyanê û hwd kirinê bê. Di wê pêvajoyê de wê zêde têngnên weke yên gîyanî ku ew

rûhiyeta mirov rengê bidina dîyarkirin wê ne li pêş bin. Piştî ku wê ji wê dîrketin wê bibê û wê bi ber kifşkirinên gîyan ên bi wê aliyê ve wê çûyin wê bibê êdî wê hem wê dem bi wê re wê bigûharê weke bi pêşketina demên mitolojiyê û hwd jî wê di awayekê din de wê wê hêvî jî tiştê kirinê wê di awayekê de wê, weke ku wê li şûn wê bimênê. Minaq di nava mitolojiyê de wê bi afsûnî wê pevçûnên ku wê hinek dibin ku wê di wan de wê hinek wê tiştina wê bio xwe parastinê bi tiştî wê çêbikin û wê gîyanek wê were û wê xirabikê û ankû wê hêzek jî wê hêza wê tiştê û zêdetirî û mazintirî wê bide nîşandin wê di dewama wê de wê bibê. Wê di wê tîgînê û dîmenê de jî wê gîyan wê di wê temenê de wê derketina li ser wê re ku wê bibê bê.

Di demên pêşî ên weke ya hêvî jî tiştê kirinê de wê di wê de wê, şînyayên xwezayî, kevir, û hemû rewşên xwezayê ên fîzîkî wê di wê temenê de wê weke temenê bandûrlêkirinê wê werina dîtin û wê weke xwediyê tiştina ku ew di wan hêz heya û berhev a wê werê dîtin. Wê dema ku wê şênîyek wê bê dayin li kesekê ku ew wê bi wê yan jîyane xwe wê ji dest bidê û yan jî wê baş bibê wê bi wê ve wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê were dîtin. Wê dema ku wê ji sawalekê wê ji aliyekê şîr û ankû weke ji marekê jahr wê bê girtin û wê jahr wê bikujê û şîr wê xort bikê ku mirov wê bi azmûnî dibînê wê ew wê di wê de wê li afsûnek jîyanê a bûyîn û nebûnê wê bigerihê.

Di nava kurdan de wê weke ku wê tîgînên salixkirinên li ser falvekirinê re wê her tişt wê di awayekê qarakterî de wê were şîrovekirin û salixkirin. Di wê de wê awayekê totemî wê were dîtin. Di wê temenê salixkirinê de wê her tişt wê bi rengê xwe û qarakterê xwe wê çawa wê were û bibê wê bi wê re wê weke ku ew wê were li wê hizirkirin.

Pêvajoyên fahmkirinê ên weke bi afsûnê re wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê pêşkevin. Lê ev wê, li ser tîgînên demên totemê re wê di demên manayî de wê weke tîgîna animist wê xwe di awayekê de wê weke ku wê were ser ziman wê bi tîgînek serxwezayî wê werina fahmkirin. Lê di demên totemê ên xwezayî de wê ev wê tenê wê tişt wê bi sînorê wê yê bandûrlêkirinê re wê were fahmkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê were dîtin.

Di mijara demên totemê de wê di wê temenê de wê tîkiliya aqil û afsûnê wê di awayekê de wê, pêvajoyek fahmkirinê a bi wê rengê wê bi demên xwe yên ku ew di bûhûrênê re wê di awayekê de wê weke ku wê pêşkeve û wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê di awayekê awayekê de wê werênê ser ziman ku wê mijara

zanînê wê di wê temenê de wê, bi kifşkirina afsûnê bi wê re wê di awayekê de wê bi kifşkirina afsûna zanînê û hwd re bê.

Di wê temenê de wê, zanîn wê di awayekê de wê weke şaraba ku ew weke ku ew di şuşeyê de disekinê ku ew nasekinê û nabê bê. Wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê di wê temenê de wê kifşbikê bê. Di aslê xwe de wê demên totemê wê bi toteman wê bixwezin ku ew xwe bigihênina li wê û wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku wê ew dibînin wê kifşbikin û wê werênina li holê. Ew di wê temenê de tiştê ew kifşdikin. Lê ew wê çawa wê fahmbikin, salixbikin jî wê weke aliyekê wê yê giring wê li pêşya wan wê bimênê. Ya ku wê di wê de wê di awayekê de wê weke ku wê di fahmkirinê de wê taqnekê wê bijîn jî wê ev bê.

Di dewama wê de wê piştê wê li ser wê re wê, bi hêza hizirkirinê û aqil re wê rengên afsûnê ku wê werina hizirkirin wê di awayekê de wê bibê. Minaq wê di demên animismê de wê têtêgînek bi wê rengê êw pêşkeve ku wê di demên mîtolojiyê de jî wê ew bi temenekê rûniştî wê were pêşxistin bê. Ew jî wê 'fêrkirina afsûnê' wê dibê. Di wê temenê de wê di temenekê weke yê perwerdeyî de wê li wê were hizirkirin û ew wê were fahmkiirn. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê giring wê ew wê di dewama wê de wê were dîtin.

Ev fêrkirina li ser fahmkirinê û ankû bi armanca gihiştina cewherê wê re wê re ku ew çî bê wê di wê temenê de êw weke aliyekê wê yê fahmkirinê û armanca wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê afsûn wê hinekî wê bo aqil wê di temenekê di fahmkirinê de gihiştina rengên din ê ku wê bi xosletên meji û hizirkirinê û hwd re bê. Tişt wê dema ku mirov li wê dihizirê wê di mejiyê xwe de wê, fêrî wê bibê ku ew karibê her awayê bidiyê de. Lê ew di fizikîya dînyayî de wê ne wûsa bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Ya ku wê di fizikiya dînyayê de wê hebê wê ji ya ku ew dihê hizirkirin wê di wê temenê de wê cûdahî wê bi wê re wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giirng bê ku mirov wê di serî de wê, bi wê re wê fahmbikê bê.

Di mijare fahmkirina têtêgîna afsûn û aqil de wê, totem wê ji wê re wê di demên animismê de wê bi zêdeyî wê temenekê xort ê gîyanî wê çêbikin. Wê di wê temenê de wê, ew êdî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş û wê serwer bibê. Di dewama wê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê

re wê fahmbikê ku wê totem wê di awayekê de wê, dema ku wê bûn wê li ser çi temenê wê bibin? Wê di serî de wê di dewama wê de wê weke pîrsek ku mirov wê bibersivênê bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava şertûmercên xwezayê ên xwezayî de wê, rewşên bûyîn û nebûnê, rewşên weke yên xirarê didin û fêdeyê didin, rewşên weke yên di jîyankirinê de baş dihên û xweş dihên dîtin û yên nebaş û nexweş dihên dîtin û hwd wê di wê temenê wê cihêkirinê de wê di awayekê de wê weyn bileyizin. Ev jî wê bi şertûmercên xwezayê ve wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê girêdayî bê.

Di nava xwezayê de wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku wê bi komî wê deverek lêjîyankirinê wê hilbêjêrên ku wê li wê derfetên jîyanê wê hebin. Di wê temenê de wê di awayekê xwezayî de wê mejiyekê funksiyonist wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev mejiyê funksiyonist wê bi demê re wê zêdeyî wê aliyên wê yên din wê li ser kirin û encamên wê re wê bi kirinî wê werina dîtin û kifşkirin. Her emcam wê di wê de wê weke tiştina bi têtîni ku wê reng wê bidina jîyane mirov bin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin.

Di nava jîyane wê ya komî de wê, hin bi hin wê rengên jîyankirinê, têtîliyê û hwd wê her rewş wê totemên wê bîn kirin. Minaq wê, di nava komê de wê girêdanê wê bi hinek şertûmercên ku ew dibin re wê bibê. Derfetina dervî wê yan wê ji aliyê hin endamên komê ve bê û yan jî wê ji aliyê hin şertên xwezayî ve bê wê bi wê jîyane xwe wê ji dest bide. Di dewama wê de wê, di nava wê de wê, di nava kkomê de wê rewşên têtîliyê û hwd bi zayendî û ne bi zayendî wê totemên wê werina afirandin. Minaq totemên dayikîyê, totemên bi hevdûrebûnê, totemên zarokbûyînê, totemên serwerîyê, totemên serkêşîyê, totemên nêçîrê û hwd wê di awayekê de wê bi wê rengê wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê bibin û wê hebin.

Di nava totemê de wê dema ku ew sînôrên weke kirin û nekirinê wê bibin wê ew wê di awayekê de wê di rengekê bi pêşketina tabû'yê re wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku wê di nava klanekê de wê, heywanek newê kuştin, şîniyek newê qûrpanîn û hwd bi hin têtîniên weke ku wê ew wê zirarê wê bidina jîyane wan û bihevrebûna wan wê di wê temenê de ew êdî wê ew wê weke tabûyekê wê di jîyane wan de wê pêşkeve û wê reng wê bide jîyane wan. Tabû wê tiştên ku ew newina kirin ku mirov xwe ji wan bi vicinîqênê bê.

Minaq di demên animismê de wê jin wê pova wê ne birrin, û li rûyên xwe wê hariyê wê lêxin û wê bédeng wê bisekin in. Wê dervî wê tiştêkê wê nekin. Wê di wê temenê de wê, dema ku ew bi wê rengê ew hatina kirin wê êdî wê di wê temenê de wê, bi tabûyî wê pêşkevin. Minaq wê mêrek wê, bi serê xwe wê ne çê û bi keçekê re hevdtînê nekê bo bi wê re bûnê. Ew bi wê çend pîrên xwe re wê herê. Wê ev wê weke rewşna tabûyî jî wê piştire wê pêşkevin. Tabû wê hinekî jî wê di şêwayekê de wê taqabûlî rewşek rêgezî a li gorî wê jîyankirinê bê. Yên baş bikê û di wê de xwe rehet û serbest hîsbikê bê. Yên ku ew newina kirin ew xwe ji wan dûrbigirê û di kirina wan de rehet hîsnekê bê.

Di rewşên weke yên xwarinê de jî wê dema ku wê wê di awayekê de wê bê kifşkirin wê çî newê xewarin û çî were xwarin wê bi wê re wê ev wê weke ji hev vaqatandinekê wê bibin. Wê di dewama wê ji hev vaqatandinê de wê, êdî wê hin bi hin wê dualiteya baş û nebaş wê di awayekê de wê bi zêhnî hin bi hin wê xwe bide dîyarkirin. Di wî temenê de wê, dema ku wê tiştêk wê were kirin wê beremberê wê tiştêk wê were kirin. Ev jî wê têtînek totemî bê. Minaq li kurdistanê di nava kurdan de wê heta demên dawî jî wê rewşên weke yên 'doza xwûnê', 'tolhildanê' û hwd wê hebê. Ku yek wê yekê bikujê wê yekê ji wan wê herê yekê wan jî wê bikujê. Di wê temenê de wê ev di temenê wê de wê di awayekê de wê têtîna girêdana bi xwûnênê a bi hev ve girêdayî jî wê hebê. Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa aşîrên kurd dikin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser temenekê girêdana bi xwûnê a weke ya demên totemîsmê û ankû demên animismê ku wê bibin wê di nava wan de wê rewşek wê bûhûrîner bê. Ev w di temenekê wê wê de wê têtînek wê hebê. Di wê temenê de wê ev wê weke têtînek ku wê rengê pêdeçûyina mirov a jîyanê jî wê bide dîyarkirin bê. Ev wê di demên totemê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di demên totemê de wê, kesên weke pîrûkal wê derkevina li pêş, weke dapîr û bapîr. Lê demên animismê de wê 'mana' wê derkeve li pêş ku wê were wateya têtînek ku ew hem bûjenî (physical) bê û hem jî nebûjenî (spiritual) bê. Di wê temenê de wê, têtînek wê herdû aliyan wê di wê rengê de wê, di xwe de wê bihawênê. Minaq di nava kurdan de wê çêkirina daqan li deverên laşên xwe bi hizrên weke xwe ji gîyan û nexweşiyên nebaş parastinê ku wê werina kirin wê karibê di wê rengê û awayê de weke totemna mana' yî şîrovebikê û werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, ev daq wê ji aliyê yekê ku wê, ew dizanê ve wê were kirin. Minaq wê, dema ku wê, tiştêk wê weke

dagera rewşek baş wê were dîtin wê ew wê, wêneyê wê di awayekê de wê weke wê bê xwestin ku ew were çêkirin. Wê di wê de wê were bawerkirin ku ew hem bi fîzîkî û gîyanî wê di wê de wê di awyaekê de wê hebê. Di nava kurdan de wê bawerîya li daqan wê wê di wê temenê de bê ku wê bawer bikin ku wê hem bandûrê li reşwên fîzîkî wê bikê û hem jî wê li rewşên gîyan, rûhî û hwd wê bikê.

Minaq wê di awayekê de wê, dema ku wê bo ku wê di dema çandiniyê de wê zadek baş bigirê wê, zadên ku wê biçênê wê li wê bixwênê, dema ku wê avekê wê bo başbûnê wê vexwe wê heman tiştê wê bikê. Weke van rewşan wê gelek rewşên ku wê heta roja me wê, di nava kurdan de wê bân kirin ku wê çendî wê weke bi têgîna 'baweriyên batil' jî wê werina dîtin jî wê di awayekê de wê ev têgîn wê di awayekê de wê weke ku wê di temenê wê de wê hebê ji demên pirr zêde kevn ên berî dîrokê.

Totem wê çendî ku wê di awayekê de wê weke aliyekê bi hiş nnerînê a li xwezayê bê û bi wê re wê weke di nava xwezayê de wê bijî jî bê lê wê ji aliyekê din ve jî wê cewher û çavkaniya rewşên weke rêgez, destûr, zagon, rewîst, civaknasî û hwd wê hemû aliyên ku wê di wê temenê de wê bi awayek restî û hwd ku wê werina fahmkirin wê bingihê wan wê bi çavkanî wê di awayekê de wê weke ku wê bigihêjê wê demê. Totem wê çendî ku wê ji aliyekê ve wê weke hizrek bi xwezayê re jîyankirinê wê pêşkeve jî lê wê weke hizrek û têgînek ku wê bi wê ji xwezayê dûr jî kevê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di nava jîyanek asayî de wê di wê rengê de wê, çawa wê di demên pêşî de wê mirov wê, rêgezên jîyankirinê wê kifşbikê wê di nava totemê de wê di destpêkên wê de wê werina dîtin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê dikarê wê fahmbikê bê. Di demên piştê de jî wê rêgezên ku wê li ser reng û awayê jîyane totemê wê pêşkevin wê temenê destûrên ku wê piştê wê li ser jîyane mirov wê pêşkevin wê çavkaniya wan jî wê ji aliyekê ve wê weke kuwê biafirênê.

Tabû û totem

Di nava komekê de wê tiştêk wê weke ku ew were dîtin, jîyankirin, fahmkiirn û hwd ku wê were qadaxakirin wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê tabû jî wê were dîtin. Di awayekê de wê têkiliya tabûyê bi fahmkirinê re wê hinekî jî wê li wer rewşên weke hêstî ên weke tirs, fihêti û hwd jî wê di wê temenê de wê ava bê. Di wê rengê de wê, ya ku

wê çî dibê ku ew bi wê dibê wê di awayekê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bibê bê.

Weki din wê wateya gotina tabûyê wê di çerçoveya zanistên civaknasî de wê weke darazek rewîstî jî wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ji xwe ya ku wê di awayekê de wê, ji aliyekê ve wê freud jî wê bi wê werênê ser ziman wê di awyaekê de wê di wê rengê û çerçoveyê de wê were dîtin ku ew dihênê ser ziman bê. Tabû wê çendî ku wê di temenekê weke ya destûr lê nayê dayîn, ya qadaxa û hwd re wê were dîtin û ser ziman jî lê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di temenekê xwe bixwe de wê ji cewherî li ser hêstên fihêtiyê û hwd re ku wê, çendî ku wê di awayekê de wê destûr wê hebê jî ku mirov wê, wê nekê û ankû wê, di wê temenê de wê dema ku wê kir wê bihizirê ku wê çawa were dîtin ji aliyê kesên li dorê ve wê bi wê re wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê.

Minaq wê, dema ku wê xwe rûtkirin di nava civakê de wê ne baş û ne rast wê were dîtin wê nekirina wê weke tabûyekê wê bibê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê herkesek wê li gorî wê tabûyê wê xwe girêbide. Wê cilan wê li xwe bikê. Wê rût mayin wê weke pîrr zêde ayib û ne rast wê were dîtin. Di wê temenê de wê, kesên ku ew yekê wê wusa bibin in jî wê weke li wê bihizirin ku ew bi wê rengê ne rastkiriya û ne xweş a. Wê di wê temenê de wê bi darazek hêstî wê li lê binerin. Di wê temenê de wê mirov wê dema ku wê bijî wê nexwezê ku ew rastî wê daraza hêstî û hwd were. Yan jî wê di wê temenê de wê, dema ku ew tiştê wusa kir wê weke ku ew bi tememî xilas bû êdî wê di wê temenê de wê were nasîn wê di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Minaq di nava malbatê de wê têkiliya zayendî a weke bi hevdûrebûnê a xwûşk û bira wê ne rast wê were dîtin. Di wê temenê de wê dema ku wê xweşkek û birayek bi hevdû re bibê û xweşik ji wî bihaml bimênê wê di wê temenê de wê weke ayib û fihêtiyek mazin wê were dîtin. Ti carî ew rast nayê dîtin. Di wê rengê de wê ev wê weke tabûyekê bê.

Di wê rengê de wê, kûr bi bê, keç bi bav re wê kirinê wê weke tabûyekê bê. Li ser wê re wê rêgezên kji hevdû cûdakirinê ku wê bibin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku wê werê lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê dema ku mirov wê bahsa têngîna tabûyê wê bikê wê di dewama wê de wê, dikarê werênê ser ziman ku wê têngîna tabûyê wê weke sînorekê mirov ê bi jîyankirinê re bê. Di nava wê sînorê de ku

mirov xwe baş, rehet û rast hîsbikê. Di wê rengê de wê, tabûyên me wê sînorên me yên rêgezî ên civakî û keseyeti jî wê biafirênin.

Ji aliyekê ve wê piştî demên totemê û animismê wê dema ku mirov li mitoloji û demên olî binerê jî wê di awayekê de wê çavkaniya wan wê hinekî jî wê li ser wan tabûyan wê rûniştî bê. Wê bi wan re wê di awayekê de wê xwediyê sînorên xwe yên fahmkirinê û jîyankirinê bin. Minaq wê di destpêka sedsale 21ê de wê, di sale 2001' de wê dema ku wê bê rojeve ku wê mirov wê xwe gihandiya genetîkê û wê bi wê re wê karibê gelek tiştên weke 'kopîkirina zindiyên di jîyanê de wê bikê' ku wê were rojevê wê weke ku wê ew rengê hizirkirinê wê tabûyek jîyanê a ku wê di wê temenê de wê li wer ahenge jîyanî a ku ew hate wê demê hatiya wê li hemberî wê were. Di wê temenê de wê, oldar wê li ser têtîgînên xwe yên olî re wê li dijî wê derkevin. Wê ji aliyê din ve jî wê mirov dervî wê di awayekê de wê, di nava jîyanê de wê ew wê rewş wê, di awayekê de wê, weke rewşek ku wê çawa wê were fahmkirin û wê xwe li wê amede bikê û ankû wê fahmbikê wê weke aliyekê ku wê ji wê re wê di çerçoveya tabûya fahmkirinê de wê rastî wê were.

Di dewama wê de wê wekî din wê dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê mijara kopîkirina mirovan wê di wê temenê de wê, weke hizreka ku wê ne tenê wê weke bi temenê çêkirina mirovan wê tabûyên mirov wê zor bikê bê. Ji aliyekê din ve jî wê hêsta xwe kopîkirinê a mirov ku ew bi xwe re dijî wê di wê temenê de jî wê, xwe di awayekê de wê bi wê re wê, li ser xwemaliya xwe re wê bi wê re wê bi têtîgînek tabûyî wê bi hîskirinên wê re wê xwe xirab hîsbikê.

Di wê temenê de wê totem wê weke çerçoveyek jîyanê ku wê ji demên totemê ve wê heta roja me wê di wê temenê de wê di awayekê de wê di jîyane me de wê hebin û wê rê û nîşandinê wê ji me re di jîyane me de wê bikin. Di wê temenê de wê, rewşên weke têtîkiliya nava dêûbav, xweşk û bra, dêûxwûşkê, bavûkûr, dêûkûr û hwd re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Minaq wê di nava civakên kurdistanî de wê bêî zawacê û ankû çêkirina mahrê di nava jin û mêrê de bi hevdû re ketina têtîkiliya zayendî wê weke tabûya têtîkiliya zayendî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Weki din rewşên weke di dema têtîkiliya jinûmêr a bi zayendî bihevdûbûnê re de wê, dîtîna laşê hevdû di nava nivînan de jî wê weke tabûyekê wê were dîtîn. Di wê rengê de wê, dîtîn û ankû ne dîtîna hevdû ku wê weke tabûyê wê were dîtîn wê aliyekê pêvjaoyên pêşketina têtîkiliya zayendî jî wê bi xwe re wê **biafirêne**.

Minaq wê di awayekê de wê li ser toteme fahmkirinê re wê, di awayekê de wê tabûya fahmkiirnê wê werênê ser ziman. Di demên berê de wê bahsa rengê bûyîna mirov û mirovatîyê wê were kirin. Minaq wê bahsa dûnya ku weke 'tepsiyekê rastarast a' wê were kirin. Ev têngîna 'dûnya weke tepsiyekê rastarast a' wê vajî têngîna 'dûnya gilove a' bê. Wê dema ku wê piştire wê bê ser ziman ku wê dûnya gilover a wê, ew wê, di wê temenê de wê weke qadaxa wê were dîtîn û wê were li dijî wê sekin in. Di wê temenê de wê, di serdemên navîn de ku wê gelillei wê bahsa dûnya gilover a' dikê de wê dêr wê li dijê bisekinê û heta ku wê ew wê di engizîsyonê de wê darêzênê. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, were dîtîn.

Tabûya fahmkirinê wê di awayekê de wê di rengê bawerîyê de wê, zêdetirî wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ber vê yekê têkiliya bawerîyê û tabûyê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê li ser temenekê wê weke wê fahmkirinê û bi wê jîyankirinê re wê hebê. Wê temen û derfeta lêpirsînê wê di wê de wê nebê.

Di wê rengê de tabûya baweriyê wê zêdeyî wê di awayekê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê dikarê wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê tabûya baweriyê wê di wê rengê de wê, tiştêkê din bi xwe re wê di awayekê de wê bide nîşandin. Ew jî wê hişkbûna baweriyê bi di temenê wê de wê tabûbûyîna wê hebê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê ji wê dîrneketin, dervî jîyankirin weke mirina xwe dîtîn wê di wê temenê de wê, di çerçoveya tabûya wê de wê weke aliyekê wê fahmkirinê wê were dîtîn. Wekî din wê di nava wê derûnîya girseyî de jî wê aliyekê wê yê xwe bi wê xweş û baş hişkirinê re wê di awayekê de wê were dîtîn. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Minaq di nava çanda kevneşopî ya Polynesian de, tabû bi têngîna hêza pîroz re, ku jê re mana tê gotin, ku di her tiştî de xwerû bû ve girêdayî bûn. Ev hêz di hêzê de wekî guhêrbar dihat hesabandin, û di heman demê de dikaribû neyînî an xirab be, mîna di cinan de an jî mîna wan. Ew dikare ji mirovan re jî were veguheztin. Di nava kurdan de jî wê di rengêkê weke wê de wê, bi têngîna cinan û hwd re wê awayekê fahmkirinê ê bi pêvajoyên fahmkirinê re wê were dîtîn. Di wê temenê de wê têngîna cinan a kurdan ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê,

weke minaq bi tabûya fahmkirinê wê awayekê zêde giring ku em wê divê ku wê fahmbikin û wê werênina ser ziman wê werê dîtin. Minaq wê, di awayekê de wê were gotin ku "mirov navê cinan hilda ew dihên cem me". Yan jî wê bê gotin ku ew navê wan nayê bilêvkirin û ankû divê ku navê wan newê serlêvan.

Weki din wê di nava jîyanê de ku wê çendî wê bawer bikin ku wê cih hebin jî wê di nava civakê de li kurdistanê wê kesên ku ew didîtin wê bêhata ku ew gotin ku ew ji wan bahs nakin û nabêjin ku wan ew dîtina û ankû têkiliya wan bi wan re heya. Ev wê weke tabûyekê pîroz jî wê biheta dîtin ba di nava kurdan de. Li gorî wê baweriyê jî wê dema ku wê tiştê ku ew vêşarî hat girtin wê weke tabûyê wê bimênê. Di dewama wê de ku ew hat îfşakirin jî wê ji rewşa tabûyê wê derkeve. Wê di herdû rewşan de jî wê encamên ku mirov di jîyanê de bi wan re rû bi rû were wê hebin. Ber vê yekê wê hertimî wê ji wan aliyan ve wê ew encam jî wê bihetan hanîn li ser ziman. Li gorî wan encaman mirov biryara xwe dida ku wê tiştê wê di wê temenê de wê bikê û ankû wê **nekê**.

Tabûya baweriyê wê, di wê rengê de wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di awayekê de wê, aliyekê wê yê din ê bi zanînê ve girêdayî jî wê were dîtin. Wê dervî wê ne bûna zanînê û ankû weke ji wê wîrdetir wê weke nebûna wê, weke rêyek ku wê di wê de wê di jîyankirinê de yekane û û bêderfet ku ew bi wê dijî jî wê aliyekê wê yê bi wê re wê hebê. Di wê temenê de wê, dema ku wê mejî û laş wê li wê xwe bi hoyê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê, di wê rengê de wê bijî bê.

Di nava baweriyê de wê, 'fahmkirin' bi wê re ghiştina aliyên din fahmkiirinê wê derfet bi tabûyî wê ji wê re wê nebê. Wê di wê de wê tiştê ku ew newê fahmkirin jî wê di wê de wê xwe bigirê. Wê ne fahmkiirn wê ne sedema ku ew ji wê dîrkeve bê. Wê temenê xwe radestkirinê bê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, tenê wê bi wê re wê li ser temenê artarnatifek bi tenê re wê ew wê di wê rengê de wê bê hiştin û fahmkirin.

Di mijara tabûya mijare baweriyê de wê di aslê xwe de wê, gelek aliyên wê yên ku mirov wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê wê hebê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê, di awayekê de ew weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê.

Di mijara tabûya baweriyê de wê, sînorên wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, weke sînorna ku wê bi wê re wê, werina fahmkirin bin. Wê di dewama wê de wê çerçoveya civakî jî wê sînorên wê yên bi kevneşopî û hwd dikarê di wê rengê de wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê wer ziman. Di dewama wê de wê, rewşên weke bi destûrî kişandina sînoran ji maf û azadiyê û jîyane mirov û bi wê danîşandina rengê jîyankirin û fahmkirina mirov jî wê hinekî wê bi wê temenekê tabûyî ve wê girêdayî wê têgihîştinek di temenê wê de wê hebê.

Li vir wê, dema ku mirov wê mijara têngîna tabûyî û destûrê wê werênê ser ziman wê ji aliyê hizir, têngîn û çavkaniyên ku ew bi wê dihên hizirkirin ên zêhnî ve wê li ser wê temenê wê dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê di demên hemdem de wê bi wê ve girêdayî wê gotinekê wê li ser têngîna tabûyê re wê bi wê re wê bibêjê wê karibê wê bêjê ku wê sînorên mirov ên jîyankirinê û di nava wan sînoran de jîyankirinê û hewldanên li berxwedana mirov a bi armanca derketina dervî wan di temenekê derûnî de wê dikarê bi wê re wê di awayekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê minaq wê, rewşên weke xwe di nava sînorekê de girtinê, tiştekê diixwezê bibijî û bêjê lê ew xwe girtina di wê de û hwd wê di wê temenê de wê karibê bi wê sînore tabûyê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna tabûyê wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giirng bê ku mirov wê di dewama wê de wê weke têngînek temenî a bi rêgezî û destûrî ku mirov wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê, di nava jîyanê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev wê bi wê re wê karibê were fahmkirin ku wê tabû wê di nava jîyanê de wê sînorên me yên jîyankirinê ku mirov bi hîs û hiş wê herê dikê û herê nakê wê dîyar dikê.

Tabû qadaxayek bi hêz e li hember kiryarek taybetî ku li ser bingeha bawerî an têgihîştina ku tevgerêk weha ji bo mirovên asayî an kesan pir pîroz an lanetkirî ye, di bin xetera cezayek serxwezayî û Xwedê de ye. Qadaxayên weha hema hema di her civakê de hena. Peyva tabûyê di zanistên civakî de hinekî hatiye berfireh kirin da ku qadaxayên tund ên têkildarî hemî warên jîyane mirovî yên ku li ser bingeha dadbarkirina rewîstî an baweriyên olî pîroz in an qadaxa na, vedihewêne. "Şikandina tabûyekê" bi giştî ji bo civakê bi tevahî ne guncaw tê dîtin, ne tenê ji bo beşên çandekê. Hin tabû bi zagonan têne piştgirî kirin, yên din jî na. Di

zimanê rojane de maneya tabûyan jî "tiştê ku em qala wê nakin" heya, wek tûndûtûjiya li dijî hevjinê, alkôlîsm, adetên seksî û yên wekî wan, yan ji bo berçavgirtinê yan ne ji bo afirandina rewşek xerab, yan jî ji ber **sedemên** din, bê.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa tabûyê wê bikê wê were dîtîn ku wê ji salên 1900 û pê de wê bi zêdeyî wê pir zêde wê bi zimanekê derûnî û bi girêdanên wê yên bi rewşên sexualiteyî û ankû zayendî ve girêdayî werina hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa têngîna tabû û sexualiteyê wê bi hevdû re wê were kirin wê di wê warê de wê gelek alî û tiştên bi têngîna ku werina ser ziman wê hebin. Minaq rewşên weke yên bi zayendî ên weke destdirêjiyê ên ku wê di nava malbatan de dibin û ankû bi destavêtinê ku wê ser wan wê were girtin û hwd re wê, newê hiştin ku ew li ser wan wê were axiftin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke têngînek ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê.

Tabû li ser bingeha baweriyên çandî ne, û kiryarên ku nexwestî têne hesibandin birêkûpêk dikin. Tabû di çandekê de li kûderê destûr nayê dayîn û çi nayê kirin di çandekê de rê dide. Bo nimûne, dema ku jin di mêtîngêhbûnê de ne, destûr nayê dayîn ku bikevin hin perestgehan. Û gelek çand wek tabû dihesibînin ku jin di dema mehzê de seksê bike. Di gelek çandên Misilmanan de, qedexe ye ku jin bêyî ku xwe veşêrin, di nav gel de xuya bikin. Weki din wê di nava mêran rûnihin û ankû di dema bergkirinê de bi wan re yekrêziyê bigirin. Minaq di rewşên weke biadetbûnê a jinê de bê û ankû rewşên din ên weke di wê çerçoveyê de êm zayendî wê li ser wan newê axiftin û wê dema ku ew werina ser ziman wê yan wê pêşîya wan wê were girtin û yan jî wê mijarek din di axiftinê wê bê avêtin li holê dakû li şûna wê ew bi wê werê axiftin.

Bi zêdeyî wê weke ku mirov dibînê wê têngîna tabû û çandê wê di temenekê zayendî û fahmkirinê de wê di wê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê, çawa wê bê hanîn li ser ziman, wê çawa wê were dîtîn û hwd wê, hemû wê weke awayna tabûyî ên derûnî jî bin. Di wê temenê de wê çand wê bi têngîna û têngiştina xwe re wê weke ku mirov dibînê wê weynek zêde giring wê di wê warê de wê, bileyizê. Wê di wê temenê de wê kifşkirinên bi çandî û zayendî ku wê di zikhevdû de wê bi wê re wê di wê warê de wê werina kirin wê kifşkirinek tabûyî wê di wan de wê hebê ku mirov wê bi teybetî wê kifşbikê bê.

Di demên hemdem de jî wê neçûna nava hevdû a ji baweriyên ji hev cihê, ne ketina bawergehên hevdû û ankû di wê warê de wê destûr ne dayin û hwd wê aliyekê wê yê bi tabûya baweriyê ve girêdayî wê hebê.

Wê dema ku wê bahsa têngîna tabûyê wê bê kirin wê di serî de wê rengê fahmkiirnê û danîşandina wê weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin. Mînaq kesek wê dema ku ew bêjê min hêj keçikekê kir wê di nava gelek çandan de wê asayî wê were dîtin. Lê keçik ku ew bêjê min hêj kûrikekê kir wê ew wê weke 'şerm, 'ayib' û 'bi fihêtî' wê were pêşwazî kirin. Rewşên weke fihêtîyê, nekarîna xwe hanîna ser ziman, dilwaswasî û hwd jî wê ji aliyekê ve ku mirov bi wê bihizirê wê bi wê re wê di awayekê de wê têtîliya wê hebê. Fihêtî wê ji hinek hîskirinên ku wê bi rewîstî mirov li wê dihizirê re wê bibê bê. Tîştina ku mirov wê 'rast nabîne wê bi wê re wê, were fahmkirin û ser ziman. Ev têngîna rastdîtinê û ankû rastnedîtinê wê dervî me weke têngînek objektiv wê di awayekê de wê, hebê ku mirov wê dibîne û dizanê bê. Mînaq tiştê ku mirov wê fihêt dikê ku wê bikê mirov dikarê wê rast nebîne jî. Ev jî wê weke rewşeka ku mirov wê bi wê re wê di awayekê de wê fahmbikê bê.

Fihêtî û ankû Şermkirin hestek civakî ye ku dema ku em xwe bi çavê kesên din dibînin û tiştê ku em neyînî dibînin biceribînin derdikeve holê. Fihêtî, hestek civakî ye ku di hevdîtina ramana yê din de çêdibe, dema ku em xwe di çavê kesê din de dibînin û ezmûn dikin, ku em tiştê ditirsihin ku em "şaş" dikin. Wekî din jî fihêtî ji aliyekê din ve jî wê weke sînorekê tabûyî wê di xwe de wê bihawênê ku wê bi dîyarbûna wê re ew sînor xwe dide nîşandin bê.

Gelek hevwateriyên me hene, ankû peyvên bi hev re yên fihêtîyê ku dikarin li ser bingeh, tundî û çandê hûrguliyên girîng hilgirin. Fihêtî (şerm) dikare wekî têngînek kolektîf ji bo; gava ku mirov "biçûk" û şerm dibe, xwe sîncardikê û cezadikê bê. Wekî din bi zehf î û xwedî daxwaz, îdeal û mebestên bilind e pir caran mecbûrî bikar binê. Ji xwe re dibêje "weke bi têngîne 'divê' 'dibê', 'her dem', 'qet û hwd, Wekî din di dewama wê de wê hêstên weke xwe rexnekirin û xwe nenirxandin, xwebaweriya kêr û hwd re wê, di xwe de wê ji aliyekê ve jî wê karibê bijî. Wêneya xwe ya bibelengazîyê, hesta kêmbûna xwebaweriyê, yekî nerast dîtin, dema ku em li ser laş axiftin bû şerm kirin û hwd, Xwe ji têtîliya çavê xwe dîr xistin, bi reaksiyonên, perspektîfên kesên din pîr şîşyar û hişyarbûn. Wekî din, her tim perspektîfek bigire û xwe di diwê de dîtin, ji derve bi çavên yên din ên nerîn hişk li xwe nerîn, di rûyê xwe de sor bûn û germ bûn, ji kesên din û rewşan din dîr diketin û ravîn, bi

wîna kesên din xwe girêdan û xwe di temenekê radestgirtî de hiştin û girtin, Li hember xwe bixwe hêrs bûn, nirxandin û rexnekirin û hwd wê weke çend rewşên bi hêstî ku wê karibê di wê temenê de werina **fahmkirin** bin.

Hesta fihêtiyê ji temenek pir zû ve beşek ji repertuara meya hestiyariya bê, lê di heman demê de bi fêrbûnê ve jî tê xortkirin. Azmûna fihêtiyê ji bo pêvajoya civakîbûna zarokan jî girîng a. Di heman demê de, em dizanin ku zarokên ku bi berdewamî bîrhanînên kêmasiyên xwe mezin dibin, yê ku tene paşguh kirin an cezakirin, zû fêr dibin ku pirr şerm bibin. Ji bo gelek, ew ê di demekê de bibe sedema êrîşkirina xwe, mînaqî di forma xwe-rexnekirina xort de, an jî dûrketina hem ji hestê xwe û hem jî ji rewşên ku dikarin wan provoke bikin. Fihêti wê weke hêstek ku xwe bi rengên şermbûnê wê çendî ku wê bi hêstî bide nîşandin jî wê di wê temenê de wê di awayên weke vajî wê ên weke bi hêrsbûnê, xwe vekişandina li xwe de, xwe piçûk dîtî, xwe mazin dîtî û hwd re jî wê bi wê re wê xwe bide nîşandin. Hesta fihêtiyê wê hêstek ku wê dikarê wê ji gelek aliyan ve wê fahmbikê bê wê çendî ku wê sînorên tabûyî wê weke ku em di çerçoveya mijarê de wê fahmdikin wê di wê de wê bi dîyar wê hebin jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê bi aqilekê hêstiyar wê xwediyê kirdeyek fahmkirinê a ku mirov wê dikarê di awayekê empatîdanî de wê fahmbikê jî wê di wê de wê hebê. Ber wê yeka ku mirov bi wê gelek tişt û hêstan dikarê di xwe de wan bipirralî bigirê wê, bi wê re wê, ew çerçoveya fahmkirinê wê bi wê re wê bi awayekê **prrrrengî** wê hebê.

Gava ku we ezmûna fihêtbûnê hebe, bendewariya fihêtiya bi serê xwe bes têr e ku bandûrê li we çawa bike. Bi vî rengî fihêti diyar dike ku em çiqasî bi têkiliyan ve girêdayî ya. Têkilî ji bo me tiştê herî girîng a, lê di heman demê de pirr caran ya herî dijwar a jî. Dîtî û piştrastkirin li pişt ezmûna me ya xwe-nirxbûnê ya jî, lê di heman demê de ku nihêrîna kesê din dikare me bi wê re hem bêhêz û hem kêr jî bike. Dema ku em tene dîtî, em di rewşek ku em dikarin bêne eşkerekirin de na. Têgîna ku yê din çî dihizirin wê bi wê re wê têr giring bê ku mirov wê dihizirê bê. Ev wê weke hêstek bihişmendî a ku em wê bi wê dibînin, dinerin û bi wê fahmdikin bê.

Fihêti wê di temenekê zayendî û weke hesta zayendî wê hin bi hin wê li wer rewşên hevdû kifşkirinê a bi renekê hişmendî re wê hebê. Di dema ku wê kesek wê ya din wê rût bibîne wê, hem ew fihêti bikê û hem jî wê ya din jî wê fihêti bikê. Ev wê tiştê wê bide nîşandin. Ew bê ku wê di

nava wê fihêtiyê de wê di zikhevdû de wê çend formên hiş wê bi hevdu re wê hebin ku ew di wê demê de wê ew wê rewşê wê biafirênin bin. Hêstên Mmyl, xwestekê û hwd wê çend ji wan **forman** bin.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê tabûyî bê. Di dewama wê de ku wê, kesek ku ew kûr bê jî min hêj kûrekî kiriya û keç bê bêjê min hêj keçekê kiriya wê bi wê re wê, were pêşwazî kirin. Yan jî wê, di dewama wê de wê keçik û ankû kûrik bêjê 'min hêj xwe bixwe kiriya' di wê temenê de wê weke 'xirabiyê' wê were dîtin û pêşwazîkirin. Ev jî wê weke rengêkê tabûyê a keseyetiyê wê bide nîşandin. Kes wê hem li hemberî xwe û hem jî kes û dordora xwe wê li gorî wê restên ku ew hatiya dîyarkirin wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin û wê hizrên xwe wê bènê ser ziman. Heta ku wê li wê pîrr zêde wê heyîdar bê ku ew dernekevê dervî wan rest û herêkirinên ku ew bi gelemperî weke pîvan hatina herê kirin. Ber ku wê dema ku ew derket dervî wê weke derketina dervî **tabûyekê** bê.

Di wê temenê de mirov dikarê wê ji aliyekê din ve jî wê di dewama wê de wê bi têngîni wê li ser têngîna 'qaxadayê' re wê berfirehtir bikê. Minaq mirov dikarê wê bêjê ku wê dema ku mirov wê tiştêkê ku mirov dixwezê bixwê û ku ew ji me re qadaxa bê ku mirov wê bixwê, yan jî tiştêkê ku ew bikarhanîna wê qadaxa bê ku mirov bi karbênê wê ew wê, di awayekê de ew êdî wê weke rewşek tabûyî wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Tabû wê di nava wê xwestina kirinê û wê qadaxaya li pêşîya wê de wê weke rewşek vajî hevdu a di zikhevdû de dijî jî bê.

Di dewama wê de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara tabûyê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, dikarê ji nava her kirinên xwe wê di awayekê de wê fahmbikê û wê derxê li holê bê. Minaq em minaqe zaroyekê bidin. Dayika wê xwarinek ku ew hêjê dikê çêkiriya û ew danîya ser masaya mitbaxê û ji wê re gotiya dest nediyê heta dema xwarinê werê. Ew jî dixwezê bixwê. Wê xwe negirê û wê herê mitbaxê ku ew wê bixwê. Lê dema ku ew devê beroşa xwarinê divekê wê ew qadaxaya dayika wê were bîra wê û ew wê li ser wê re wê herê û were. Wê weke astengiyek pîrr zor ku ew nikaribê wê derbas bibê bê. Wê dema ku ew wê ew kir wê weke li dayika xwe ne hisandî wê bibê û wê di wê temenê de wê xwe xirab wê hîsbikê. Ber vê yekê wê ji aliyekê ve wê hêsta xwestekê wê zorê bidiyê ku ew bikê û ji aliyê din ve jî wê qadaxaya dayika wê wê bigirê ku ew wê bikê. Di wê temenê de wê weke bendek tabûyî wê ew wê bigirê. Wê ew wê zant bikê. Wê ew jî wê di wê temenê de wê, ew wê çibê wê nizanibê ku ew wê bikê. Di wê mijarê de

wê tabû wê di temenê kirin û nekirinê de wê weke rewşek dîyarkirinê a nava mirov de jî bê.

Di aslê xwe de wê weke ku me di destpêka mijarê de wê hanî ser ziman ku em wê bi têtînek mitolojîkî jî wê werênina ser ziman wê di awayekê de wê, mitoloji wê ji aliyekê ve jî wê weke têtîha şerê nava tabûyan jî bê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di mitolojiya sumer de bi zorê Enlîl ku wê bi Nînîl re wê bibê, di mitolojiya girêkê de ku wê Zeus wê Hera ku ew weke xweşka wî ya re wê bibê û hwd wê weke têtîna kuwê di wê temenê de wê, bi wê rengê derketina dervî wan rengê tabûyê ên ku ew hatina dîyarkirin jî wê karibê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Totem, animism û pêvajoya Mîtolojiyê

Mîtoloji gelek folklor weke çîrok, efsane û efsaneyên ku bi gelemperî xwedî taybetmendiyên serxwezayê ne, vedibêje û bûyerên xwezayî ji bo ravekirina gerdûn û mirovahiyê şîrove dike. Mîtoloji jî şaxek zanînê ye ku bi berhevkirin, lêkolîn û şîrovekirina efsaneyan ve mijûl dibe, ku wekî mîtografiyê jî tê zanîn. Ji lêkolîna efsaneyên ji gelek çandan re mîtolojiya berawirdî tê gotin, û di zanista dîroka olî, folklor û antropolojiyê de cih digire.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê gotina mîtolojiyê wê temenê wê li ser têtîna mîtê bê. Wê jî mirov dikarê wê di wê rengê de wê werênê ser **ziman**. Mît dikare ji yek an hemî van armancan pêk were, lê di heman demê de dikare rolek krîtîk jî bileyîze ku çandek têtîha demê çawa dibîne. Di vê wateyê de, efsane berevajiyê dîroka ku bi bûyerên vê dawiyê, yên belgekirî ve girêdayî ye, û bi destanên helbestî û efsaneyên vegotinê yên ku bi kesek dîrokî, cîhek an bûyereke ji paşerojek dûr ve têtîkildar e, radiwestin. Bi giştî, efsane çîrokek e ku di rabirdûyeke xeyalî, dûr, bêdem de derbas bûye û behsa eslê mirovan, heywanan, dinyayê û tiştên serxwezayê dike.

Dema ku mîtos û logos di mîtolojiyê de têtî berhev kirin, beşek di hişê mirovan de qonaxekê destnîşan dike, ku ev têtî di zimanê yewnanî de jî wê, ji ber ku wêne û xeyal zanîna mirovan e, beşê din jî qonaxa ku têtî raman û têtî şûna zêhniyeta mîtîkî girtiya nîşan dide heya. Friedrich Nietzsche wê li ser wê têtî ku ew bi şîroveyek li ser sokrat û platon re wê dikê ew di wê baweriyê de bû ku bi Sokrates û Platon re têtînkirinê re destpêkir û ew jî bû sedema vê ramanê ku helbet, weke "derewê hêja", pêşekê felsefeyê jî were dîtî. Cudabûnek di navbera mîtos û logosê bi

têgîna dîrokê ve girêdayî bû. Logos ji bo mantiq û dahûrê radiweste, û dîrok ji bo tiştên ku qewimîne, dema ku mîtos ji bo tiştên ku tune hatine veqetandin. Bi şirovekirina Xirîstiyantiyê her tiştê ku bi Încîlê re li hev nedihat, wek efsane, yanî tunebûn, derew û nerast dihat hesibandin. Ev têgihîştina efsaneyê weke têgînekê di zimanan de hê jî weke ku ew **heya**.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov ji kîjan aliyê ve wê hilde li dest wê dibînê ku wê mîtoloji wê pêvajoyek nû a hizirkirinê ku wê li ser ya animismê re ku wê di dewama wê de wê pêşkeve wê were dîtîn. Piştî pêvajoya rengê hizirkirina animismê ku wê bi li şûn xwe hiştina a dema toteman û bi wê re wê pêşketina wê re wê êdî wê weke ku wê bi wê re wê pêvajoyek nû wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Piştî Animism wê pêvajoyek zêde kûr wê di wê temenê de wê aqilê xwe re wê di awayekê de wê bijî û wê bi wê re wê têrbûnekê wê bijî û wê bigihijê ast û pîvanekê jî wê di dewama wê de wê rê li pêşketina pêvajoya mîtolojiyê û aqildanîya wê bikê. Di wê temenê de wê, dema mîtolojiyê wê pêvajoyek hizirkirinê a zêde bi ast bê li gorî wê. Di aslê xwe de wê, aliyekê din jî wê bi pêvajoya hizirkirinê a mîtolojiyê re wê were dîtîn.

Di wê temenê de wê têgînên ku wê weke 'serxwezayî' ku wê bêmn gotin ku wê di dema totemismê de wê bibin û ku wê bi zêdeyî wê xwe didemên animismê de wê bidina dîyarkirin wê di wê temneê de wê, dema hewldana pirezekirin û fahmkirina wê aqilê serxwezayî di çerçoveya jîyane dema mîtolojiyê de bê. Wê di wê temenê de wê mîtoloji û dema wê weke ku wê mirov wê dibînê wê di çerçoveya xwe de wê xwediyê rengê aqil û fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqilê mîtolojiyê wê dikarê wê ji sê aliyan ve wê fahmbikê. Pêşî wê di çerçoveya wê de wê bi mantiqê re wê fahmikê. Piştî wê weke aliyekê wê yê pêşî ku wê di temenekê bi gihîştina têgîna aqilê bi hêz ku ew di wê de wê bê hizirkirin ku wê 'hertişt wê bi derfet bê ku ew bibê û bê kîrin bê'. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, bi aqil wê gihîştina li tiştê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê mijara fîzîk û ankû bûjenê wê di wê dewê, bi xosletên wê rengê ên aqil re wê di nava de wê bi dîtbarî wê cih bigirin û heta ku ew newina azmûnkirin di pêvajoyek cerbînêr de newina derbaskirin jî wê weke ku wê li ser temenê xwe wê ne rûnihin.

Ya ku wê di serî de wê bi mijare fahmkirin wê di serî de wê weke aliyê pêşî wê ev wê xwe bide dîyarkirin. Di wê aliyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi derfêtbûna bi aqil a xwe gihandina li fahmkirina tiştê û ankû cewherê wê weke wê rengê fahmkirinê ku wê bi wê re wê di

awayekê de wê li wê bihizirê bê. Mijarên weke cewherê, xûy, bûjen, fîzîk, jîyan, hebûn û hwd wê bi gelek aliyên din re wê di wê temenê de wê, di nava aqil mitolojiyî de wê bête lêpîrsîn di çerçoveya hewldanak fahmkirinê de wê, weke demek fahmkirinê û salixkirinê a bi aqil re bê. Di wê çerçoveyê de wê hemû tişt wê, di awayekê de wê, bi wê re wê bê xwestin ku wê were fahmkirin bê.

Di dewama wê de wê weke aliyê duyem jî wê ew bê ku wê her tişt wê bi xosletê aqilî wê were hizirkirin. Di dewama wê de wê, mijarên weke têtîgînên bi giraniyê, sivikiyê, kişînê, sekinînê, çûnê, wastînê û hwd wê weke aliyna bi ceribandînê ku wê werina fahmkirin bin û ev wê di awayekê de wê weke aliyna ku wê di çerçoveya fahmkirina hebûn û bûjenê de wê weke aliyna ku wê rewşa fahmkirinê wê di pêvajoyek azmûnê de bi derbaskirinê re ku wê, were gihandin li wan bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giirng bê ku mirov wê di dewama wê de wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê di wê aliyê de wê mijara salixkirinê û fahmkirinê wê weke aliyekê din ê giring bê ku wê bi wê re wê, were fahmkirin bê. Her tişt wê li ser temenekê fahmkirinê re wê bê rûnandin. Wê weke ku wê dervî dîtina bi hiş wê rêyek din nebê wê êdî wê rewşek wê di meji de wê biafirê û wê dîtina bihiş wê di wê çerçoveyê de wê li ser hemû tişt, serborî, jîyankirin, pîretik û hwd re wê xwe dewlemend bikê. Ev jî wê weke pêvajoya wê ya fahmkirinê bê. Wê dema ku wê aqil wê mirov û jîyane mirov bi kirinên mirov re wê bibînê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê êdî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare fahmkirinê wê bi wê re wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê, ji nava xwezayê de wê derbasbûna li rengê fahmkirina xwezayek di nava hiş de ku wê hertişt wê di wê de wê bi wê were fahmkirin û dîtin bê. Ev pêvajo wê weke pêvajoyek afirandin, fahmkirin, bihişkirinê, derkkirinê û hwd bê. Wê di dewama wê de wê weke pêvajoyek salixkirinê a hemû tişt û rewşên di jîyanê de bê.

Ev wê, êdî wê jîyanê wê li ser temenekê şubjeyî wê deerfeta fahmkirina wê biafirê. Mirov wê bi wê re wê fêrî aqilê xwe û bikarhanîna wê bê. Di wê temenê de wê hemû tişt wê di awayekê de wê di temenê lêpîrsînê de wê bê hizirkirin û salixkirin. Ku em bêjin aqilê mitolojikî wê lênepîrsê wê weke têtîgîhek şaş bê. Ber ku wê di sserî de wê di awayekê de wê, weke ku mirov li ser kirinên weke 'serxwezayî' ku wê weke bi jîyane yazdanan û hwd re wê were salixkirin ku mirov li wê binerê wê, di wê

temenê de wê di awayekê de wê li ser rewşên totem û tabûyên demên animismê ku ew hatina têgihîştin û lêpîrsîna wan re wê, di awayekê de wê, ew wê, were azmûn kirin.

Di wê rewşê de wê têngîna biderfêtbûnê di aqil de wê bi wê re wê derkeve li pêş û di wê temenê de wê ti tiştê ku ew ne bi bêderfet bê ku mirov wê bikê wê ew wê di temenekê ku ew karibê jîyandin de wê di awayekê de wê bi wê re wê were fahmkirin. Gelek rêwitiyên ku ew dihên pênasekirin û salixkirin di nava wan jîyanan de wê weke têngihîna lêpîrsîn û kifşkirinê jî bin. Wekî din wê weke temenna hizirkirinê ên salixkirinê ên li ser rewşan re bê.

Di aslê xwe de wê dema mitolojiyê wê hemû tişt û hebûn û têkiliyên ku wê heta dema hemdem de jî wê bi awayên wan re wê werina jîyankirin wê destpêka salixkirin û awakirina wan wê di şeklekê de wê bide çêkirin. Li ser wê re wê bi xoslet û hwd re wê di demên nû ku wê bên jînkirin re wê temenê salixkirinê nû jî wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê rengê wê weke ku wê çêbikê û wê bi xwe re wê biafirênê.

Di dewama wê de wê weke aliyê din ê sêyem jî em di dewama wê de digihîjinê de ku wê çawa wê bi aqilê dema mitolojiyê re wê, temen, reng û awayekê jîyankirinê wê li gorî wê rengê hizirkirinê û aqilkirinê wê were pêşxistin bê. Di wê temenê de wê jinûve awakirina bendên jîyankirinê ên nava zindîyan û mirovan wê di temenekê jinûve fahmkirinê de wê bi wê re wê êdî wê weke ku wê bibê. Ev jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê wê were fahmkirin bê ku wê jîyane mirov wê bê temenekê fahmkirinê bi kirin û rengên jîyankirinê. Wê bi kirinê xwe re wê di awayekê de wê, ew wê bijî.

Mirov di jîyane ku ew dijî de wê di temenekê rasyonal û levker de wê bijî. Lê di aqilê de wê weke ku wê di awayekê ser wê re wê di rengekê ku wê bi têngîna 'serxwezayî' wê were ser ziman re wê bihizirê wê were dîtin. Di wê temenê de wê levnekirina wê rewşê wê di awayekê de wê, ji aliyekê ve wê di temenê jîyankirin û hizirkirinê de wê temenê lêpîrsînê û fahmkirinê wê pirr alî wê bi wê re wê biafirênê. Mirov wê di wê temenê de wê, pêşî wê aqil wê bi hemû hebûna wê ya rût re wê di awayekê de wê bikê ku ew bi wê fahmbikê û bijî. Wê di nava hizirkirinê de wê weke ku wê her tişt hizirkirin û kirin wê weke ku wê bi derfet bê. Minaq mirovek wê di serê xwe de wê bihizirê ku ew dikarê bifirê û bi carekê xwe ji deverekê bibê deverek din. Weke tayrekê wê xwe li azmana difirê wê hizirbikê. Lê ew dikirinê ku ew wê di pîretika jîyanî de wê ew nikaribê

wê bikê. Di wê temenê de wê ev aliyên ku wê weke bi hizir û jîyankirinê wê bi hevdû re wê nakok wê werina dîtin wê di demên dawî ên mîtolojiyê de wê bina temenê lêpîrsînên bi aqil ku ew jinûve bi aqilî were fahmkirin û fahmbikê. Wê demê wê ne li ser temenê hizirkirinê û weke ku ew di hizir de heya wê bihizirê. Weke ku ew dijî û çawa dijî û çawa dikarê bijî û hwd re wê di temenekê fîzîkî, bûjenî, hebûnî û kirinî û hwd de wê ew wê bikê. Di wê rengê de wê pêvajoyên hizirkirinê ên mîtolojikî wê di awayekê de wê li ser temenekê hizirkirinê wê bi wan re wê weke ku wê were hizirkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê aliyê rasyonel û irrasyonel ku wê li mirov wê were di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê ji herdû aliyên ve jî wê di awayekê de wê temenê wê yê hizirkirinê wê hebê. Lê di aslê xwe de wê, di nava hizirkirina xwe de wê çendî derfeta wê hebê ku ew bi irrasonali bihizirê û wê bihizirê jî lê wê di awayekê de ew bi rasonali jî wê bijî.

Ji du aliyên ve wê aqilê dema mitolojiyê wê temen û têgînek baş wê bide me. Yek wê di temenê hizirkirinê ku wê çawa wê karibê bihizirê bê. Wê dema ku wê di aqilê xwe de wê xiyalbikê ku ew dikarê her tiştê bikê wê ji aliyê aqil ve wê binerê bê. Di wê rengê de wê her tiştê wê bi gîyan, têgîn û weke ku ew dikarê wê di her awayê de wê li wê serweriyê pêşbixê jî wê ew wê bikê. Mîtoloji wê di wê temenê de wê ne tenê wê demek jîyane mirov a giring bê. Her wusa wê di dewama wê de wê weke demek giring û hêja a pêvajoyên hizirkirina mirov a bi ast û pîvan jî bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser wê re wê, bi karîna kirina bi hizir re wê di awayekê de wê li hemû tabû, totem û hwd ên demên berê jî wê bihizirê û wê ji wan wê di wê temenê de wê, encamên xiyalî û hwd ku wê li ser temenekê qarakterî û hwd wê derxê wê bi wê re wê were dîtin. Di wê temenê de wê mîtoloji wê di dema wê de wê ji nû ve wê diawayekê de wê bi wê re wê were hizirkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê tiştêkê din jî wê diawayekê de wê were dîtin ew jî wê totemên ku ew dibin wê, çawa wê werina jînkirin, li şûn û pêşîya wan çî bi hişmendî heya û wê dema ku mirov wê bijî û hwd re wê çî encamê bidest bixê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê nakokiya mitolojiyê a bi tabûyan re wê di wê temenê de wê di temenekê lêpîrsîn û bûhûrîna ser wê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dihizirê wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin. Di wê rengê de wê temenekê

lêpîrsînê jî wê li ser rewşên hena û hatina têgihkirin re wê di awayekê de wê weke ku wê bide nîşandin.

Di reşa têtikiliyên zayendî de jî wê di wê temenê de wê di dema mîtolojiyê de wê di temenê salixkirinê, fahmkirin û jînkirin û hwd wê di zikhevdû de wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew ewê bijî. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijara hizirkirinê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare mitolojiyê û salixkirinê nava wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê hinekî tevlihev û di awayekê komplika de wê xwe bide dîyarkirin.

Pêvajoyên ên totemê ku wê çawa wê li ser awayekê wê fahmkirina xwezayê wê werina jîn kirin û pêvajoyên demên animismê ên bi têtînek gîyanî û serwerîya wê re wê hin bi hin wê pêşkevin wê di zikhevdû de wê bibin û wê di awayekê de wê, temenê vegûhara hevdû de jî wê di çerçoveya renekê aqilê mitolojîkî de wê bide çêkirin. Di wê rengê de wê, tabûyên ku ew afirîna derketina dervî wan û ankû ji wan derbaskirin wê weke xosletekê mitolojiyê û aqilê wê were dîtin. Minaq wê di demên tabûyan de wê weke rewşên bi têtikiliya nava xwûşk û bira de wê, weke sînorekê wê dîne. Lê di demên mîtolojiyê de wê weke ku em minaq di mitolojiya Zeus û Hera de wê dibînin wê di awayekê de wê, were bînpêkirin û ankû ji wê derbaskirin. Hera wê di awayekê de wê xwûşka Zeus bê ku ew bi wê re têtikiliya zayendî didêne.

Di wê temenê de wê rewşên weke yên ku wê minaq bi têtîna Elektra re wê Freud wê hinekî wê li ser wê bisekinê wê di nava mitolojiyê de wê di awayekê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Di mijara mîtolojiyê û tabûyan de wê, xosletên mîtolojiyê wê pirralî bin. Wê weke ava hundirê çemekê ku ew dihirikê û nikarê di awayekê de were girtin bê. Ber vê yekê wê di awayekê de wê di zikhevdû de wê, bi gelek dîmenê wê di xwe de wê bijî.

Hizirkirinê mîtolojiyê wê di wê temenê de wê, temenekê peresendinê a aqilî wê çendî ku wê di xwe de wê biafirênê lê wê di awayekê din de wê ji xwe wê di wê de wê têtînek aqilî a lêpîrsîner bi dualiteya jîyankirinê û hizirkirinê a ji hevdû re wê di temenê wê de wê ji xwe wê hebê. Di gotina 'xiyal kirin û rastîn jîyankirin wê li hev neyê' wê di wê temenê de wê wateya xwe wê di awayekê de wê weke ku wê bibênê.

Mijare hizirkirinê û rengê hizirkirinê wê di wê temenê de wê dema mitolojiyê wê tiştêkê din wê denezênê bi pêşketina xwe re. Wê pêşî wê dawî li demên totem û animismê wê weke ku wê bixwezê ku wê

biafirênê. Di aslê xwe de wê têtîgînên bi totemî û animist û ankû bi tabûyî ku ew di awayekê de di xwe de ew dijî jî wê weke yên wê bin ku ew di xwe de hin bi hin di afirênê ku wê di temenê wan de wê ji wan minaqên demên berê wê peyxam wê bigirê di çêkerîya wan de.

Di wê rengê de wê, tiştêkê din wê bi awayekê vekirî wê were dîtîn. Ew jî wê têtîgîna hişmendiyê a serwerîyê bê. Aqil wê di wê temenê de êw bi xiyalî û hwd re wê, di awayekê de wê bi azmûnên berî xwe re wê temenekê xwe yê hizirkirin, xiyalkirin û di wê hizirkirin û xiyalkirinê de tefkirkirin û afirandina bi xiyalî û hwd wê biafirênê. Lê ev wê ne bes bê. Ber vê yekê wê jîyankirinên nû wê di wê temenê de wê bêtî şîrovekirin. Di wê rengê de wê di awayekê de wê, pêvajoyek hizirkirinê a di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibîne wê were dîtîn û ser ziman.

Di mijare totem û tabûyan de wê, ew wê, di her demê de wê weke kirdeyna temenî ên her demê ku wê jinûve û jinûve wê biafirin û di dewama wê de wê bi dîmênên nû wê werina salixkirin re wê di awayekê de wê werina dîtîn. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijara fahmkirina tabûyê di dema mîtolojiyê de wê di wê rengê de wê, temenekê lêpîrsînî wê çendî ku wê bi wê re wê hebê wê weke ku wê di demên wê yên dawî de wê were dîtîn jî wê awayên xwe yên tabûyî wê bidest afirandinê wê bikê. Ev jî wê hem dawîya demên wê û rengê hizirkirina wê bi xwe re wê werênê û hem jî wê ji aliyekê din ve wê bi têtîgînê wê temenê hizirkirinên weke bi rasyoanli û ankû mantiqî û hwd wê li ser temenekê û têtîgînek hizirkirinê û hwd re wê bi wê re wê bikê wê werênê li ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman.

Di nava rengê hizirkirinên rasyonel ên demên dawî ên mîtolojiyê de pêşketin û fahmkirina tabû û totemên zayendî

Di aslê xwe de wê dema ku mirov ji kijan aliyê ve li wê binerê wê dibîne ku wê temenekê hizirkirinê ku wê weke ku wê di demên hemdem de wê bo rengê hizirkirinên mîtolojiyê wê were gotin ku wê, li ser temen û pîyên wê bide rûniştandin wê di awayekê de wê hebê. Ew jî wê kirinîya di jîyanê de ku mirov wê di awayekê de wê hebê. Wê nakokiya di nava hizirkirinê û jîyankirinê de wê di demên mîtolojiyê de wê di awayekê de wê li gorî xwe wê temene û rengêkê şîrovekirina wê û fahmkirina wê bide pêşxistin. Di wê temenê de wê pergalekê civakî ên ku wê di wê

temenê de wê pêşkevin wê hin bi hin wê reng û awa wê bidina wê. Ya ku wê weke fektorek din jî wê rengê hizrên mîtolojikî wê ji xiyalkirinê wê hin bi hin wê li ser kirinan re wê bidina lêpirsîn jî wê pêvajoyên jîyane bihevdu re a ku wê çerçoveyek çandî û hwd wê hin bi hinwê pêşbixê jî bê.

Ev wê bi xwe re wê bi demê re wê tiştêkê din wê biafirênê wê dema ku wê hizirkirinên mîtolojiyê wê li şûn xwe wê bide hiştin. Wê li ser aliyên bawerî wê olbûnê wê pêşbixê. Li ser aliyên hizirkirinê jî wê bi temenekê aqilê zelal re wê, felsefe û hwd wê di awayekê de wê temenê wê bixwe re wê biafirênê. Ev wê ne tenê wê weke pêvajoyek pêşketinê a bi aqilê wê re bê. Wê bi wê re wê weke kûrbûnek di wê temenê de wê li ser temenê hizirkirinên demên mîtolojiyê û hwd re jî ku wê bibê bê.

Ber ku wê çendî ku wê ew wê bibê wê di awayekê de wê weke wê li ser asta pêşketî re wê awayê pêşketinê wê bi aqil re wê xwe bi sazûman bikê û wê bide dîyarkirin. Hertimî wê asta dawî wê xwe di wê temenê de wê weke temenê hizirkirî û pêşketinê wê de bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê mitoloji wê sazûmanak hizirkirinê a ku wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring w xwe di awayekê de wê weke kuwê bide dîyarkirin. Pêvajoyên hizirkirinê wê di serî de wê, dikarê wê werênê ser ziman.

Mijarên hizirkirinê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê di dema mitolojiyê de wê, tiştêkê giirng wê bibê. Wê aqilê jîyankirinê ê bi sazûman wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê di wê rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara mitolojiyê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê hin bi hin wê di temenekê rût ê fahmkirinê de wê ajoyan wê bidest kifşkirina wan wê bikê.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke ku wê were dîtin wê ajo wê di regekê de wê dema ku wê hiş wê pêşkeve û wê tiştê wê bidest dîtinê wê bikê wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê êdî wê ajoya hiş a tiştê wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê tiştên ku weke 'sînor' ku ew dihizirê bi têngînek tabûyî û hwd re wê, di awayekê de wê weke bi wê re wê, hin bi hin wê were hemberî hevdu.

Ajo û tabû wê, di wê temenê de wê, di temenekê zayendî de wê, hin bi hin wê rewşên ku wê biafirênê wê di nava têngîna aqil û hizirkirinê de wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê

were fahmkirin. Ajo wê li ser temenê xwestek bêserûber jî wê di gelek rewşan de wê karibê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê sînorên ku ew li pêşiyê hena wê di awayekê de wê, bikê ku ew wan derbas bikê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi xwe re wê bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê, têgîna ajoyê wê di hundirê mirov de wê, weke aliyekê li ser xwesteka xwestina jîyankirina weke xwe ku ew hîs dikê û hwd re wê were dîtin. Ev di hundirê mirov de wê xwe bi temenekê fahmkirinê wê bide nîşandin. Bo ku mirov wan sînorên tabûyî û hwd nasbikê wê ji aliyê ve wê di mejiyê xwe de wê bi xiyalî û hwd wê hişa karina derketina dervî wan jî wê di awayekê de wê weke ku wê pêwîst bê. Lê ew hiş ku ew bû jî wê di awayekê de wê temenê ji wê derbaskirinê wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê. Êdî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Ajo wê di awayekê de wê li ser temen, rewş û hwd wê weke rewşek motivebûyî jî bê. Ev wê hem bi mirovan re wê hebê û hem jî wê bi hemû zindiyên ku ew dijîn re wê karibê bê dîtin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê jîyanî wê bi xwe re wê biafirênê. Her zindî wê xwesteka wê ya jîyanî wê bi ajoyî wê di temenekê lê motivebûyî de wê bi wê re wê hebê û wê di wê rengê de wê, ew wê li ser wê re wê, ew xwe bide nîşandin. Di wê temenê de wê xûyên weke xwe parastinê bi şêwayên fizîkî ku wê ew wê wan di xwe de wê hîsbikê re wê di awayekê de wê bi wê re wê, ew xwe bide nîşandin.

Ya ku wê rewşa motivasyonê wê di awayekê de wê bi wê re wê, bi awayekê pragmatîkî wê biafirênê jî wê xwestek bê. Bawerî û nêht wê piştî wê re wê li ser rewşna hişmendî re wê piştre wê xwe bidina dîyarkirin bin.

Ev motiavasyon wê di awayekê de wê gotina xwestekê wê ji xwe re wê bikê temen û wê karibê di gelek awayan de wê di temenekê fizîkî de wê bi awayna wê salixbikê. Xwesteka bi xwarinê, xwesteka bi parastinê, xwesteka hêrîşkirinê, xwesteka têkiliya zayendî û hwd wê karibê di wê rengê de wê, di gelek awayan de wê werênê ser ziman. Ev di demên berê de wê, dema ku em di demên toteman de wê li wê dihizirin wê li ser temenekê wê, bi xwestekê û ajoyê re wê di renekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê hebê û wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Minaq di nava jîyanê de wê di demên totemê de wê xwesteka bi hevdurebûnê wê weke di temenekê hîsîyatî de wê bibê. Ev wê weke xwestekê ajoyî bê ku wê di temenê wê de wê bîndên biolojîkî wê

biafirênê. Di wê temenê de wê di temenekê de wê di pêvajoyên piştê ên weke bi pêşketina malbatê û jîyane civakî û hwd de jî wê di wê temenê de wê ev xwestek wê li ser hîs, xwestek û hwd re wê bi wê rengê xwe bide dîyarkirin.

Xwestek wê temenê wê yê pêşî wê li ser pêşwazîkirna wê û ankû hanîna wê ya li cih wê ava bê. Di dewama wê de wê dema ku wê xwestek wê were cih wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê fîzîkî wê xwe de bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê di nava heywanan de wê, were dîtîna ku wê çawa wê tirs wê minaq wê di dema dîtîna heywanê a mirovekê û ankû tiştê din ku ew hîsbîkê ew zîrar a jî jîyane wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê ew heywan wê tirsê wê jî wê hîsbîkê wê ew tirs wê weke tirsek bi temenê weke teluke û ankû xaternek wê dîtîna wê re wê ya bi hişkirina wê re wê hêrîş bikê. Hêrîşkirina wê di wê temenê de wê weke rêyek xwe parastinê a bi jîyanê wê re bê. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giirng wê di dewama wê de wê fahmbîkê û wê werênê ser zîman.

Xwestek wê bi temenekê ajoyî wê weke ku mirov wê çendî ku wê hîsdîkê wê weke têgînek derhişî jî wê di awayekê de wê li ser temenekê fîzîkî wê were dîtîna. Di xate jîyane mirov de wê dem bi dem wê awayên jîyankirinê wê di wê temenê de wê hebin. Minaq wê dema ciwanê û balixbûnê de wê, xwestekên gihiştîna wê bi wê re wê bibin. Minaq xwestekê kifşkirina bi renekê zayendî û di dewama wê de xwesteka danîna têkiliya zayendî.

Aqil û ankû hiş wê piştî ku wê pêşket bi mirov re û pê de wê mirov wê bi wê re wê di nava sehêtkirinekê de jî bê. Wê di wê temenê de wê hewldanên kifşkirinê û sehêtkirinê wê li ser temenê naskirina xwestekan û bi wê re wê bi temenekê hiş wê li wê hizirkirinê û hwd re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Freud hizirdikir ku hemî motîvasyonên mirovî dikare li du rêgezên bîngêhîn vegere: ajoya jîyanê (tevlî zayendî) û ajoya mirinê (di nav de êrîşkarî û wêrankerî) fahmbîkê. Bi dîtîna wî ajo, xwedan enerjîyek tixûbdar e, lê dikare wekî din were veguheztin, bi tiştên cihêreng ve were girêdan, were ragirtin, binavkirin, an jî bi navgîniya nîşanên cûrbêcûr newrotîkî ve were diyarkirin. Di wê temenê de wê têgîna ajoyê wê weke têgînek ku wê li ser xwestek, hebûn û zindîtiya mirov re wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê.

Di nava rewşên jîyanî de wê, rewşên weke ne rehetiyê û hwd wê di awayekê de wê çawa wê, hinek rewşên metabolismîkî wê bikina tevgerê de wê di awayekê de wê dikarê wê bi rewşa laş re wê di awayekê de wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê, di nava rewşa laş de wê, rehetî, adaptasyon, rahabilitasyon û hwd wê, weke rewşna ku wê di awayekê de wê, temenekê motiveyê ku wê bê hizirkirin wê çêbikin. Ev alî wê, di nava wê de wê dema ku mirov li wan dihizirê wê, tiştê wê di temenê wan de wê, bide dîyarkirin. Ew jî wê, di temenekê de wê, dema ku wê xwestek hat li cih wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare ahengê wê bi xwe re wê xwe bide dîyarkirin. Levkîrînên bi xwestekê û hwd re wê, ew wê, di wê temenê de wê, karibin temenekê famkirina fîzîkî bi wê re wê di awayekê de wê çêbikin.

Ajo wê di awayekê de wê motivajona (hoyandina) mirov wê li rewşa jîyanê û xwesteka wê biafirênê. Ev wê weke hişmendiyek fîzîkî bê. Mirov dikarê wê weke renekê hişmendî ji ya hişên me yên fahmkirinê cûda wê li ser temenekê fîzîkî û jîyanî wê di zikhevdû de wê fahmbikê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê her zindî wê di awayekê de wê ne bihiş lê bi wê hebûna xwe ya fîzîkî wê xwesteka wê ya jîyanî wê di wê de wê hebê. Berê wê li jîyankirinê bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare zayendê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê di awayekê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê din wê fahmbikê bê. Di nava zindiyê de wê zayendîtî wê weke xosletekî fîzîkî û biolojîkî ku wê bi wê re wê temenê wê li hevdû hoyandinê a li jîyanê û xwe bi wê re domandinê wê biafirênê.

Xosletên xwe domandinê wê di çerçoveya jîyanê de wê cihê bê. Minaq wê dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya zindiyekê de wê, bi du awayan wê dikarê wê xwe bide dîyarkirin bê. Yek wê di temenê xwe ji xwe zêdebûnê û ankû ji hevdû zêdebûnê û bi wê re domandina jîyankirina xwe bê. Aliyê din jî wê weke aliyekê ku wê li ser temenekê biolojîkî re wê bi temenekê rakendî ku wê dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê bê. Wê dema ku wê ew hîsa bi temenekê sermedî û heta ku jîyan hebê ku mirov bijî jî wê di aslê xwe de wê ev bi awayekê wê di temenê wê de wê hebê.

Ev hîskirin wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin ku wê hêsta jîyankirinê wê dema ku wê di wê temenê de wê, bijî wê ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê ku wê di temenê wê de wê hebê bê. Di aslê xwe de wê, di nava jîyanê de wê ew jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi mirov û aqilê mirov re wê bide dîyarkirin. Mijare jîyankirinê û hiş a bi hevdû re fahmkirinê wê di aslê xwe de wê pirr zêde wê zikhevdû de wê girift bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Ev aliyên bi hizirkirinê, fahmkirinê û pêvajoyên derxistina li têgihîştinê wê di awayekê de wê di demên hizirkirinê ên mitoloji û piştire ên bi rengên hizirkirina rasyonel û hwd re wê bi zêdeyî wê li wê were hizirkirin. Hewldanên bi hiş û aqil li xwe serwerbûn û xwestekên xwe kirina binsehêtê de wê di wê demê de wê bi berdeyamî wê li ser wê were hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke ya ku wê mirov bikê mirov û wê ji nava heywanan wê cûda bikê bê wê were dîtin.

Çavkanî

- *Insoll, Timothy (2004). *Archaeology, Ritual, Religion*. London: Routledge
- *Segal, Robert (2004). *Myth: A Very Short Introduction*. Oxford University Press
- * Harvey, Graham (2006). *Animism: Respecting the Living World*. Columbia University Press
- *Winzeler, Robert L. (2008). *Anthropology and Religion: What We Know, Think, and Question*. Rowman Altamira
- *Fulgentius, Fabius Planciades (1971). *Fulgentius the Mythographer*. Ohio State University Press
- *Downing, Christine (1996). *The Goddess: Mythological Images of the Feminine*.
- *Hyers, Conradl (1984). *The Meaning of Creation: Genesis and Modern Science*. Westminster John Knox Press
- *Singer, Irving (2010). *Cinematic Mythmaking: Philosophy in Film*. MIT Press
- *Eliade, Mircea (1960). *Myths, dreams, and mysteries: the encounter between contemporary faiths and archaic realities*. Translated by Mairet, Philip. Harvill Press
- *Graf, Fritz (1996). *Greek Mythology: An Introduction*. Translated by Marier, Thomas. Johns Hopkins University Press.
- *Bowker, John (2005). "Euhemerism". *The Concise Oxford Dictionary of World Religions*. Oxford University Press
- *Armstrong, Karen (2010). *A Short History of Myth (Myths series)*. Knopf Canada
- *Haddon, A. C.; Rivers, W. H. R.; Seligmann, C. G.; Wilkin, A. (2011). *Reports of the Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits: Volume 5, Sociology, Magic and Religion of the Western Islanders*. Cambridge University Press
- *Young Diana (2011), *Mutable things: Colours as material practice in the northwest of South Australia*, *Journal of the Royal Anthropological Institute*

*Willerslev, Rane (2007). *Soul Hunters: Hunting, animism, and personhood among the Siberian Yukaghirs*. Berkeley: University of California Press.

*Hornborg, Alf (2006). "Animism, fetishism, and objectivism as strategies for knowing (or not knowing) the world". *Ethnos: Journal of Anthropology*

.

DI DEMÊN KEVNERA Û PIŞTRE DE TOTEMISM, BAWERÎ Û ZANÎN

Di demên kevnera de wê têgîna felsefeyê wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê mijara zayendê û aliyên wê yên ku ew hatia salixkirin û hwd wê di awayekê de wê bina mijare fahmkirinê. Di wê temenê de wê, rengê malbatiya ku ew afirî, têkiliyên nava malbatê, têkiliyên nava mirovan, jîyane komî, kes û ankû ferdiyet û hwd wê, di wê temenê de wê weke alî û mijarna ku wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, li wan wê were hizirkirin bê.

Di wê demê de wê, jîyane mîtolojikî ku wê, bahsa wê were kirin wê li ser temenekê rasyonel wê, hin bi hin wê ji aliyê wê ve wê bidest nerfînê wê bikê. Hin bi hin wê di wê temenê de wê tiştek wê were dîtin û kifşkirin ew jî wê ew bê ku wê aqil wê çawa wê di wê temenê de wê, rewşekê wê di mejî de wê bide hizirkirin û wê di dewama wê de wê, di jîyanê de wê ew rewşa jîyanê wê li gorî ku wê were hizirkirin wê cûda bê.

Felsefe wê hinekî jî wê dîroka wê ew bê ku wê çawa wê, çawa wê yekitiyekê di nava dîtinê û bûjenê û hwd re wê weke wê çêbikê bê. Hizirkirinên li ser darêjkê û hwd re wê, di wê çerçoveyekê de wê wateyek wan wê hebê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, ew bê ku wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Irrasyonaliya aqil û rasyonaliya jîyankirinê û hwd wê di temenekê de wê çawa wê di nûqteyekê de wê yekkirinek wê li ser temenekê mantiqî û ankû renegekê fahmkirinê a ku wê 'bi rastîn' wê were şîrovekirin re wê were çêkirin wê li wê were hizirkirin.

Ev jî wê di awayekê de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê were dîtin ku wê, aqil wê, çawa wê fahmbikê û bibînê wê li wê were hizirkirin. Di demên hemdem de wê hinek têtînen weke ku wê tenê wê bi aliyekê de wê hewlbidin ku ew bihizirin minaq weke bi aliyê bûjenîparêzîyê ve ku wê were hizirkirin û ankû wê bi aliyê rewşa têtîliyên li rewşên 'metafizikê ne hizirin' û hwd wê di wê temenê de wê, ji aliyekê ve jî wê wateyek wan wê hebê. Di demên kevnera de ev rewş wê li ser temenekê aqilmeşandinê re wê bê xwestin ku ew bê ghiştin li wan.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare aqil wê di wê temenê de wê di dema felsefeyê û ankû kevnera de wê weke mijarek sereka wê bi rengê fahmkirina wê re wê di wê temenê de wê li wê were hizirkirin. Lê di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, dema ku em di awayekê de wê di çerçoveya têtînen demên totemismê û animismê û hwd re wê bi wê re wê gotinekê wê bêjin em dikarin têtînen demên mîtolojiyê ku wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê were li wan hizirkirin wê di demên felsefeyê de wê bi derketina li pêş a 'gîyanek pîroz' û hwd re wê di wê temenê de wê bi tememî wê di rengekê û awayekê weke ku mirov wê di şewayekê de wê weke ku wê di demên animismê de wê bibînê wê beremberê zêde şibîna demên mîtolojiyê li demên totemismî û hwd re wê ew wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê, mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Aqilê ku wê pêşkeve wê di awayekê de wê weke ku mirov wê bi têtînen olî û hwd re ku wê pêşkevin re wê bibînê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, xwe di dewama wê de wê di awayekê de wê weke ku wê karibê wê bide nîşandin.

Di mijara hizirkirinê a di wê temneê de wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têtînekê û çerçoveyek hizirkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê bide mirov. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev jî wê di dewama wê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin ku wê, gîyane demên animismê wê di awayekê de wê weke ku wê ew jinûve wê bivejê û wê di wê temenê de wê bihizir û awa wê bibê û wê di awayekê de wê bidest dîyarkirinê wê bikê wê, dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di nava têtînen hizirkirinê de wê, dema ku em bahsa têtîna bi hizirkirinên weke di rengê hîyararşikî û hwd de ku wê bi wê were hizirkirin wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di

dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara hizirkirinê wê di wê rengê de wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Hiyararşî wê, care pêşî wê weke ku wê nûveyên wê yên hizirkirinê wê di demên animismê de wê di awayekê de wê bi wê re wê hin bi hin wê were dîtin. Di demên totemismê de wê tişt wê çendî ku wê di awayekê de wê were bi têgihkirin û fahmkirin jî lê wê têgînek jixwerekên wê di wê demê de wê di temeneê wê de wê serwer bê.

Di wê rengê de wê, ev jî wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di demên animismê de wê têgînên bi wê rengê wê di awayekê de wê bi şewayekê kifşkirinê a bi hêzê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di nava komê de wê kesê ku ew weke 'şef' û ankû 'serek' ku wê derkeve li pêş wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê di awayekê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di nava mîtolojiya sumer de wê zêdetirî wê nîşanakên wê werina dîtin. Hewldanên xwe serwer û serdestkiriinê a weke kesê herî li jor wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, were dîtin. Di dewama wê de wê di wê rengê de wê, di dîmenekê wê de wê ev wê, xwe bi hêz û têkiliya serweriyê re wê bide dîyarkirin.

Her wusa wê mijare jîyane komê pêşveçûnên nava û di wê de wê pêşketina têgînên weke totemên tabûyî û hwd wê di awayekê de wê, rengê wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di temenê wê de wê bide dîyarkirin.

Em wê jî dikarin wê bi wê re wê fahmbikin ku wê di nava jîyane komê de wê, hin bi hin wê di wê temenê de wê, bi pêşketina tabûyan re wê bi totemî wê temenê wê têgîna hiyararşîkî ku wê rengên xwe di demên animismê û hwd de wê bi zêdeyî wê bide dîyarkirin re wê di awayekê de wê bi wê re wê dîmenekê fahmkirinê wê bide nîşandin. Totemên dema animismê wê zêdetirî wê bi aqil bin û wê bi têkiliyek bi aqilî wê hin bi hin ku wê di nava wan de wê were çêkirin re wê, bi hevdû ve wê, werina girêdan. Di wê çerçoveyê de wê, hin bi hin ew girêdana bi hevdû re wê zêdetirî wê weke xosletekê pêşketin û fahmkirinê a bi hevdû re jî wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di nava jîyane komên bi hevdû re dijîn de wê, di wê temneê de wê hin bi hin ku wê ev pêşkeve wê komikên piçûktir wê di wê wê temenê de wê, bibin. Minaq wê komek wê ji gelek mirovan wê biafirê. Di nava wê komê de wê dema ku wê zaroyên nû ku wê bibin wê di dewama wê de

wê ew wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê di rengekê de wê, komikên xwe yên nû ên piçûk wê biafirênin. Ew jî wê bi hevdû re wê, pêvajoyîna nû ên fêrbûnê, ceribandîna û alimîna wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênin.

Di dewama wê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare Ev şewayên têkiliyî wê dema ku wê pêvajoyan wê ser xwe re wê bi nîfî wê derbas bikê wê bi xwe re wê, erw demên bûhûrî wê weke temenekê têgînî wê li ser wê re wê êdî wê bidest xwe jîyankirinê wê bikê. Ev wê demê ku mirov di farqê de bê û ne di farqê de bê, wê mirov wê ji têgîna xwezayîya demên toteman wê bi ber têgînên çandî ên demên animismê ku wê di wê temenê de wê weke têgîna bi hiş ên fahmkirinê ku wê li ser wê xwezayê û hwd wê bîn pêşkevin ve wê bide birin.

Ev jî wê ji aliyekê ve wê weke aliyna ku wê bi têgînî û hişmendî wê ji mirov re wê bêjin ku mirov çawa bikê, çawa bijî, rengê jîyanê ku ew dibê ku ew çawa bê û hwd wê bi xwe re wê di awayekê de wê rengê wê biafirênê. Ketina adet, û kevneşopîyan di nava jîyanê de û bi wê rengê êdî mirov bi temenekê bi wan re weke jîyankirinê ku wê bi wê bijî re wê pêvajoyek hizirkirinê a demên nû wê bi xwe re wê biafirênê. Di wê temenê de wê, çendî ku ev pêvajo derbas dibin wê di wê de wê tişteke din wê bi wê re wê were dîtin. Wê di wê rengê de wê, ew têgîna hiyararşiyê ku wê bibê wê ne tenê wê weke bi têkiliyek jêrûjorîn re wê xwe bide pêşxistin wê di dewama wê de wê di rengê hizirkirinê û hwd de wê têgihîstinekê wê di wê rengê de wê biafirênê û wê pêvajoyên wê yên li ser wê jîyankirinê û hwd wê bi wê re wê di awayekê de wê bidest afirandinê wê bikê. Heta ku wê dem wê were demên felsefeyê û hwd wê di wê temenê de wê, temenekê hizirkirinê ê pirr zêde kûr wê biazilî wê biafirênê. Di aslê xwe de wê mîtolojiyê wê bi demên xwe re wê tişteke din jî wê da çêkirin. Di wê temenê de wê têgîna gîyanê wê di wê temenê de wê pêşbixê û wê serwer bibê. Di nava malbatê de wê pêşketina gîyanên wan ên ku ew bergê ji wan re dikin weke 'yazdanên malbatî' û hwd wê li ser wê re wê biafirin. Heta wê demê jî wê zêde wê gîyanek li ser gîyanekê re wê weke ku wê newê dîtin. Mîtolojiyê wê ew têgîna hiyararşiyê wê bikarhanî û bi wê re wê, di awayekê de wê, di wê çerçoveyê de wê, serdestîya gîyanî di temenekê hiyararşikî de wê kir ku ew bi wê fahmbikê.

Di mijarên fahmkirinê de wê, ev wê, di demên mîtolojiyê de wê ji gîyanek/yazdanek serwer zêdetirî wê di awayekê de wê hemû jî wê ji

demekê û pê de wê pevçûnên mazinbûnê wê bi hevdû re wê bikin û wê di wê temenê de wê yek weke ji yê din maztir wê di wê rengê de wê hin bi hin wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, ev têtîn wê bi xwe re wê di awayekê de wê hizra 'gihîştina ya mazintir' wê bi xwe re wê biafirênê. Ev jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê temenê hizirkirina ku wê bi wê çawa wê gihîştina 'ya hê mazintir' wê biafirênê wê bi wê re wê bibê.

Di mijare mîtra de ku ew bwerge ji gayê xwe re dikê û weke 'yazdanê xwe' wê di pejirênê û di dewama wê de wê piştre ku ew wê jî weke xwe bi rewş, bi jîyan, bi temenekê ku ew nikarê ji wî zêdetir bibê xwediyê bêhît û sîyanên mazintir wê êdî wê di mejiyê xwe de wê, gotin ku 'ew hizirî ku wê yazdanek wê ser hemûyan re wê hebê ku ew baxtê hemûyan dide dîyarkirin' wê êdî weke hizreka ku wê bi wê re wê bê gihîştin têtîna gîyane serwer û serdest a yazdanî ku ew ser hemûyan re bê.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê têtîna gîyane mazin wê di dewama wê de wê piştre wê di di demên felsefeyê de wê, têtînen weke 'yek', 'bitenê biserê xwe' û hwd ku wê biafirin wê di wê rengê de wê di yekitiyekê de wê têtînek yazdanî a serwer wê temenê wê jî wê di awayekê de wê biafirênê. Di wê rengê de wê, demên pirryazdaniyê ku wê bê gotin ku wê bi wê re wê bê derbaskirin wê di wê temenê de wê, ew 'yekyazdaniya' ku wê di awayekê de wê hizrên demên kevnera de wê temenê wê bê avêtin wê bi wê re wê di awayekê de wê ew wê were li holê. Minaq wê di avêsta'ya zerdeşt de wê çendî ku du gîyanên yazdanî bi dualismekê wê bê hanîn li ser ziman jî wê li ser serê hemûyan weke yazdanê herî mazin 'zerwan' wê di awayekê de wê bê bicihkirin û wê di awayekê de wê têtîna 'yekyazdaniyê' wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku wê temenê wê bê avêtin. Berî zerdeşt wê Mîtra wê bi têtîna 'yazdanak heya ku ew ser me hemûya re ya' ku ew gayê xwe yê weke yazdanê xwe dibînê ku ew ji wî re digûrênê û dikê korban jî wê di awayekê de wê di wê temenê de wê, weke destpêkek wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Lê ji aliyekê din ve jî wê, demên felsefeyê wê di wê temenê de wê li ser temenekê felsefeyê 'yekxwûdayî' ku ew 'bitenê' heya wê felsefeyê wê bikê. Minaq hizrên parmenides wê di wê temenê de wê tenê di 'yek' ekekê de wê di awayekê de wê di wê rengê de wê werina ser ziamn. Ev kevneşopîya Parmenides wê di temenekê mantiqê felsefeyê de wê,

‘dualiteyek’ bi nebûna rewşa wê ya sêyem’ re wê di awayekê de wê were bi temenkirin û wê werê ser ziamn.

Felsefe wê di dema xwe de wê li ser ‘tekitiyê’, û ankû ‘yekitiyê wê di awayekê de wê weke ku mirov wê li wê bihizirê. Hizrên platon wê di wê temenê de wê li ser wê ‘tekê’ û ‘yekê’ re wê têngîna dualismê a bi gîyan û laş wê fahmbikê û ew yek û ankû tek wê çawa wê were bi laşkirin û gîyankirin wê di awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê ew wê, were dîtin. Li gorî wê, rengê hizirkirinê wê di aslê xwe de wê, hizra aristo ku ew li şûna wê yekê ew tenê ‘darêjkê’ û ankû ‘formê’ ew derdixê li pêş wê, di rewşek bi felsefeyî a pêşketitir de jî bê, ku wê çendî di awayekê de wê, ji wê zêde ne dûr jî bê. Lê aristo wê li şûna wê tek û ankû ‘yek’ a platon a xwezayî wê, têngîna darêjkê wê di reng û întîbayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Rasta ku mirov di wê temenê de wê, bêjê ku wê di wê temenê de wê gavekê aristo wê li pêştir wê herê. Lê pirezekirina hizrên aristo wê di temenekê de wê zêdetirî wê di temenê wê hiyararşîya yazdanî a ji demên animismê ve dibê wê, di awayekê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê ew darêjka aristo di rengê wê yê fahmkirinê û serwerîya wê de wê, têngînek yazdanî wê teqez serwer wê biafirênê, çendî ku wê di demên serdemên navîn û piştîre di demên hemdem de wê hewldanên derketina dervî wê û tenê bi têngînek ‘darêjkê’ bi wê re wê were hizirkirin jî.

Di demên kevnera de wê bi fahmkirina felsefeyê re wê, fahmkirina totem û bawerîyê

Tê bawer kirin ku bawerî weke ew hilberek dîroka mirovahiyê ya Gelek zanyar heta roja li ser wê dihizirin ku ew wê bi temenekê rastin wê fahmbikin. Ew bûyîn wê di awayekê de wê di nava wê şertûmercên we bi xatek dîrokî wê bibê. Pêvajoya afirînê wê ji gelek aliyan ve wê ji têngînên me re wê di wê temenê de wê bê temen. Filesofê Yewnani ê kevn Xenofanes bawer dikir ku mirov xwûdayên xwe di sûretê xwe de diafirênin û tewra taybetmendiyên xwerû jî didin wan. Filesofekî din, Demokritos, bawer dikir ku ol di encama nezani û tirsê de çêdibe. Hewldanên ji bo têngihîştina esl, esl û armanca bawerîyê, mirov di tevahiya çîroka wê de dişopîne. Lê ev niqaş înkâr nakin ku jiyana kesên “ne dîndar” tûnebê. Di qonaxên destpêkê yê pêşveçûna mirovan de, baweriyên herî hêsan, mîna totemism, şamanîzm, anîmîzm û yê din bûne. Ji hev cuda, di nav van hemû girêdanên bawerî de Totem radiweste. Ev bawerî bi gelemperî ji ber primitivebûna xwe wekî rengek

pêşîn a olê tète hesibandin. Ew çi ye? Totemîsma, di aslê xwe de olî çi ye?

Di wê temenê de wê dema ku mirov wê dihizirê wê di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê bihizirê ku wê hizirkirinên têngînên bawerî wê di awayekê de wê, di demên mîtolojiyê de wê li ser têngîna yazdanan û bi wan ve girêdanbûnê û hwd re wê were dîtîn. Di wê temenê de wê weke 'aligirên wan' wê di awayekê de wê ew bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, ev wê pêvajoyên hizirkirinê û pêşketinê wê li ser wê re wê bi xwe re wê bide domandin. Wê, di nava jîyanê de wê rengê têtikiliyan, hevdû fahmkirinê, naskirinê, rolên zayendî û hwd wê, di nava wê de wê, di awayekê de wê di temenek civakî û hwd de wê werina salixkirin û pênasekirin. Di dewama wê de wê diakrê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên ku wê bibin wê, di temenekê fahmkirinê a weke li ser dîyardeyên fahmkirinê re wê xwe bidina dîyarkirin bin. Têtikiliya bawerî û zayendê wê li vir wê çawa wê bi hevdû re wê hebê? Di awayekê de wê, li ser rengê salixkirinê, rolên zayendî û hwd re wê di awayekê de wê bê dîtîn. Di wê temenê de wê, heta demên kevnera jî wê restên rewîstî ku ew bi toteman hatina pêşxistin û di demên animîsmê de weke rêgezna fahmkirinê hin bi hin li ser temenekê hatina derkkiriin û ankû bi hişkirin wê bi wê re wê, werê dîtîn û fahmkirin.

Di awayekê de wê, gelek şîrove ku wê werina kirin wê jîyane totemê wê bi têngînek weke ya «pêş bawerîyan' a weke «rengê bawerî» wê bixwezê wê werênê ser ziman. Lê wê ji gelek aliyên ve wê zor bê ku mirov wê bi tememî di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ber ku wê jîyanek zêde xwezayî ku wê bi restên xwe re wê hebê. Di nava wê de wê rêyên weke yên başkirinê û dermankirinê, rehetkirinê û hwd jî wê werina kirin. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê têngînên weke fetîsîsmê jî wê pêşkevin. Wê di wê temenê û dewama wê de wê têtikiliyek afsûnî jî wê bê danîn bi hevdû re.

Wê di dewama wê de wê weke têngînek xwe li ser temenekê nîş bi nîş re wê bide domandin re wê di awayekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bê li wê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê were lê hizirkirin. Lê di dewama wê de wê dikarim wê werênîma ser ziman ku wê mijare têngîna fahmkirina jîyane demê de wê, totem wê di wê temenê de wê bi girêdanên wan û li ser wan re wê têngînek bertimî û demê berdewamî ku wê bi wê re wê were hizirkirin ev wê, karibê weke aliyekê

wê demê bi hizirkirinê heta demên me jî li ser têtînen weke û objeyên wê yê hizirkirinê û hwd re bi wê were lê hizirkirin.

Di roja me de jî wê olên yekxwûdayî ku wê bii temenekê bi bawerîya pirtûkên pîroz wê çendî ku wê hebin jî lê wê di awayekê din de wê, dibînê ku wê pîrozkirinên tiştan weke objeyan û bi wan re wê li wê hizirkirin û hêvya ji wan bandûrlêkirina bi têtînen weke di rengê afsûnê û hwd de jî wê weke xûyna ji demên totemê wê di awayekê de wê karibê were pênasekirin. Di wê temenê de minaq di nava kurdan de wê heta roja me jî wê, têtîna çêkirina daqan li ser deverên laş û pišta dest, çêkirina nivîştan û hwd wê di awayekê de wê, weke çandek pirr zêde kevn a ku wê xwe di nava wan de wê di wê rengê de ku wê bide domandin bê. Wekî din bawerîya li tişt û objeyan wê bi hêjkirina wan re bê û ankû bi şêwayên din wê aliyekê din ê bi têtîna fetisismî jî wê di wê rengê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Hizirkirinên bi têtîna bawerîyî wê di wê rengê de wê di rengên jîyankirina wan de wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, dema ku em bi tememî wê di nava renegekê bawerîyî de wê di wê rengê de wê werênê ser ziman wê aliyekê din jî wê bi întûbayî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê weke di temenekê zêhnî de wê, ew wê bi wê re wê hebê wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê din de wê têtînen ku wê bina temenê wê hizra ku wê weke bi afsûnî wê were fahmkirin jî wê di temenekê sîmyagerî û ankû kimyewî de ku mirov dikarê wê fahmbikê wê dîmnenekê wê yê pirr zêde kevn wê bi wê re wê di wê demê de wê were dîtin. Minaq wê, fêrbûna li nava hevdû xistina cûreyên gayeyan û bi wê gihiştina têtînen cûdatir jî wê bi wê re wê, di awayekê de wê bibê. Wekî din wê dema ku wê yek xwe ne baş wê hîsbikê wê tişteke wê di wê temenê de wê dayina li lê ku ew bi wê were başkirin wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Rêyên başkirinê wê cûr bi cûr wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Afsûn wê dema ku wê were fahmkirin wê di temenekê yan wê bi çêkirina hinek formulên weke li nava hevdû bi tevlihevkirina gelek tiştên weke ji nava xwezayê re wê bê çêkirin û yan jî wê bi tişteke wê weke ku em minaq bi têtîna 'kevîrê gulla' re di dema qasitiyan de di nava kurdan de dibînin û hwd de wê, di awayekê de wê, bi hizra ji wê bûyîna bandûra başkirinê û hwd re wê ew wê were ser ziman. Ev herdû alî wê weke

aliyna ku wê bi wê re wê were fahmkirin bê. Di wê rengê de wê, kesên bi azmûn û fêrbûyî wê bi zanîna xwe re jî wê di awayekê de wê weke ku wê derkeve li pêş bê.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa têngîna bawerî û zayendê wê bikê wê li vir wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê çerçoveya çawa li wê dinerê û çawa dihê fahmkirin wê bi wê re wê di awayekê de wê were fahmkirin. Lê li vir em ji aliyekê din ve wê dihildina li dest. Ew jî wê di wê temenê de wê di rengê ku wê ji pêvajoyên destpêkê ên fahmkirinê û pê de wê çawa wê di awayekê de wê ew wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin wê bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di demên kevnera de wê, weke ku mirov wê ji gelek aliyan ve wê dibînê wê di awayekê de wê, çawa wê li ser temeneê aqilê rasyonel wê fahmbikê wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Armanca aqilê dema kevnera wê sereka wê ew bê ku ew bi aliyê irrasyonel ew li şûn xwe bide hiştin û bi awayekê de ew bi aliyê rasyonel re di temenekê rêgezî, destûrî, têngînî, teorikî û ankû felsefeyî bi wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê di wê rengê de wê, bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijara fahmkirinê a pêvajoya toteman ku em minaq di wê demê de wê empatiyê bi wê dênin û wê bikin ku em, ji nava aqilê felsefeyê û hwd wê bikin ku wê fahmbikin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser kifşkirinên bi têngînî ên wê demê re wê dîmenekê fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Wê çerçoveyê bi sazûmanî û pergâlî ên hizirkirinê wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Minaq wê têngîna gîyanê wê çawa wê were fahmkirin wê weke mijarek sereka a her demê bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê di demên felsefeyê de wê were hildan li dest wê pêşî wê di temenekê laş û gîyanê de wê weke ku wê platon wê hilde li dest û wê bi çerçoveyek 'darêjkî' ku wê weke aristo wê hilde li dest wê li wê were hizirkirin. Wê minaq ku wê bahsa 'gîyane xwûdê' wê were kirin wê di dewama wê de wê, li wê were hizirkirin ku wê 'xwûdê wî kî bê, çawa bê, hebê û ankû nebê wê di wê temenê de wê hinekî jî wê têngînên aristo ên bi têngîna darêjkê wê bi çerçoveya lêgerîna li darêjka (forma) xwûdê re wê di awayekê de wê çerçoveyek lêpirsînê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Têkiliyek xort

wê bi darêjk û mantiqê bi hevdû re wê weke ku mirov di nava felsefeyê de dibînê wê were danîn. Wê bi têtîna 'tiştî ku ew heya ew xwedî darêjk a' re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Di dewama wê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê, di awayekê de wê karibê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dema ku wê darêjk wê li ser temenekê mantiqî re wê bitêgîna hebûn û heyînê wê li wê were hizirkirin re wê êdî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, di awayekê de wê, mijara xwûdê jî ku ew heya û ankû nîn a wê bi wê ve girêdayî wê li wê were hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê, têtîna 'ya heyî' û 'darêjkê' wê di awayekê de wê li hevdû wê di wê çerçoveyê de wê li hevdû wê were hoyandin. Wê di wê temenê de wê bi wan re wê li wan wê were hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê di wê temenê de wê, pêvajoyên hizirkirinê wê bi wê re wê li wan wê bihizirê.

Pêvajoyên felsefeyê wê mijare gîyanê wê çawa wê ji hev derxê û wê li ser çî temenê wê ew wê fahmbikê, ku ew weke biriqinek ji aqilê me û derkên me bê û ankû weke tiştê bi rastî ku ew heya bê wê, çawa wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê li wê were hizirkirin.

Gîyan wê berhema demên animismê ku wê li ser encama pêvajoyên totemê û ankû demên toteman re wê bibê bê. Wê di wê temenê de wê, ev wê ji aliyekê zêdetirî wê rewşên jîyankirinê, rengên têtîliyên mirovan û hwd wê, di awayekê de wê rengên wê jî wê di awayekê de wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin.

Di demên felsefeyê de wê dema ku wê, weke ku wê aqil wê li ser temenekê rasyonel wê di awayekê de wê bixwezê ku ew fahmbikê û xwe ji aliyê din ê irrasyonel wê dûrbigirê û wê di wê temenê de êw çerçoveyek fahmkirinê a şenber, fizîkî, bûjenî û hwd wê bi wê re wê biafirênê wê di wê rengê de wê, ev wê weke aliyna ku wê bi wê re wê li wan wê werina hizirkirin wê xwe bidina dîyarkirin bin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina mitolojiyan û ji wan gihiştina fahmkirinan jî wê, di wê temenê de wê, aliyekê wan wê hebê. Mîtooloji wê weke têtîna çandî û hwd wê, di awayekê de wê, di xwe de wê hem rasyonel bin û hem irrasyonel bin. Wê di wê temenê de wê di temenekê de wê herdû aliyan wê di xwe de wê, wan herdû aliyan wê bihawênin.

Di mijara fahmkirina têtîliyên mîtoolojiyê de wê, di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê rewşên têtîliidanînê wê xwe bi wê re wê di

awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Wê, her mîtoloji wê di xwe de wê, hêstekê, sînorekê tabûyî, weke totemekê regekê heyînî û hwd wê biafirênê. Di wê rengê de wê di nava wê de wê, ji aliyekê ve jî wê di nava pevçûnên nava mîtolojiyê wê aliyekê wan ê din jî wê ew bê ku wê weke ku wê li ser tememekê makûl wê çawa wê afirînekê bi rastî û ankû bi aqilê baş rastînekê wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê dîmenekê wê yê pêşveçûnê wê bide dîyarkirin. Minaq mantiqê weke ya 'nebaş' û 'xirab' ku wê xirabîkê û wê tûnabîkê ku wê bi wê re wê werênê ser ziman wê ya vajî wê çêkirin, avakirin û afirandin bi temenekê baş ku wê werê ser ziman wê di wê temenê de wê xwediyê wate û temenekê fahmkirinê bê. Di wê temenê de jî wê hinek alî û tiştên ku mirov dikarê wan fahmbîkê wê hebin.

Di aslê rasyonel de jî wê têgîn û kirdeya gotina rastiyê wê di wê temenê de wê weke têgînek alî nîşandinê wê were bi temenkirin di wê de û wê bi wê re wê were li wê hizirkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijara fahmkirinê a bi rengê hizirkirina bi têgîna rastîyê re ku wê bi morfolojîkî wê li wê were hizirkirin wê ji aliyekê ve wê li ser temenekê 'baş' û bi wê re bi ber ya afirandinê ve wê, di awayekê de wê di wê rengê de wê têgînekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirinê de wê dikarê wê di awayekê de wê fahmbîkê û wê werênê ser ziman ku wê mijare rastiyê wê, di wê temenê de wê, di wê de wê, têgîn û wateyên gotinên weke yên dîrûstîyê, başiyê û hwd jî wê di wê de wê werina salixkirin. Di wê rengê de wê rastî wê li ser temenekê wê di wê rengê de wê bi wê were hizirkirin. Minaq wê, gotina gîyane baş' ku wê bi têgînek şubjeyê wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, weke ya ku ew qanciye dikê, rast bê û di temenekê dîrûst tevbigirihê wê werênê ser ziman. Wê ev wê wke restna ku wê di wê temenê de wê bi wan wê were hizirkirin bê.

Di mijare fahmkirinê de wê aqil wê di awayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê, dema ku wê li ser temenekê rasyonel ku wê bihizirê wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, bikê ew xwe li ser temenekê fahmbîkê bi temen bikê.

Rasyonalisma aqil wê di wê temenê de wê di demên felsefeyê de wê di awayekê de wê bibê û wê, karibê were fahmkirin. Di dewama wê de wê, rasyonalisma aqil wê di wê temenê de wê li ser temenekê weke ya heyî,

realist, rastîn, ne xiyal ku ew rast bê û hwd re wê were dîtin û fahmkirin. Di wê rengê de wê, di temenê kûrbûnê de jî wê, ne li ser temenekê metafîzîkê û hwd re wê, li ser temenekê aqil û fîzîkê û hwd re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mijara rasyonalmê de wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê, dema ku wê bihizirê wê di awayekê de wê çawa wê, li ser temenekê wê bi rastîn wê li ser temenê hebûnê û ya heyî re wê xwe bigihênê encamê, fahmkirinê û têngîhiştinekê bê.

Felsefe wê hinekî wê weke aqilê wê bê ku wê, di dewama wê de wê bibê bê. Mijarên weke gîyanê ku wê di wê de wê bina mijarên fahmkirinê wê di wê temenê de wê ew jî wê li ser temenê 'heyîn û neyînekê' wê bi wan re wê were lêhizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê ev têngîn wê di awayekê de wê di xate pêşketinê de wê awayekê peresendinê jî wê di xwe de wê, di fahmkirinê de wê weke ku wê bi temenekê fîzîkî, bûjenî û biolojîkî û hwd re wê weke ku wê bide nîşandin bê.

Ku em li ser reng û qarakterên demê re wê hinekî bi têngînek empatîyî wê fahmbikin wê demên kevnera wê piştî demên mitolojiyê wê li ser temenekê aqilê felsefeyê wê di dîmenekê weke yê demên totemê de wê awayekê bi têngînek derhanînî wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê demên serdemên navîn wê, di awayekê de wê li ser temenekê gîyanparêzîyê û di wê de kûrbûn û gihiştina fahmkirinekê û hwd re wê, rengekê qarakterî weke yê demên animismê ku wê piştî wê pêşkevin wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, Ev têngîna qarakterî a li ser rengê biriqîna dema totemismê û ya animismê ku wê bi derhanînek biriqînî a hişmendî wê dikarê wê fahmbikê. Di demên ronansansê û piştî di demên hemdem de jî wê dema ku mirov hinekî wê bi dîmenekê ji rengekê biriqînêrî wê bikê ku wê bi heman rengê di têngînek levkir û hwd de wê fahmbikê wê di aslê xwe de wê, dikarê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Lê demên kevnera wê di wê temenê de wê gelek xosletên fahmkirinê ên weke bi aqil li xwezayê vegeirînê weke di dîmenekê de wê bide me. Bi aqilî hewldanên demokrit, haraklit, epikur û hwd ku wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bibin wê, di aslê xwe de wê karibê têngînekê wê di wê temenê de wê bide me. Bi aqil kifşkirinên bi felsefeyê û xwezayê bi wê re fahmkirinê wê di awayekê de wê, weke aliyekê giring ê temenê

pêşketina felsefeya demên kevnera jî wê biafirênê. Wê ev rengê fahmkirinê wê bandûrê li şîrovevên li ser gîyanê û hwd jî wê bikin.

Di wê temenê de wê dûnya derkkirî û dîtbarîya kirdeyî wê di awayekê de wê weke aliyekê giirng wê dikarê wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Kifşkirina xwezayê weke xwe û çawa ku ew heya û di wê temenê de bi têtînek kirdeyî û dîtbarî bi wê û ji wê bi fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê, bide dîyarkirin bê.

Têtîna epikur a bûjenî û atomikî ku wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê, bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê, hizrên weke yên ku wê çî wê baxtê me kifşdikê wê di çerçoveya têtînek pêwîstîni û jixwewebûni û hwd re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Li ser hizrên di wê temenê de wê, xwezayê wê bi têtînek ji xwe re û weke xwe hanîna ser ziman wê di demên piştre de wê, di awayekê de wê bûjenîparêzî de wê şîrovevên ku wê werina kirin wê di wê temenê de wê temenê wê hizirkirinê wê hem wê pêşbixê û hem jî wê di awayekê de wê, ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giirng wê felsefeya bûjenîparêzî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di temenekê wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman li ser têtînek bûjenîparêzî wê di awayekê de wê, li ser têtînek dîyalektikî a wê were ser ziman. Di demên hemdem de wê Hegel wê, di temenekê hundûrînê de wê werênê ser ziman. Marks wê, di awayekê de wê weke aliyekê derveyî ê wê di rengekê de wê bi şîrove bikê. Di wê temenê de êw di temenekê bûjenîparêzî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê, bi temenekê felsefeyê xwezayî wê bi wê re wê, were hizirkirin. Demokrit wê di temenekê de bûjenî û hwd de wê nêzî wê bibê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di hebûna fîzîkî a bûjenî ku wê di nava cewherê wê û dîtbarîya wê, çawa wê, xwediyê remenekê cihêyî ê fahmkirinê bê.

Di nava felsefeya kevnera de wê têtîna bûjenîparêz ku wê di awayekê de wê di wê rengê de wê were kifşkirin û wê were teorizekirin wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê dibînê ku wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare aqilê xwezayê wê li ser wê temenê bi rengekê fahmkirinê wê derkeve li pêş. Wê, di wê temenê de wê ya ku wê di felsefeya demên kevnera de wê di awayekê de wê, bi zêdeyî wê mijara bûjenîparêzîyê wê têtîna fîzîkê, bûjenê weke ku wê bi têtîna atomê a demokrit û hwd re wê were lê hizirkirin wê di wê rengê de wê, were dîtîn. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara nerîna li xwezayê û di dewama wê de têtîna jî xwezayê wê di awayekê de wê ew wê weke aliyekê ku wê li ser wê re wê bê fahmkirin bê. Têtîna hebûnê wê bi hebûna heyî re wê di wê temenê de wê li wê were hizirkirin û şîrovekirin. Wê ew hebûn wê çawa wê were fahmkirin û şîrovekirin û wê weke mijare fahmkirinê bê. Di wê temenê de lêpîrsîna li tiştê heyî û hebûna dîtbar ku ew mirov wê dibînê ku ew heya û dest li wê didê jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê ku wê hem mijare fahmkirina felsefeyê bê û hem jî wê çendî ku wê were fahmkirin wê rengê hizirkirinên demê wê jinûve wê li gorî xwe wê di awayekê de wê karibê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeyê û ankû felsefeya xwezayê de wê, di wê temenê de wê, derketina wê ya li pêş wê, ji nerîna pêwîstîbar (deterministî) wê derketinê wê bi xwe re wê bêtê li holê. Di wê temenê de wê, tiştê ku ew heyî wê bi wê re hanîna ser ziman û şîrovekirina wê di wê temenê de wê weke têtînek bûjenîparêz wê xwe bide dîyarkirin. Lê ev têtîn wê di mijare fahmkirina felsefeyê û şîroveyên wê de wê, çawa wê, tiştê wê hilde li dest wê bi wê re wê mijare felsefeyê wê bi wê were dîtîn û şîrovekirin. Felsefe pêşketina wê di wê temenê de wê, bi têtînek rasyonâl a jîyanî û xwezayî ku wê pêşkeve wê, di wê şewayê de wê, ji têtînên demên berî xwe jî wê sîdwergirê. Lê felsefe wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê û têtîna rasyonâl wê di levkirinek aqilî û rengê fahmkirinê de wê di wê demê de wê pêşkeve. Ev jî wê şewayên hizirkirinê ên ku wê hin bi hin wê di nava ya irrasyonâl û rasyonâl a bi awayekê nakok ku wê di nerînê de wê bi mirov re wê bê dîtîn wê temenê wê pêşketinê wê biafirênê.

Mijare têtîna nakokiyê a di nava felsefeya kevnera a bi têtîna rasyonel û irrasyonelê de ku wê were ser ziman wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê. Di wê temenê de wê, têtînen rastitiyê û hwd ku wê werina şîrovekirin wê li ser temenekê şenber wê bibê. Di aslê xwe de wê, têtînen irrasyonel wê di awayekê de wê di dîmen û awayekê razber de wê karibin werina dîtin. Lê ev rengê razberîyê wê renekê cûda bê ji yê ku wê bi felsefeyê wê were gihiştin li wê. Minaq wê di demên kevnera de wê di destpêkê de ku wê felsefe wê, bi têtînen xwezayê û ankû weke felsefeya xwezayê wê pêşkeve û wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê, pêşî li ser temenekê şenber a fahmkirinê wê weke ku wê bi wê re wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê wateya têtîna şenberîyê wê derkkirina xwezayê û derxistina dîmenekê wê yê derkkirî jî bê. Di wê temenê de wê bi wê dîmenê wê weke kirdeyek şubjeyî a xwezayî wê pêşkeve û wê were ser ziman.

Di demên piştî wê ên hizirkirinê de ku wê têtîna razberiyê wê pêşkeve wê, di awayekê de wê bi renekê ku wê di dewama wê de wê bi teorizekirinê û hwd re wê pêşkeve û derkeve li pêş bê. Rêgezûn wê di hişmendiyê de wê hinekî jî wê taqabûlî wê rewşê wê bikê.

Di wê rewşê de wê felsefeya kevnera wê dema ku wê ew wê, bi berdewamî wê têrbûnekê wê di xwe de wê çêbikê wê li ser wê re wê bi dest hizirkirina derkkirina tiştê wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê tişt wê çawa wê weke wê were fahmkirin û ankû çî di wê de wê weke aliyekê wê yê din wê di awayekê de wê hewlbê dayin ku ew were fahmkirin. Hizrên weke 'tişt ne weke ya ku ew bi wê rengê dihê dîtin' jî wê di wê temenê de wê weke renekê hizirkirinê a ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê, di wê temenê de wê dema ku wê, bi aqil wê bihizirê wê, di dîmenekê de wê ew wê rengê hizirkirinê wê bide mirov ku wê weke wê ji azmana wê dakeve ser rûyê ardê wê di şeklekê de wê were fahmkirin. Di wê rengê de wê gotinên weke ku wê piştî wê bînen gotin ên weke 'aqil da dikeve li nava jîyanê' wê li ser wê temenê wê wateyek wê hebê. Di wê rengê de ew 'dakevina li nava jîyanê' wê ji aliyekê din ve jî wê ew wate wê bi wê re wê hebê ku ew wê êdî wê pêşveçûn, kirin, rengên jîyankirinê û hwd wê di awayekê de wê bideest dîtina wan wê bikê û wê di wê temenê de wê, bideest fahmkirina jîyanê û mirov bi hevdû re wê bikê. Di awayekê de wê wateya gotina 'xwezayê' û ankû 'felsefe xwezayê' jî wê hinekî di wê

rengê de wê bi şêwayekê wê weke ku wê were fahmkirin. Vajî wê têngînê wê çi wê hebê? Vajî wê ew wê hebê ku wê aqil wê tenê wê weke têngînek yazdanî û wê tenê wê bi hizrên xwûdê ve girêdayî wê were ser ziman û wê tenê wê û wan bibînê û wê çi li jîyanê dibê û di qawimê wê weke ku wê nebînê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, dema ku wê ji jor ve wê were nerîn wê weke ku wê çawa wê li gorî rêgezên ji jor ve hatina kifşkirin ku wê were jîyankirin û hwd wê were dîtin û wê bi wê were ser ziman. Lê di dewama wê de wê mirov wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê ji jêr ve wê bê nerîn wê çawa ew jîyankirin di nava jîyanê de heya û pêdeçûyinên wê bi jîyankirinê çawa na wê ew wê werina fahmkirin û ew wê weke nûqteyên kifşkirinê ên bi ber jor ve ku wê bèn dîyarkirin û hwd wê di wê temenê de wê bibê bê.

Wê dema ku wê bahsa daketina aqil li nava jîyanê wê hinekî wê di awayekê de wê ji jîyanê û jîyanê ve wê binerê û wê bidest fahmkirinê wê bikê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Felsefe wê dema ku wê bahsa aqil meşandinê wê ji aliyekê ve wê were kirin wê di wê temenê de wê, were kirin. Wê di demên dawî ên kevnera de wê, minaq di demên helenismê de ku wê têngîna gîyanê wê serwer bibê û wê derkeve li pêş weke têngînek kifşkar jî wê di aslê xwe de wê, di wê mijarê de wê, ji jor ve wê bê kifşkirin li ser jîyanê û ankû wê ji nava jîyanê û wê bi pêşveçûnên wê ew wê bibê wê di wê temenê de wê, ji gelek aliyên ve wê bi wê re wê hizirkirin wê bibin. Gelek hizrên ku wê di demên serdemên navîn de wê, werina ser ziman wê di wê temenê de wê, bixwezin ku ew bidina nîşandin ku wê çawa wê 'rast' bê ku ew ji jor ve bê dîyarkirin weke 'rêgezna rengê jîyanê didina dîyarkirin' ku ew bi hinek hizrên teolojikî ên olî bin û ankû hinek têngînên bi restî ên weke yên bi rewîstê û hwd bin wê di wê temenê de wê li wan wê were hizirkirin. Minaq wê dema ku wê ji aliyê têngînek rewîst ve ku wê were hizirkirin, ku ew minaq têngîna rewîstê a erdemîyê bê wê, bê hizirkirin ku ew çendî bi erdemî dibînê wê were ser ziman. Wê di dewama wê de wê gotin ku wê, dema ku mirov li gorî bijî wê bi erdem bibê. ..

Di dewama wê de wê, dema ku mirov empatiyekê bi têngînek weke ya vajî wê têngînê wê biikê û wê bixwezê ku wê bîafirênê û wê werlnê ser ziman û bêjê ku wê mirov ber ku ew bi erdem a wê ew rewîsta erdemê wê hebê' wê ew wê newê gotin. Di wê temenê de wê, dema ku wê ji serî ve wê bê nerîn wê bê gotin ku ew têngînek rêgezî a rewîstê a erdemê ew û

heya û li gorî wê jîyankirin wê erdemê wê bi xwe re wê bînê. Ev wê weke têtînek ji jor ve nerîn bê.

Di wê rengê de wê di mijara wê hizirkirinê wê di demê de wê, zêdetirî wê bi demê re wê ji destpêka demên serdemên navîn û pê de wê, têtînen teolojikî, rewîstî û hwd wê bi felsefe û teorikî û hwd wê bîn pêşxistin. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê li gorî wê regekê jîyanê jîyankirin wê çawa wê rast bê wê sazûmana wê li wê were tefkirkirin û wê were hizirkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têtîna gîyanê wê di wê temenê de wê, bi têtînen rewîst, û hizrên teolojikî û hwd re wê bi pêvajoyên pêşketina olên dememên aqil û hwd re wê bê bi temenkirin. Olên demên aqil wê, di wê temenê de wê bi gotinekê jî bê wê dikarê wê bêjê ku wê weke olna ku wê bi rêgezî wê, li ser temenekê rewîstî û teolojikî wê xwediyê çerçova û temenekê fahmkirinê bê. Wê di wê temenê de wê, her tişt wê di nava regekê hizirkirinê ê ji jor ve bi ber jêr ve dihê hizirkirin wê bi têtînek hîyararşîyî û hwd re wê li wê were hizirkirin û wê bê fahmkirin. Di wê temenê de wê, li gorî wan têtînen ku ew bi wan dihê hizirkirin wê were hizirkirin ku çendî rasta li gorî wê were jîyankirin û di çerçoveya wê de bi jîyane xwe re mayîn û hwd. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di mijara fahmkirinê de wê di wê temenê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev rengê hizirkirinê wê, weke regekê hizirkirinê ê vajî dîtîna bi hizirkirina felsefeyê re wê were hemberî hevdu. Wê dema ku wê li felsefeyê wê were hizirkirin wê weke têtînek ku ew ji jêr ve li wê dihê nerîn û bi wê dihê fahmkirin û hwd re wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara aqilmeşandinê wê di wê temenê de wê, di demên serdemên navîn de wê di awayekê de wê weke ku wê 'xirab' û weke 'vajî baweriyê' wê were dîtîna. Ber ku wê di wê temenê de wê, rêgezên ku ew dihên tefkirkirin ew li şûna ku ew li gorî jîyanê werina rastkirin û fahmkirin wê, çawa wê jîyan wê li gorî wan wê were fahmkirin û jîyankirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê were hizirkirin û wê bê hanîn li ser ziman. Ev cûdahîya di nava nerînê de wê weke aliyekê zêde giring a ku wê rengê jîyanê û baxtê pêvajoyên jîyankirinê jî wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Ber çî wê di serdemên navîn de wê, kesên weke 'dervî olê dihizirin' wê werina kifşkirin wê hebin. Ew di awayekê de wê, ber ku ew wê, di wê temenê de wê xwediyê regekê hizirkirinê bi

rengê jîyankirina xwe re bin. Wê di wê temenê de wê çûyina bi ser jîyane wan de wê bibê bi wê têngîna olî û rewîstî a weke ku ew, wê 'xira dikê!' û hwd. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji aliyê restên rewîstî wê minaq li têkiliya nava jinûmêrek ku ew bi hevdû re zewicîna ku wê werê nerîn ku ew jin ku ew 'weke xwe bikê û ankû li gotina mêrê xwe nehisênê wê weke derketina dervî wê restê wê were dîtîn. Lê dema ku mêr li gotina jinê ne hisênê û wê ne hilde li cidiyetê jî ew wê di wê temenê de wê, rewîstek di wê renekê de wê nebê ku ew wê xirab bide nîşandin û ankû wê lê bipirsê.

Ji aliyê olî ve jî wê têngîna olî wê di çerçoveya 'komek weke hevdû bawer dikê' de wê were fahmkirin. Kesekê ku ew dervî wê komê bi têngînek din bawer dikê û ankû renekê xwediyê têngînek din a baweriyê bê'wê li gorî wê têngîne yan wê 'bêbawer' wê were dîtîn û yan jî wê, weke 'ji rê derketî' wê were dîtîn. Ev wê, weke aliyna hizirkirinê ên bi encama wê rengê hizirkirinê ên weke ji jor ve nerînê ku wê pêşkeve wê karibin werina dîtîn û fahmkirin bin.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema ku wê komek weke hevdû bawer bikê wê kesek wê di nava wê komê de wê hizrek din wê bi xwe re wê pêşbixê wê weke ji rê derketî wê were dîtîn. Yan jî wê, derma ku wê kesekê din wê xwediyê renekê ê fahmkirinê û baweriyekê bê wê dema kiu ew hanî ser ziman wê weke ew li dijî wê baweriyê hizrekê dihênê ser ziman wê were dîtîn û pênasekirin. Di wê rengê de wê, karibê ew were 'cezakirin.' Wê ew kom û ankû endamên wê komê wê mafê cezakirinê wê di xwe de wê bibînin.

Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, dema ku mirov wê ji jor ve dinerê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê çawa wê bê gihiştin li fahma jîyanê wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin bê. Ji jor ve nerîn wê karibê mirov bigihênê hinek têngînen di derbarê wê jîyankirinê û rengê jîyanê de. Lê gihandina li fahma jîyanê wê kengî ku mirov wê ji aliyê wê jîyanê ve nerî û ew fahmkir û ew rengê jîyanê bi jîyankirina wê were wê weke rest wê esasgirt û hwd wê êdî wê mirov karibê wê bêjê bê.

Di wê temenê de wê, di nava jîyanek bi bawerî de wê, di wê temenê de wê, gihiştina wê rengê jîyankirinê wê hinekî zor bê. Zerdeştîyên berî zayinê ên li dora dema medîya û piştî wan wê hinek bûdîst jî wê di awayekê de wê weke ku wê rewşê wê bibînin û wê bixwezî ji wê re şîroveyekê bênin. Ber vê yekê wê, gotinên weke 'xwe ji zêhnên lewitî'

paqijkirin' û ankû rizgarkirinê wê bikin. Di awayekê de wê armanca van gotina wê çî jî bê wê, di awayekê de wê, ev gotin wê di awayekê de wê, têgînekê wê bi xwe re wê di temenê bi nerînek rût li jîyankirina xwe binerê û wê di wê temenê de wê, giring û hêja bibînê û wê weke rest fahmbikê. Di wê de jî wê çawa wê kirinê bibaşî û rast bikê wê, di wê temenê de wê li wê were hizirkirin. Minaq hinek têgînên weke rêgezên hizirkirinên zerdeştîyê ên weke 'rast bêje, dûrûst bê û di gotinê de dûrûst û baş bê' wê di wê temenê de wê xwediyê hinek wateyna jî bê. Yan jî bi rengên gotinên weke 'rast bihizire, baş bêje, baş bike' û ankû 'rast bihizire, xweşik bêje, dûrûst bike' û hwd ku wê bi navê zerdeşt re wê werina ser ziman wê hinekî wê di wê temenê de wê, mirov karibê fahmbikê û werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, çendî ku wê, di awayekê hizirkirinê ê weke bi bawerî de jî wê were hizirkirin wê zerdeşt wê xosletên felsefeyê ên weke ji binî ve nerînê wê di awayekê de wê di nava hizrên xwe de wê bikirpênê. Ya ku wê ji aliyekê ve wê di temenekê de wê bahsa 'felsefeya wî li ser wê were kirin jî wê ev rastî bê. Di wê temenê de wê, li gorî wî ti tişt wê ne giring jî ji jîyane mirov. Wê di dewama wê de wê, jîyankirinê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê bihizirê. Wê, dema ku wê ji jêr ve wê bi wê rengê wê di temenekê de wê bê hizirkirin wê ji dûr ve wê binerînekê wê weke 'redkirina xwûdê' jî wê gotinên wî wê karibin werina fahmkirin. Gelek zaneyên civakî li kurdistanê ên weke, hallacê mensur, suhrewerdî, şehrezorî û hwd ku wê gotinên xwe wê werênina ser ziman wê ber ku wê temenekê hizirkirinê ê bi wê rengê ji nava jîyane civakê wê di wê temenê de wê bi asagirtinê wê dihizirkirinên xwe de wê derxistina li pêş wê weke dûrketina wan a ji olê jî wê di wê temenê de wê, werina ser ziman û wê hizrên ku wê bînina ser ziman wê bibina sedema qatilkirina wan jî.

Di wê temenê de wê mijare felsefeyê wê di awayekê de wê, çawa wê bê hildan li dest û ankû wê felsefe wê çawa wê bê kirin wê di aslê xwe de wê di wê temenê de wê weke aliyekê giring wê karibê xwe bide nîşandin û dîyarkirin. Her hizirkirin û fahmkirinên ku wê carna wê bi navê wê jî wê werina ser ziman wê nikaribin wê werênina ser ziman bin. Wê nikaribin weke têgînna felsefeyê werina fahmkirin bin. Di wê temenê de wê, felsefe kirin wê hinek xosletên wê yên weke bi aqil meşandinê, ji jêr ve bi ber jor ve nerînê û fahmkirinê û her wusa di wê temenê de wê, hertimî wê pêşveçûnê û jîyankirinê wê di temenê pêşketina xwe de wê, weke aliyekê li wê hizirkirinê û fahmkirinê ku wê bibînê bê.

Çavkanî

- *Graf, Fritz (1996). *Greek Mythology: An Introduction*. Translated by Marier, Thomas. Johns Hopkins University Press.
- *Bowker, John (2005). "Euhemerism". *The Concise Oxford Dictionary of World Religions*. Oxford University Press
- *Armstrong, Karen (2010). *A Short History of Myth* (Myths series). Knopf Canada
- *Murray, Oswyn(1993). *Early Greece*. 2nd ed. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.
- *Potter, David S. (2006). *A companion to the Roman Empire*. Malden, MA: Blackwell
- *Walbank, Frank W. 1993. *The Hellenistic world*. Revised ed. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press
- *Kallendorf, Craig W., ed. (2007). *A Companion to the Classical Tradition*. Malden, MA: Blackwell
- *Burkert, Walter. (1992). *The Orientalizing revolution: The Near Eastern influence on Greek culture in the early Archaic age*. Translated by Margaret E. Pinder and Walter Burkert. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press
- *Kramer, Samuel Noah (1963). *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*. The Univ. of Chicago Press
- * Giorgio Buccellati (1981), "Wisdom and Not: The Case of Mesopotamia", *Journal of the American Oriental Society*
- * Marten Stol (1993), *Epilepsy in Babylonia*, p. 5, Brill Publishers
- *Matthews, Roger (2003), *The archaeology of Mesopotamia. Theories and approaches, Approaching the past*, Milton Square: Routledge,
- *Pollock, Susan (1999), *Ancient Mesopotamia. The Eden that never was, Case Studies in Early Societies*, Cambridge: Cambridge University Press

DI DEMÊN HEMDEM DE BI FAHMKIRINÊ TOTEMISM,

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa têngîna totemismê û animismê û hwd bikê wê di awayekê de wê di xate dîrokê de wê di awayekê bi fahmkirinê re de wê gelek aliyên wê yên ku wê werina fahmkirin wê hebin. Totem û animism wê di awayekê de wê, dema ku wê mirov wê di nava jîyane xwe de hê bawerîya me bi gîyanan hebê, û tirsên me ji rewşên weke yên bêbaxiyê û hwd hebê wê demê mirov wê nikaribê bahsa nebûnekê wê bikê. Di wê temenê de wê demê wê di awayekê de wê hê jî wê di awayekê de wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê çawa wê, bi wê re wê, were jînkirin wê di wê temenê de wê, bide dîyarkirin. Ol û bawerî wê weke ling û awayên wê yên pêşî û bingihînî bin ku wê ew wê, barî pêşaroja demên hemdem wê di wê temenê de wê bikin bin. Di wê temenê de wê, têngîna başî û nebaşîyê ku wê di awayekê de wê bi şîroveyên weke 'gîyanên xirab' û 'gîyanên baş' û hwd re ku wê bê kirin û di dewama wê de wê baş bê û wê hêvîyê ji gîyanên başbikê ku ew wan biparêzên wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di demên hemdem de wê, dema ku wê bahsa şerkirina zanistê bi 'xûrefayan' re wê bê kirin wê hinekî wê weke ku wê dikeviyek mejiyê me de wê ev têngîn wê di awayekê de wê weke ku wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Jîyane wê bi giştî wê di demên serdemên navîn de wê li ser wê temenê û kifşkirinên wê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê karibê werênê ser ziman bê wê di wê temenê de wê ew wê hebê. Di aslê xwe de wê di mijara fahmkirinê de wê di wê rengê de wê, ev rewş wê weke rewşna ku wê hê jî wê di jîyane jîyanê de wê hişmendî û rengên fahmkirinên me wê bidina dîyarkirin.

Ev wê di awayekê de wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê bi wê re wê dikarê wê di çî rengê û awayekê de wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giirng wê şêwayê hizirkirinê wê di awayekê de wê, bi wê re wê, were ser ziman. Di demên hemdem de wê aqil wê di awayekê de wê pêşkeve û wê, weke ku wê çawa ku wê di demên animismê de wê bê bawerkirin ku wê aqilê afsûnî ku wê karibê her tiştê pêkbênê wê di awayekê de wê zanist wê di weke ku wê qalikê wê de wê, di awayekê de wê xwe bi renekê darêjkî ê hemdem de wê bide hizirkirin.

‘Bawerîya bi hizir’, ‘bawerîya bi zanistê’, ‘bawerîya bi aqil’ û hwd wê wekf gotinna ku wê di wê temenê de wê têtînekê wê weke hevdû wê li ser wê temenê wê bidina me. Lê em wê dikarin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê aqil wê di wê temenê de wê, bi rastî jî wê dema ku mirov wê bahsa ‘afsûna aqil’ wê bikê wê di wê temenê de wê weke întîbayek ku wê wê têtîna aqilê afsûnê ê demên animismê jî wê di mejiyê me de wê bide biriqandin bê.

Lê ev wê, di awayekê de wê, li ser temenna ji hev cûda wê werina fahmkirin û ser ziman. Di dewama wê de wê, di demên cûda de wê werina ser ziman. Lê wê di wê rengê de wê, afsûn û aqil wê di temenekê de wê têtîliya wan a bi hevdû re danîne li ser temen û têtîhek weke ‘dikarê her tiştê pêkbênê’ û hwd re wê, weke reng û sazûmana wê ya hizirkirinê wê bi pirezêbûyîna aqilê mitolojiyê û çerçoveya wê re wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwwe de wê animism wê totemên ku wê di wê temenê de wê bi sazûman bikê wê di awayekê de wê weke bi têtînek aqilî ku ew di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê bihizirê wê, werênê ser ziman. Çavkanî û kirdeya wê têtînek bûjenî a bi hebûnê ku ew heya bê. Lê wê di wê temenê de wê, animism wê di awayekê de wê mijara fahmkirinê wê, dema ku wê di çerçoveya dûalîteya gîyan û laş de wê fahmbikê wê hingî wê gelek aliyên din ên weke ku wê bi wê re wê fahmbikê jî wê bi wê re wê weke ku wê bêtî li holê. Minaq wê şefê qlanê ku wê di poste kîjan heywanê û ankû sawalê de bê wê ew wê weke ku wê bi hêza gîyane wê bê wê di awayekê de wê were ser ziman.

Mijare gîyanê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê gîyan wê ber ku

wê bi xosletê aqil ê afsûnê ku ew dikarê her tiştî bikê de wê li wê were hizirkirin êdî wê di demên hemdem de wê 'weke aqil' wê bi wê re wê li wê were hizirkirin.

Lêkolînên di demên hemdem de li ser têngîna totemismê

Têngîna totemismê wê di demên hemdem de wê bi lêkolînên fahmkirinên ên di xate dîrokê ên li ser jîyane mirov, kes, civakê û hwd re wê di awayekê de wê bibin. Lê di wê demê de wê dikarê wê weke aliiyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê, gelek şîroveyan ku wê, werina kirin wê ji çerçoveyek teolojikî wê weke ku wê derbas nebin. Minaq şîroveyan Durkeim, Tylor û hwd wê, di wê demê de wê bibin. Hinekî wê weke ku wê Freud wê li ser dahûrên xwe yê li ser têngîna zayendî û têkiliyên sexualiteyî û hwd re wê weke ku wê bixwezê ku ew derkeve dervî wê, Lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, şîroveyan ku wê di wê warê de wê werina kirin wê bi çerçoveyekê de wê girtî wê bimênin.

Di awayekê de wê dema ku mirov wê di çerçoveya têngîna teolojiokî de wê fahmbikê û wê weke ku wê durkheim wê bênê ser ziman ku wê 'çavkaniya olê a xwezayî bi destpêka wê re wê di demên totemismê de bin û ankû wê weke ku Tylor wê şîrove bikê weke 'ola seretayî (primitive)' ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke dû têngînen ku wê ji hevdû wê gohn bixwûn bin.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di aslê xwe de wê têngînen bi lêkolînî wê li ser temenekê jîyanî wê li amarikaya latin bi jîyane 'yên çerm sor', 'aborjinên australia û hinek qlanên afriqa û hwd re wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku em dibînin wê di wê temenê de wê were fahmkirin.

Totemism wê di awayekê de wê weke têngînek ku wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê, di çerçoveyek têngînek watelêkiriinê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman. Lê wê watelêkirinê wê weke durkheim û Tylor wê em dikarin di çerçoveyek teolojikî û ankû olî de wê bi temen bikin û wê di wê temenê de wê weke destpêkekê wê werênina ser ziman wê ew jî wê mihtacê lêkolîn û fahmkirinê bê.

Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê, divê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê encamên ku wê di demên totemismê de wê bê ghiştin li wan wê, di awayekê de wê weke ku em dibînin wê li ser temenekê fahmkirinê û ankû 'dîtina bi hiş' re wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê

yê din ê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê mijare totemismê wê di demên berî dîrokê de wê, di awayekê de wê, bi têngîna toteman re wê weke ku wê hebûn û bûjenîya wê ya fîzîkî û hwd ku ew bi bidîyarî hena wê bi renekê têngînî û hişmendî wê hebûna wan wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare totemismê wê di wê temenê de wê tişt wê, bi watekirinê wê weke aliyekê wê yê giring bê. Lê pêvajoya wê bi wate dîtînê wê pêvajoyek wê ya pêşî jî wê hebê. Ew jî wê dîtina wê hebûnê bi xwe weke bi hiş û ankû derkkirina wê ya wê ya bi hiş wê dikarê wê werênê ser ziman. Di wê pêvajoya pêşî de wê di wê de wê hê li wateyekê wê lêgerîn wê nebê. Yan jî wê wateyek wê lêkirin wê nebê. Di dewama wê de wê tenê wê tişt wê weke xwe wê di dîmenekê de wê weke ku wê mejî bi hiş û dîtina bi hiş wê bi wê re wê weke hevnasînê wê bikê. Wê nasbikê. Wê bibînê.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê pêvajoyê de wê ev dîtîn wê piştî ku ew hat dîtîn wê weke wê tiştê wê di mejî de wê cih bigirê. Wê were girtin. Wê di wê rengê de wê, ev cismekê, tîrek bê, darek bê, sawalek bê, heywanek din a avî û bejî bê û hwd. Di wê temenê de wê ev wê karibê di wê temenê de wê, ew bi wê rengê wê hebê.

Mejî wê dîtînê wê di xwe de wê bi wê re wê, bihizirê. Kengî wê di wê wê de wê bidest lêgerîna wateyê bikê û ankû wê bidest lêkirina wateyê wê bikê? Kengî ku wê di awayekê de wê, ew wê, li wê dîtînê wê serwer bibê û wê di wê dîtînê de wê bi fêr û alimî bibê bê. Di dewama wê de ku ew alimî wê dîtînê bû wê weke ku wê li ser wê dîtînê re wê li wê dîtînê ahl û kedî wê bibê. Hingî wê di wê de wê li wê bihizirê. Heta ke wê, ew pêvajoya girtina bi mejî wê were wê astê wê hinek dem wê derbas bibê. Ev jî wê weke demna ku wê bi jîyane totemê û pêşketina wê re wê bibin bin.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê mijare totemê wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê bi wê pêvajoya xwe ya pêşî re wê, di awayekê de wê weke derkkiirna darêjkek û ankû formek wê dîtînê a bi xwezayî ku wê bikê bê. Di wê şewayê de wê ew wê weke bi hiş bi dest

dîtinê kirin bê û wê dikarê weke totemisma safî û zelal a xwezayî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman bê.

Ya pêvajoyên din ên piştî wê re wê, di awayekê de wê dema ku wê bidest lêkirinên wateyê, û ankû ji wê hewldanên derhanîna wateyê ku wê bibê wê di awayekê de wê weke pêvajoyek nû a bi ast a fahmkirinê a li ser wê re bê. Di wê rengê de wê ev pêvajoya dîyem jî wê di awayekê de wê mirov nikarê wê di destpêkê de wê weke pêvajoya demên animismê wê bi tememî wê weke di çerçoveya têgînek gîyanî de wê fahmbikê. Ev pêvajo wê di awayekê de wê weke di temenekê bûjenê û biriqîna wê de wê, di awayekê de wê ew wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, di temenê rengê hizirî ê xwezayê de wê dîmen û awayekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara totemê wê di wê demê de wê, bi tememî wê dikarê wê, weke dema felsefeya xwezayê a di demên kevnera de ku wê di temenekê biderkkirina xwezayê ku wê bibê re wê di awayekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, rengê fahmkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Ev pêvajo wê weke pêvajoyek ku wê jixwere wê di awayekê de wê, di temenekê rathatinî de wê, di nava wê jîyane xwezayî de wê bê jînkirin bê. Wê di wê rengê de wê tişt wê dîtina wê, li wê dîtinê geşbûna bi fahmkirinê û hwd û di dewama wê de pêşketinên şîyariyên bi hişmendî û hwd re wê bibê. Di wê temenê de wê, ev dem wê, tenê wê kes wê bi dîtina xwe wê hebê. Lê wê di dewama wê de wê, hin bi hin wê bi pêşketina wê re wê, totemên ku wê ne tenê bo kesekê wê hin bi hin wê bo ggelek kesan wê bûhûrîner bin wê pêşkevin wê bibin.

Wekî din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare totemê wê di wê rengê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare totemê wê di awayekê de wê weke di dewama wê de wê were dîtin wê bi rengê din ê têgînî wê xwe bide dîyarkirin. Wê piştî ku wê bidest lêgerîna li gîyanekê û hwd wê pêşkeve wê, ew wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku wê êdî wê destpêka pêvajoyek din a ku wê di temenê bi ber pêvajoyên animismê û pêşketina wan ve wê biçê bê.

Mînaq wê şefek wê dema ku wê çermê sawalek ku ew wê nêçîrkirî ku wê li xwe bikê wê hin bi hin wê weke wê xwe bi hêz û xort wê weke ku wê hîs bikê. Wê weke ku wê gîyane wê sawalê wê derbasî wê û ankû wî bibê. Di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê, di temenekê de wê bi gîyane wê re wê di wê çermê de wê hevnasînê wê bikê. Di hundûrê wê çermê de wê, bi wê rengê wê hertimî wê gîyanek ku wê dema ku wê ew kesê ku wê li xwe dikê û digihijê wê û hêza wê û bi qûdreta wê dijî re wê hebê. Ber vê yekê wê ew çerm wê weke çermekê bi sîyan bê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare jîyankirinê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê ev dema hizirkirinê û rengê wê hizirkirinê wê bi wê re wê, taqabûlî dema animsimê ku wê gîyan wê hin bi hin wê pêşkeve bê. Wekî din wê dema ku wê bahsa gîyanê bê kirin wê gîyane bavûkalan jî wê di wê temenê de wê piştî mirina wan wê weke ku wê ji laş wê serbest bibê û wê di wê temenê de wê, di awayekê din de wê bijî. Têgînek reankarnasyonî wê di wê temenê de wê, şeklekê wê di demên animismê de wê li ser wê rengê fahmkirina têgîna gîyanê û hwd re wê xwe bi wê bide dîyarkirin.

Lê li vir wê dema ku mirov wê bahsa têgîna gîyanê di demên animismê de wê were kirin wê bi wê re wê dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê di awayekê de wê weke ku wê, di temenekê bûjenî, xwedî cism, hebûn, fîzîk û hwd wê di wê temenê de wê li wê were hizirkirin. Wê di temenekê kosmolojikî de wê weke ku wê bê xwediyê serbestî, jîyan û rengê fahmkirinê wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtîn.

Ev rengê fahmkirinê ê bi gîyanê re wê, hin bi hin wê bi hizir bibê. Wê bi rêya dîtina bi xewnan, wekî din wê bi bîrkirinên li ser danûstandinên ku wê di nava wan kesên mîrî û axiftinên wan de wê piştî mirina wan wê weke bi wê rengê bi şewayekê şibînêr dana axiftinê û hwd wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di dewama wê de wê, temenê gîyanê dihizirê, bi aqil, bi wê aqilê xwe rê nîşandin didê û hwd re wê di awayekê de wê pêşkeve. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê bi wê re wê di dewama wê de wê were hizirkirin bê.

Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara gîyanê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê di wê temenê de wê, bi pêvajoyên fahmkirinê ên di zikhevdû de ku wê hin bi hin wê werina pêşxistin û kifşkirin re wê ev pêvajoyên fahmkirinê wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di demên hemdem de wê di awayekê de wê bi axiftinên bi xwe bixwe re û ankû bi gîyanî ku wê werina kirin wê hinekî wê di wê temenê de wê, dîmenekê wê bidina nîşandin. Yan jî wê weke ku wê axiftina bi heywan û sawalan re û ankû weke di cismekê hişk ê ne zindî de kifşkirina gîyanekê û di wê temenê de wê bi wê hizirkirinê jî wê di awayekê de wê, weke regekê hizirkirinê ê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev wê, di temenê weke regekê 'fahmkirina xwezayê' wê di dîmenekê de wê bèn dîtin û wê werina ser ziman.

Civaketiyên ku ew pêşdikevin û totemism

Di aslê xwe de ku ev civaketiyên kevnera bin û ankû ên ku ew di demên hemdem de wê pêşkevin wê bi derfet bê ku wê li ser wan re wê şîroveyna bi totemî wê bi wan re wê were pêşxistin bê. Ev jî wê di wê temenê de wê, ji temenekê etnografikî zêdetirî wê di temenekê têgîna totemî a xwezayî de wê bi zêdeyî wê bi têgînek gelemper wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê. Herêm bi herêm wê bûyina wê jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Hem di demên kevn ên dîrokê de û hem jî li herêmên cûr bi cûr wê di wê temenê de wê ew wê bibê. Di wê temenê de wê şêwayekê fahmkirinê wê di wê de ku wê têgînek totemî wê xwe bide dîyarkirin wê hebê.

Totem wê weke ku mirov wê li ser jîyane xwezayî re ku wê bi wê bihizirê wê weke xosletkê me yê bi hişmendî ê bi hizirkirinê jî bê. Wê di wê temenê de wê çêkirina pêjn û ankû motivên xwezayî, afirandina rewşên weke bi darêjkî û hwd di wê temenê de wê karibê were fahmkirin.

Di dewama wê de wê diakrê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê jîyane civakî a xwezayî wê li ser temenekê xwezayî wê di awayekê de wê bijî. Her mirov wê dema ku ew zindî û xwedî jîyan bê wê demê wê dikarê wê bêjê ku wê bi xwezayê û derfetên wê bijî, wê di wê temenê de wê, bi dîtbarî wê xwediyê nerînên ji wê bê. Wê di nava xwe wê de wê, xwe bibînê û wê hizirbikê. Di wê temenê de wê di nava wê de wê, xwe rehet wê hîsbikê û wê bibînê.

Ev wê di awayekê de wê weke aliyekê ku em dikarin di çerçoveya jîyane bi xwezayî re wê, di awayekê de wê bi çerçoveya wê re wê fahmbikin bin. Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê rengê de wê di awayekê de wê weke ku wê mirov wê dibînê wê xwe di awayekê de wê weke ku wê

bê dîtin wê were fahmkirin. Di mijara fahmkirina rengê jîyane totemê û fahmkirina wê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê tiştêkê xwezayî bi hebûnî wê dîtin û wê wusa herêkirin wê weke deestpêka pêşî a fahmkirina bi totemê bê. Di dewama wê de wê wusa herêkirin wê weke rêgeza duyem a di dewama wê de wê bibê.

Di wê rewşê de wê li gorî wê jîyankirin wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê ku wê mijare totemê û jîyankirina bi wê di wê temenê de wê, li gorî wê jîyankirin û bi wê jîyankirin wê di wê temenê de wê li ser wê girtina bi hiş a bi xwezayî û ji xwezayê bê. Wê di wê rengê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmbikê bê. Di xwezayê de wê pirrrengîtî wê weke xosletê wê bê. Di nava wê de wê, piştî ku wê hiş wê pêşkeve wê herkesek wê di nava wê de wê di ahengekê de wê bi hiş wê bibînê û wê ev wê di awayekê pirr dîtinê û bi pirr dîmenê dîtinê wê karibê were fahmkirin bê. Di dewama wê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi têngîna xwezayê re wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov li wê dihizirê wê totemism wê weke çerçoveya tûra têtikiliyan a civaknasî wê bi xwe re wê bide nîşandin. Wê weke ku mirov wê di demên animsimê de wê bibînê wê şabûna bi heywan û sawalan û piştîre bi fêrbûna wan re wê bergkirina ji wan re wê bibê. Ev wê, di wê temenê de wê, di dewama wê di çermê wê heywanê û ankû sawalê de ew gîyane ku ew hatî kifşkirin a bi hêz wê, bi wê temenê wê bibê.

Lê totemism wê di temenekê civakî de wê, xwediyê tûrek têtikiliyên civaknasî bî. Wê pêşî wê di aslê xwe de wê li ser temenekê civaknasî wê bi wê rengê wê bi rengên têtikiliyên wê re wê fahmbikê wê weke ku wê rasttir bê. Ber ku wê di wê tûra têtikiliyan a pêşî de wê, weke ku mirov wê dibînê wê di awayekê de wê, rewşa têtikiliyan mirov nikaribê di deestpêkê de wê di temenekê bawerî de wê fahmbikê bê. Rasta ku wê hin bi hin wê tirs wê pêşkeve. Ev tirsê wê di awayekê de wê, weke temenekê xwe ji ya bi hêztir durgirtinê û viciniqînê wê biafirênê.

Wê di demên hemdem ên civakî de wê, têngîna totemê ku wê were ser ziman wê weke ku wê çawa wê heywanek û ankû sawalek wê ji xwe re wê weke berg wê bigirê wê di awayekê de wê, hilbijêrê wê bê hanîn li ser ziman. Di wê tênginekê de wê hinek aliyên ku mirov wê fahmbikê wê di wê temenê de bê ku wê rast bê ku wê hin bi hin wê bawerkirina bi

hebûna wan sawalan wê bibê. Lê wê di wê temenê de wê bi temenî wê di wê rengê de wê teqez dîtî jî wê weke ku wê zêde bê.

Ber ku wê dema ku wê wê, kesek wê sawalekê wê postê wê li xwe bikê û ankû wê di postê wê de wê bijî wê weke ya wî û ankû weke ya ku wî ew nêçîrkirî wê bê dîtî. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dema ku wê sawalek ku ew minaq dema ku wê bi keçîkekê wê ciwanek wê bibê wê çî sawale mazin wê pêşî wê nêçîr bikê wê postê wê lê bê kirin û ew wê biçê li cem wê. Di dewama wê de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê ev wê jî têngîna bi bawerî zêdetirî wê weke têngîna bi hiş ên jîyankirinê ku ew pêşdikevin mirov dikarê wan fahmbikê bin.

Lê jî aliyekê din ve jî wê dema ku mirov wê bahsa çerçoveyek civakî a di demên hemdem de wê bikê wê jî aliyekê din ve wê pêşxistinên têngînen totemikî wê di awayekê de ku wê bibin wê bi awayekê wê bi wê rengê jîyankirina wê bi hewirdora wê ya xwezayî ve jî wê girêdayî bê. Di aslê xwe de wan jî mirov dikarê weke totemên demên hemdem ên ku ew di wê temenê de ew hatina tefkirkirin û hanîna ser ziman dikarê fahmbikê û werênê ser ziman. Her çendî ku wê di awayekê de wê weke xiyalî jî bin lê wê di awayekê de wê weke ku wê di rengê de wê, bi têngînek xwezayî û rengê wê yê bi fahmkirinê ve wê alaquadar ku mirov wê hilda li dest wê weke temenekê fahmkirinê ê bi jîyane xwezayî re wê bi wê re wê karibê xwe bide dîyarkirin bê.

Di wê temenê de wê dema ku mirov li nava çîrokên kurdan dinerê wê di wê temenê de wê gelek sawalên weke ku ew di temenekê dana axiftinê û bi wan re têkilidanên weke bi zindîyî wê bînin dîtî. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, rewşên weke yên minaq wê, mar, di nava vegotinên bawerî ên kurdan di demên berê û piştre de jî wê bi nirx û pîroz wê were dîtî. Ga jî wê wusa bê. Di wê temenê de wê, gelek şîroveyan li ser qarakterê sawalan wê were dîtî. Minaq wê, di nava vegotinên zerdeştî de wê bahsa gûrê nêr û gûrê mê weke 'dêlagûr' wê cûda wê were kirin. Minaq wê gûrê nêr wê zêdetirî wê bi harî wê were ser ziman. Wekî din sûsk, kûnd, kew, rovi û hinek heywanên mîtolojikî û hwd wê di nava vegotinên kurdan de ku mirov wê karibê di wê temenê de werênê ser ziman wê hebin.

Ev wê di awayekê de wê weke rengê çerçoveyek fahmkirinê a bi jîyane xwezayê û zindiyên nava wê û fahmkirina wan re wê xwe di rengê de wê bide nîşandin. Lê di wê temenê de wê hevnaskirina heywan û têngîna pîroziyê bi hevdû re wê di awayekê de wê taqabûlî demên animismê ên dawî wê were kirin. Wê di wê temenê de wê gîyanek

wê weke gelek kes wê bi wê bawer bikin wê di wê temenê de wê hin bi hin wê bibê û wê dîtin.

Ev wê piştire wê di demên mîtolojiikî de wê, zêdetirî wê were sser ziman. Heta ku wê di demên gûtî, hûrî, mîtannî û med de wê, gelek keyên sserê wan wê weke serê heywanên weke şêr, eylo û hwd bê wê were dîtin. Di wê rengê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, xwe di dewama wê de wê bide nîşandin. Di nava çanda kurdistanî de wê, di wê rengê de wê totemîsm û di dewama wê de animsim wê weke têtîna ku wê li ser temenekê civakbûnê wê bi sazûmanî wê di demên piştire de wê xwe bi wê rengê wê bi renekê jîyanî a *jixwere* ya xwezayî re wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê fahmkirina ji xwezayê wê dikarê di wê temenê de wê bi têtînek totemî wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê, di nava wê çawa wê bê jînkirin, nêzbûn û hwd wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Çavkanî

*Sigmund Freud, Totem and tabu

*Matthews, Roger (2003), The archaeology of Mesopotamia. Theories and approaches, Approaching the past, Milton Square: Routledge,

*Pollock, Susan (1999), Ancient Mesopotamia. The Eden that never was, Case Studies in Early Societies, Cambridge: Cambridge University Press

*Everdell, William, The First Moderns: Profiles in the Origins of Twentieth Century Thought, University of Chicago Press

*Murphy, Richard (1999). Theorizing the Avant-Garde: Modernism, Expressionism, and the problem of Postmodernity. Cambridge, UK: Cambridge University Press

* Christopher Want(2009), "Minimalism" in Grove Art Online. Oxford University Press

*Hornborg, Alf (2006). "Animism, fetishism, and objectivism as strategies for knowing (or not knowing) the world". Ethnos: Journal of Anthropology

*Durkheim, Emile (1912), Les formes élémentaires de la vie religieuse (Det religiøse livets elementære former), wersiyona wê ya norwêcî hat xwandin.

.

Abdusamet yigit, Kurdistan, cizira bota, sale 2012'an